

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Teja Rutar

**TRIGLAVSKI NARODNI PARK –
MED RAZVOJEM IN VAROVANJEM**

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Teja Rutar

**TRIGLAVSKI NARODNI PARK –
MED RAZVOJEM IN VAROVANJEM**

MAGISTRSKO DELO

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Ljubljana, 2010

TRIGLAVSKI NARODNI PARK – MED RAZVOJEM IN VAROVANJEM

POVZETEK

Narodni parki se večinoma ustanavljajo z namenom ohranjanja naravnih, krajinskih in kulturnih vrednot. Pomembni so za izobraževanje, raziskovanje, rekreacijo in turizem, hkrati pa postajajo tudi vse pomembnejši inštrument spodbujanja razvoja. Poleg neposrednih finančnih koristi prinašajo nova delovna mesta in večjo prepoznavnost. Od panog imata največ koristi turizem in kmetijstvo. Razvoj v parkih mora biti uravnotežen in podrejen naravovarstvenim ciljem, vendar so konflikti med interesi razvoja in varovanja pogosti. Tudi v Triglavskem narodnem parku pogosto prihaja do soočanja zelo različnih interesov in do nerazumevanja namena in pomena parka. Iskanje optimalnega razvoja parka mora izhajati iz načel trajnostnega razvoja. Ta je neločljivo povezan z vprašanjem varovanja okolja, saj okoljska komponenta predstavlja okvir razvoju. V Triglavskem narodnem parku se pojavljajo številni problemi, veliko jih izhaja iz dosedanje neustrezne zakonske ureditve. Kljub vsem težavam ima park številne potenciale, ki so lahko temelj trajnostnega razvoja v parku. Izbrane dejavnosti predstavljajo primere uspešnega izkoriščanja teh potencialov ob hkratni zmerni rabi naravnih virov in spoštljivem odnosu do okolja.

Ključne besede: varstvo narave, zavarovano območje, narodni park, trajnostni razvoj, ekoturizem, ekološko kmetijstvo, Triglavski narodni park

TRIGLAV NATIONAL PARK – BETWEEN DEVELOPMENT AND PROTECTION

ABSTRACT

National parks are mostly established with intention to conserve their natural landscape and cultural values. They are important for education, research, recreation and tourism, while at the same time they are becoming an increasingly important instrument of development promotion. In addition to direct financial benefits they bring new jobs and greater recognition. Most of the benefits go to tourism and agriculture. Development in the parks must be balanced and subordinated to nature conservation goals, but the conflicts between the interests of development and development are frequent. The confrontation of wide range of interests and misunderstanding of the purpose and the significance of the park often occur also in the Triglav National Park. Searching for optimal development in the park must be based on the principles of sustainable development. It is inseparably linked to the issue of environmental protection, because the environmental component represents the framework of the development. There are many problems in the Triglav National Park and many of them originate in former inadequate regulation. Despite all the problems the park has many potentials which could form the basis for sustainable development. Selected activities are examples of successful exploitation of these potentials with moderate use of natural resources and respectful attitude towards the environment.

Key words: nature conservation, protected area, national park, sustainable development, ecotourism, organic farming, Triglav National Park

KAZALO

POVZETEK	3
ABSTRACT	4
KAZALO SLIK, GRAFOV IN TABEL	9
SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC	10
1 UVOD.....	13
1.1 Opredelitev raziskovalnega problema	13
1.2 Hipoteze, vsebina in namen ter cilji naloge.....	14
1.3 Metode raziskovanja.....	15
2 SISTEM VARSTVA NARAVE	17
2.1 Varstvo narave	17
2.2 Načini varstva narave	19
2.2.1 Ukrepi varstva narave.....	20
2.3 Zavarovana območja.....	21
3 TRAJNOSTNI RAZVOJ.....	25
3.1 Načelo trajnosti.....	26
3.2 Definicije/opredelitve in koncepti trajnostnega razvoja	27
3.3 Doseganje trajnostnega razvoja	29
3.4 <i>Merjenje</i> trajnostnega razvoja	30
3.4.1 Presoje	30
3.4.2 Presoje trajnosti	31
3.4.3 Principi izvajanja metod za presojo trajnosti.....	40
4 TRAJNOSTNI RAZVOJ ZAVAROVANIH OBMOČIJ	43
4.1 Ustanavljanje in upravljanje zavarovanih območij	43
4.2 Varovanje in razvoj zavarovanih območij.....	43
4.3 Razvojni potenciali zavarovanih območij in vloga domačinov.....	46
5 ORIS STANJA V TRIGLAVSKEM NARODNEM PARKU	47
5.1 Oris območja	47
5.2 Zgodovina nastajanja TNP in z njim povezane zakonodaje.....	48
5.3 Naravne vrednote in kulturna dediščina	49
5.4 Fizično-geografski oris TNP	50
5.5 Gospodarstvo	52
5.5.1 Turizem.....	53
5.5.2 Tradicionalne obrti in znanja.....	54
5.6 Kmetijstvo	54
5.6.1 Ekološko in turistično kmetijstvo	54
5.6.2 Planinsko pašništvo	55
5.7 Gozdarstvo.....	55
5.8 Obnovljivi viri energije	55
5.9 Prebivalstvo	56

5.9.1 Ekološka osveščenost in ekološko ravnanje prebivalcev TNP.....	57
6 OMEJITVE IN PRILOŽNOSTI TNP	59
6.1 Omejujoče značilnosti TNP (alpskega pokrajinskega sistema).....	59
6.2 Najbolj pereči okoljski (in drugi) problemi TNP	59
6.2.1 Onesnaževanje	59
6.2.2 Svetlobno onesnaževanje.....	61
6.2.3 Gozdarski posegi v pokrajino	62
6.2.4 Opuščanje kmetijstva, zaraščanje in degradacija kulturne krajine	62
6.2.5 Črne gradnje in pozidava.....	63
6.2.6 Problem lastništva zemljišč	63
6.2.7 Demografsko-socialni problemi	63
6.2.8 Problemi, ki izhajajo neposredno iz neustrezne zakonske ureditve	64
6.3 Načela trajnostne rabe TNP	65
6.4 Razvojni potenciali TNP	66
6.5 Zaznavanje omejitev in priložnosti za razvoj s strani domačinov.....	67
6.6 SWOT analiza.....	68
7 PRIMERNE DEJAVNOSTI ZA RAZVOJ TNP	70
7.1 Kmetijstvo	70
7.1.1 Trajnostno kmetijstvo	70
7.1.2 Ekološko kmetijstvo	71
7.1.3 Dopolnilne dejavnosti na kmetijah	73
7.1.4 Planinsko pašništvo	74
7.2 Turizem.....	76
7.2.1 Trajnostni turizem	77
7.2.2 Ekoturizem	80
7.3 Podjetništvo	81
8 ORIS STANJA IN PRIMERI DOBRIH (TRAJNOSTNIH) PRAKS V PRIMORSKEM DELU TRIGLAVSKEGA NARODNEGA PARKA.....	84
8.1 Kmetijstvo	84
8.1.1 Planinsko pašništvo	86
8.2 Turizem.....	89
8.3 Podjetništvo	90
8.4 Primeri dobrih (trajnostnih) praks	93
8.4.1 Kamp in Eko kamp Korita.....	93
8.4.2 Informacijsko središče TNP – Dom Trenta.....	95
8.4.3 Ekovas Čadrg.....	99
8.4.4 Planina Sleme	102
9 PRESOJA TRAJNOSTI PRIMEROV DOBRIH RAZVOJNIH PRAKS.....	106
9.1 Metodologija presoje	106
9.2 Presoja trajnosti izbranih dejavnosti v TNP	108
9.3 Kratka utemeljitev presoje.....	109
10 SKLEP – RAZVOJ IN/ALI VAROVANJE?.....	113
11 LITERATURA	118

KAZALO SLIK, GRAFOV IN TABEL

Slika 2.1: Zavarovana območja v Sloveniji.....	23
Slika 6.1: Območja najbolj intenzivne rabe prostora.	61
Graf 8.1: Število obiskovalcev v Domu Trenta v letih 1996–2008.....	97
Graf 8.2: Število nočitev v Domu Trenta in Hiši Trenta v letih 1996–2008.....	98
Graf 8.3: Spreminjanje števila prebivalstva v Čadrgu (1948–2007).....	99
Tabela 2.1: Odnos med slovenskimi kategorijami zavarovanih območij in kategorijami IUCN	24
Tabela 6.1: SWOT analiza TNP.....	69
Tabela 8.1: Registrirane dejavnosti v krajih primorskega dela TNP.....	92
Tabela 9.1: Ocenjevalna shema trajnostni primerov dobrih praks.....	108

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

AJPES	Agencija RS za javnopravne evidence in storitve
ARSO	Agencija RS za okolje
CIPRA	<i>Commission International pour la Protection des Alpes</i> – Mednarodna komisija za varstvo Alp
CNPPA	<i>Commission on National Parks and Protected Areas</i> – Komisija za narodne parke in zavarovana območja (zdaj WCPA)
CRPOV	Celoviti razvoja podeželja in obnova vasi
EU	Evropska Unija
ICPVO	Infrastrukturni center za pedologijo in varstvo okolja
IISD	<i>International Institute for Sustainable Development</i> – Mednarodni inštitut za trajnostni razvoj
IUCN	<i>International Union for Conservation of Nature</i> – Mednarodna zveza za varstvo narave
LTO	Lokalna turistična organizacija
MG	Ministrstvo za gospodarstvo
MKGP	Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano
MOP	Ministrstvo za okolje
OECD	<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i> – Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj
PCMG	Podjetniški center za malo gospodarstvo
PHARE (CBC, SPF)	<i>Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies (Cross-Border cooperation, Small Project Fund)</i> – Program PHARE čezmejno sodelovanje, sklad za male projekte
PVO	Presoja vplivov na okolje
RNUST	Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma
RS	Republika Slovenija
SPVO	Strateška presoja vplivov na okolje
SRS	Socialistična Republika Slovenija
STO	Slovenska turistična organizacija
TIES	<i>The International Ecotourism Society</i> – Mednarodna zveza za ekoturizem

TNP	Triglavski narodni park
UMAR	Urad za makroekonomske analize in razvoj
UN	<i>United Nations</i> – Združeni narodi
UNCSD	<i>United Nations Commission on Sustainable Development</i> – Komisija ZN za trajnostni razvoj
UNDP	<i>United Nations Development Programme</i> – Program ZN za razvoj
UNEP	<i>United Nations Environment Programme</i> – Program ZN za okolje
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations</i> – Organizacija ZN za izobraževanje, znanost in kulturo
(UN)WTO	<i>The World Tourism Organization</i> – Svetovna turistična organizacija
WCPA	<i>World Commission on Protected Areas</i> – Komisija za narodne parke in zavarovana območja (prej CNPPA)
ZN	Združeni narodi
ZON	Zakon o ohranjanju narave
ZSRT	Zakon o spodbujanju razvoja turizma
ZTNP	Zakon o Triglavskem narodnem parku (neveljaven)
ZTNP-1	Zakon o Triglavskem narodnem parku
ZVO	Zakon o varstvu okolja

1 UVOD

1.1 Opredelitev raziskovalnega problema

Zavarovana območja se pogosto soočajo z najrazličnejšimi problemi, ki se kažejo na številnih področjih – najpogosteje se pojavljajo: zaostajanje v razvoju, izseljevanje, preveliko obremenjevanje okolja in nesmotrna raba naravnih virov.

Vzroki za tako stanje so različni, pogosto pa so posledica neustrezne zakonodaje in upravljanja, neurejenega financiranja ter pomanjkljivega nadzora nad izvajanjem omenjenega. Razmere še zastrujejo številni akterji z različnimi interesi, med katerimi pogosto prihaja do soočanj in konfliktov.

Varovanje in razvoj kot glavni načeli pri gospodarjenju v zavarovanih območjih sta med seboj soodvisna, vendar pogosto v navzkrižju. Kljub različnim pogledom na namen in funkcije zavarovanih območij mora biti ohranjanje naravne dediščine ter pokrajinske in biotske pestrosti na prvem mestu. Razvoj mora biti temu prilagojen in mora slediti smernicam trajnostnega razvoja. Za doseg takega razvoja je treba aktivirati vse ustrezne zunanje in notranje akterje, ki so pripravljeni sodelovati. Kot nosilci razvoja so najprimernejši lokalni akterji, ki najbolj poznajo in razumejo potrebe območja. Razvojni potenciali morajo izhajati iz lokalnih virov, biti v skladu z zakonodajo oz. režimom varovanja zavarovanega območja ter hkrati trajnostno zasnovani. Zelo pomembno je vključevanje lokalnega prebivalstva, ki že samo po sebi lahko nosi razvojni potencial. Potrebna je tudi podpora države ter Evropske unije z različnimi razvojnimi instrumenti ter ukrepi (Bajde in drugi 2007; Cigale in drugi 2007).

Po podatkih Mreže zavarovanih območij v Alpah – ALPARC so leta 2008 zavarovana območja pokrivala okrog 23 % Alp (območje izvajanja Alpske konvencije). Alpe predstavljajo občutljiv ekosistem, ki je zaradi svoje privlačnosti vedno bolj obremenjen. Ogrožata jih predvsem povečan turistični obisk in promet. Omenjeno je značilno tudi za Triglavski narodni park (v nadaljevanju TNP), ki je edini narodni park v RS, razglašen z Zakonom o Triglavskem narodnem parku leta 1981 (ZTNP – Ur. l. SRS št. 17/1981). Slednji je bil po dolgotrajnih prizadevanjih letos zamenjan z novim zakonom (ZTNP-1 – Ur. l. RS št. 52/2010).

Za TNP je značilna pestra biotska raznovrstnost, ohranjeni ekosistemi, številne naravne vrednote ter bogata kulturna dediščina. Park se je v preteklosti soočal z velikimi spremembami v pokrajinski rabi, saj je kmetijstvo doživelo zaton, hkrati pa so se pojavile nove, predvsem turistične dejavnosti. Okoljske posledice sprememb so zelo kompleksne in praviloma negativne. Povečala se je pokrajinska občutljivost in poraba naravnih virov, s čimer se je porušilo ravnovesje v okolju. Stanje še dodatno slabšajo netrajnostno zasnovane dejavnosti in nespoštovanje varstvenih režimov (Plut 1999).

Velik del odgovornosti za takšno stanje se v literaturi in javnosti pripisuje staremu zakonu o TNP. Zakon, ki je bil v veljavi kar 29 let, je imel zelo zastarele določbe, ki niso bile v skladu s spremembami v družbi. Problemi so se kazali npr. zaradi pomanjkanja finančnih spodbud za podporo in razvoj tradicionalnih dejavnosti, ki so pomembne za lokalno prebivalstvo. Prav zato je mnogokrat prišlo do nerazumevanja namena in pomena narodnega parka.

Novi zakon naj bi določal takšne varstvene in razvojne režime ter usmeritve, ki bodo varovali naravne vrednote in ohranjali veliko biotsko raznovrstnost na eni strani, na drugi pa zagotavljali in dopuščali razvojne možnosti prebivalstva v parku in spodbujali trajnostni razvoj. Sprejetje zakona sproža številne polemike, prispevek k aktualni problematiki varovanja in/ali razvoja v parku pa predstavlja tudi pričujoča naloga. Ali bo zakon prinesel pozitivne spremembe in ali bodo izkoriščeni potenciali slovenskega alpskega sveta, pa bo vsekakor pokazal čas.

1.2 Hipoteze, vsebina in namen ter cilji naloge

Namen naloge je predstavitev možnosti in priložnosti za okoljsko in družbeno ustrezen razvoj TNP ter izpostavitve primerov dobrih praks.

V okviru naloge smo si zastavili več ciljev. Najprej smo se posvetili analizi sistema varstva narave, v čigar okvir so uvrščena tudi zavarovana območja. V nadaljevanju smo raziskali koncept trajnostnega razvoja in njegovo povezavo z zavarovanimi območji, saj predpostavljamo, da je trajnostni razvoj najprimernejši način razvoja zavarovanih območij. Na podlagi analize obstoječega stanja v TNP smo skušali izpostaviti kje in zakaj se kažejo omejitve in priložnosti TNP.

V nalogi smo se posebej posvetili primorskemu delu TNP, ki obsega dele občin Tolmin, Kobarid in Bovec, saj je ta del TNP (predvsem na račun območja Bohinja) v raziskavah in

predvsem javnih razpravah pogosto zapostavljen. Na podlagi izbora dejavnosti, primernih za razvoj TNP in stanja na omenjenem območju, smo skušali poiskati primere dobrih praks, s katerimi smo lahko dodatno potrdili (oz. ovrgli) v uvodu zastavljene hipoteze. Posamezne dejavnosti smo tudi presojali z vidika koncepta trajnosti oz. trajnostnega razvoja.

Naloga je nastajala v času pred sprejetjem novega zakona o TNP, zato se vsebina naloge (predvsem oris stanja v parku) nanaša na to obdobje. Naknadno je bila naloga dopolnjena z nekaterimi spremembami, ki so se pojavile kot posledica sprejetja novega zakona.

V nalogi smo preverjali naslednje hipoteze:

- V TNP se pojavljajo nasprotja med razvojem in varovanjem, med drugim tudi zaradi neustreznega zakona.
- Temeljno vodilo pri načrtovanju razvoja mora biti koncept trajnostnega (sonaravnega) razvoja.
- Varovanje območja pomeni potencial in ne oviro za razvoj TNP.
- Za uravnotežen sonaravni razvoj TNP je potrebno sodelovanje vseh vpletenih akterjev (država, uprava TNP, lokalne skupnosti, lokalno prebivalstvo, stroka, nevladne organizacije, turisti ...), pri čemer je še posebej pomembna vloga lokalnega prebivalstva kot vzdrževalca pokrajine in nosilca razvoja.

1.3 Metode raziskovanja

Da bi dosegli čim širše razumevanje problematike, so bile pri pisanju naloge uporabljene različne metode raziskovanja. Magistrska naloga je zasnovana predvsem na analizi sekundarnih ter primarnih virov.

V okviru kabinetnega dela so bile uporabljene predvsem kvalitativne metode raziskovanja:

- analiza domače in tuje znanstvene literature,
- analiza primarnih in sekundarnih virov, ki zadevajo proučevani problem oz. območje (zakoni, programi, poročila ...),
- analiza informacij s svetovnega spleta,
- sinteza zbranih podatkov ...

Ostale potrebne informacije, vezane na izdelavo naloge, so bile pridobljene v okviru terenskega raziskovalnega dela, kjer so bile uporabljene temeljne družboslovne metode raziskovanja. Poleg terenskega opazovanja in številnih neformalnih pogovorov z domačini so bili izvedeni tudi delno strukturirani intervjuji z izvajalci tistih dejavnosti v TNP, ki so bile uvrščene med primere dobrih praks, in drugimi domačini ter predstavniki parka.

2 SISTEM VARSTVA NARAVE

2.1 Varstvo narave

Varstvo narave je dejavnost, v okviru katere se izvajajo družbene aktivnosti in prizadevanja za ohranitev izbranih delov narave oziroma narave kot celote. Cilj varstva narave je torej njena ohranitev.

Celotni sistem varstva narave z vsemi elementi ureja pravo varstva narave, ki je del sistema prava varstva okolja. Namen, cilji in načela varstva okolja so temeljna in neposredna podlaga in izhodišča za pravni sistem varstva narave.

Sistem varstva narave sestavljajo naslednji pravni viri:

- Ustava RS,
- mednarodno pravo in konvencije,
- Zakon o varstvu okolja, Zakon o ohranjanju narave,
- Zakon o varstvu podzemnih jam in zakoni o ustanovitvi zavarovanih območij (razglasitvah naravnih znamenitosti),
- odloki samoupravnih lokalnih skupnosti o ustanovitvi zavarovanih območij (razglasitvah naravnih znamenitosti),
- podzakonski akti kot izvršilni predpisi vlade in ministrov,
- odločbe, dovoljenja, soglasja (Berginc in drugi 2007).

▪ USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Ustava RS v splošnih določbah določa, da je dolžnost države skrb za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine. Ustava RS sama izrecno ne ureja varstva narave, vendar je varstvo narave v javnem interesu in je naloga države, da javni interes artikulira z ustrežno zakonsko ureditvijo ter izvaja to ureditev skupaj z lokalnimi skupnostmi (Berginc in drugi 2007).

▪ MEDNARODNO PRAVO

Zakoni in drugi predpisi morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami, ki jih država ratificira. Splošno veljavna

načela mednarodnega prava in ratificirane mednarodne konvencije so hierarhično nad zakoni in drugimi predpisi in morajo biti medsebojno usklajeni. Mednarodne pogodbe običajno niso neposredno uporabne, temveč jih je treba vključiti v pravni red države, ki jih je ratificirala (Berginc in drugi 2007).

Pomembnejše mednarodne in evropske konvencije s področja varstva narave, ki jih je Slovenija ratificirala so:

- Ramsarska konvencija – o mokriščih, ki imajo mednarodni pomen zlasti kot prebivališča močvirskih ptic (Ramsar, 1971),
 - Konvencija o svetovni dediščini – o varstvu svetovne naravne in kulturne dediščine (Pariz, 1972),
 - Washingtonska konvencija ali CITES – o mednarodni trgovini z ogroženimi prostoživečimi živalskimi in rastlinskimi vrstami (Washington, 1973),
 - Bernska konvencija – o varstvu prostoživečega evropskega rastlinstva in živalstva ter njunih naravnih življenjskih prostorov (Bern, 1979),
 - Alpska konvencija – o varstvu Alp (Salzburg, 1991),
 - Konvencija o biološki raznovrstnosti (Rio de Janeiro, 1992),
 - Evropska konvencija o krajini (Firence, 2000) ... (Skoberne 2004).
- ZAKON O VARSTVU OKOLJA, ZAKON O OHRANJANJU NARAVE

Temeljni predpis, ki ureja pravo varstva okolja, je Zakon o varstvu okolja – ZVO (2004). To je splošni sistemski zakon, ki celovito ureja varstvo okolja in postavlja izhodišča in okvire za trajnostni razvoj (Berginc in drugi 2007).

Zakon ureja varstvo okolja pred obremenjevanjem kot temeljni pogoj za trajnostni razvoj in v tem okviru določa temeljna načela varstva okolja, ukrepe varstva okolja, spremljanje stanja okolja in informacije o okolju, ekonomske in finančne instrumente varstva okolja, javne službe varstva okolja in druga z varstvom okolja povezana vprašanja (ZVO 2004).

Varstvo narave je neposredno urejeno z Zakonom o ohranjanju narave (ZON 1999) kot sistemskim predpisom, ki celostno vzpostavlja sistem pravnega varstva narave, in z podzakonskimi akti, ki so izdani na njegovi podlagi oziroma temeljijo na njem. Zakon o ohranjanju narave vzpostavlja svoje lastne mehanizme varstva, pri čemer ostaja to področje vpeto v sistem varstva okolja (Berginc in drugi 2007).

Zakon določa ukrepe ohranjanja biotske raznovrstnosti in sistem varstva naravnih vrednot z namenom prispevati k ohranjanju narave. Ukrepi ohranjanja biotske raznovrstnosti so ukrepi, s katerimi se ureja varstvo prostoživečih rastlinskih in živalskih vrst, vključno z njihovim genskim materialom in habitati ter ekosistemi, in omogoča trajnostno rabo sestavin biotske raznovrstnosti ter zagotavlja ohranjanje naravnega ravnovesja. Sistem varstva naravnih vrednot je sistem, ki določa postopke in načine podeljevanja statusa naravnih vrednot ter izvajanje njihovega varstva (ZON 1999).

V slovenskem pravnem redu so formalno gledano vsi zakoni enaki. Razlikovanje med zakoni izhaja iz vsebine pravnega normiranja. Iz narave stvari same izhaja, da so nekateri zakoni bolj splošni in drugi bolj specialni. Zakon o ohranjanju narave je tako glede na Zakon o varstvu okolja specialni predpis.

Del pravnega sistema so tudi zakoni, ki se uvrščajo med akte o zavarovanju delov narave. Sem sodi tudi Zakon o Triglavskem narodnem parku – ZTNP-1 (2010). Med akte o zavarovanju sodijo tudi vsi veljavni splošni in konkretni trajni ali začasni upravni akti o zavarovanju dela narave, ki jih je sprejela država ali lokalna skupnost. Pravni sistem varstva narave pa tvorijo tudi konkretni upravni akti, s katerimi se urejajo konkretna razmerja (razna dovoljenja, soglasja, mnenja), ki jih izdajajo državni oziroma lokalni organi ali organizacije na podlagi javnega pooblastila, na primer Agencija RS za okolje, Inšpektorat RS za okolje in prostor, Zavod RS za varstvo narave in upravljavci zavarovanih območij. Sem se uvrščajo tudi dejanja društev, ki delujejo v javnem interesu na področju ohranjanja narave, ter dejanja fizičnih oseb, ki so prostovoljni nadzorniki in opravljajo naloge neposrednega nadzora nad izvajanjem določil zakona o ohranjanju narave in predpisov, izdanih na njegovi podlagi (Berginc in drugi 2007).

2.2 Načini varstva narave

Varstvo narave se izvaja na tri načine, in sicer z varstvenimi usmeritvami, varstvenimi režimi in razvojnimi usmeritvami. Za uresničevanje varstvenih in razvojnih usmeritev ter varstvenih režimov in s tem za izpolnjevanje namena in doseganja ciljev varstva narave se uporabljajo ukrepi varstva narave. To so praviloma predpisana pravila ravnanja, ki jih izvajajo država in lokalne skupnosti. Največ ukrepov je predvidenih za izbrana, s predpisi določena varovana območja ali druge varovane dele narave.

Pri izvajanju ukrepov varstva narave, ki se na različnih ravneh dotikajo družbenih aktivnosti, je zelo pomembno predhodno ali sočasno oblikovanje sprejemljivega odnosa ljudi do ukrepov. Sprejemljivost ukrepov je tem večja, čim večja je ozaveščenost družbe o delovanju narave, njeni vrednosti in pomenu njenega ohranjanja. V primeru konkretnih ukrepov je tako zelo pomembna neposredna komunikacija z ljudmi (Berginc in drugi 2007).

2.2.1 Ukrepi varstva narave

Ukrepi varstva narave so aktivnosti, ki jih država in lokalne skupnosti izvajajo za izpolnjevanje namena in doseganja ciljev varstva narave. Ločijo se na pravne ukrepe in fizične ukrepe. Pravni ukrepi se navadno odražajo kot fizični ukrep materialne zaščite.

Ukrepi varstva narave, ki so urejeni s pravnim aktom, so:

- neposredni ukrepi (pogodbeno varstvo in skrbništvo, začasno zavarovanje, zavarovanje, obnovitev, označitev v naravi, omejitev ravnanj, ki ogrožajo zavarovane živalske vrste, omejitev ravnanj, ki ogrožajo rastlinske vrste, omejitev ogledovanja in obiskovanja, obveznost ugotovitve prisotnosti območij z varstvenim statusom),
- posredni ukrepi (naravovarstvene smernice, presoja sprejemljivosti vplivov planov, presoja sprejemljivosti vplivov posegov na naravo, prevlada druge javne koristi nad javno koristjo ohranjanja narave, naravovarstveno soglasje, dovoljenje za poseg v naravo, izravnalni in omilitveni ukrep, odprava škodljivih posledic),
- izvedbeni ukrepi (zakonita predkupna pravica, vpis varstvenega statusa za nepremičnine na zavarovanih območjih v zemljiško knjigo, omejitev pravnega prometa z državno lastnino, soglasje upravne enote v prometu z nepremičninami na zavarovanih območjih, razlastitev, obvezen odkup zaradi omejitev lastninske pravice, odškodninske odgovornosti države in lokalne skupnosti).

Pravni ukrepi se, poleg razločevanja na neposredne, posredne in izvedbene, lahko ločijo še glede na vrsto akta, s katerim so določeni, trajanje ukrepa in voljo titularjev.

Ukrepi varstva se izvajajo v pretežni meri na območjih, ki so opredeljena kot naravovarstveno pomembnejša. To so:

- Območja s statusom varovanih območij – območja, ki so določena s predpisom kot prednostni predmet varstva. Lahko so prostorsko opredeljena s predpisi (naravne vrednote, ekološko pomembna območja, posebna varstvena območja – območja Natura 2000), lahko pa se prostorsko opredelijo po sprejetju predpisa na podlagi predpisanih značilnosti (habitatni tipi, ki se prednostno ohranjajo v ugodnem stanju, habitati zavarovanih rastlinskih in živalskih vrst, območje vpliva na naravne vrednote).
- Območja s statusom zavarovanih območij – območja, ki so s predpisom določena za narodni, regijski ali krajinski park, naravni rezervat, strogi naravni rezervat ali naravni spomenik ter vplivna območja okoli zavarovanih območij.
- Območja s statusom mednarodno varovanih območij – območja, ki izpolnjujejo mednarodna merila naravovarstveno pomembnih območij in so vpisana na sezname mednarodnih konvencij.
- Območja, kjer se načrtuje ustanovitev zavarovanih območij – območja, ki so s sprejetimi načrti varstva narave predvidena za zavarovanje.
- Območja, kjer se pričakuje odkritja, ki bodo povzročila podelitev statusa varovanih ali zavarovanih območij (npr. območja pričakovanih naravnih vrednot) ali je strokovni predlog za podelitev tega statusa že vložen (primeroma evidentirane naravne vrednote).

Posamezno območje lahko pridobi enega ali več varstvenih statusov. Ukrepi varstva se na območjih z več varstvenimi statusi seštevajo in dopolnjujejo (Berginc in drugi 2007).

2.3 Zavarovana območja

Glede na definicijo Svetovne zveze za varstvo narave – IUCN je zavarovano območje del kopnega ali morja, ki je posebej namenjen varovanju in ohranjanju biotske raznovrstnosti ter naravnega in z njim povezanega kulturnega bogastva, s katerim se upravlja s predpisanimi pravili ravnanja ali s kako drugače učinkovitimi sredstvi.

Kljub temu, da vsa zavarovana območja ustrezajo kriterijem v tej definiciji, se v praksi zavarovana območja upravljajo zelo različno. Glavni nameni upravljanja so:

- znanstvene raziskave,
- zaščita divjine,
- zaščita vrst in genetske raznovrstnosti,

- vzdrževanje okoljskih uslug,
- zaščita specifičnih naravnih in kulturnih vrednot,
- turizem in rekreacija,
- izobraževanje,
- sonaravna raba virov iz naravnih ekosistemov,
- vzdrževanje kulturne in tradicionalne dediščine (EUROPARC in IUCN 2000).

Zavarujejo se lahko:

- varovana območja (naravne vrednote, ekološko pomembna območja, območja Natura 2000),
- rastlinske in živalske vrste, njihovi izjemni osebki ali populacije,
- minerali in fosili (Berginc in drugi 2007).

Po ZON so zavarovana območja razdeljena na ožja in širša.

Ožja zavarovana območja so:

- Naravni spomenik – območje, ki vsebuje eno ali več naravnih vrednot, ki imajo izjemno obliko, velikost, vsebino, lego ali so redek primer naravne vrednote.
- Strogi naravni rezervat – območje naravno ohranjenih geotopov, življenjskih prostorov ogroženih, redkih ali značilnih rastlinskih ali živalskih vrst ali območje, pomembno za ohranjanje biotske raznovrstnosti, kjer potekajo naravni procesi brez človekovega vpliva.
- Naravni rezervat – območje geotopov, življenjskih prostorov ogroženih, redkih ali značilnih rastlinskih ali živalskih vrst ali območje, pomembno za ohranjanje biotske raznovrstnosti, ki se z uravnoveženim delovanjem človeka v naravi tudi vzdržuje.

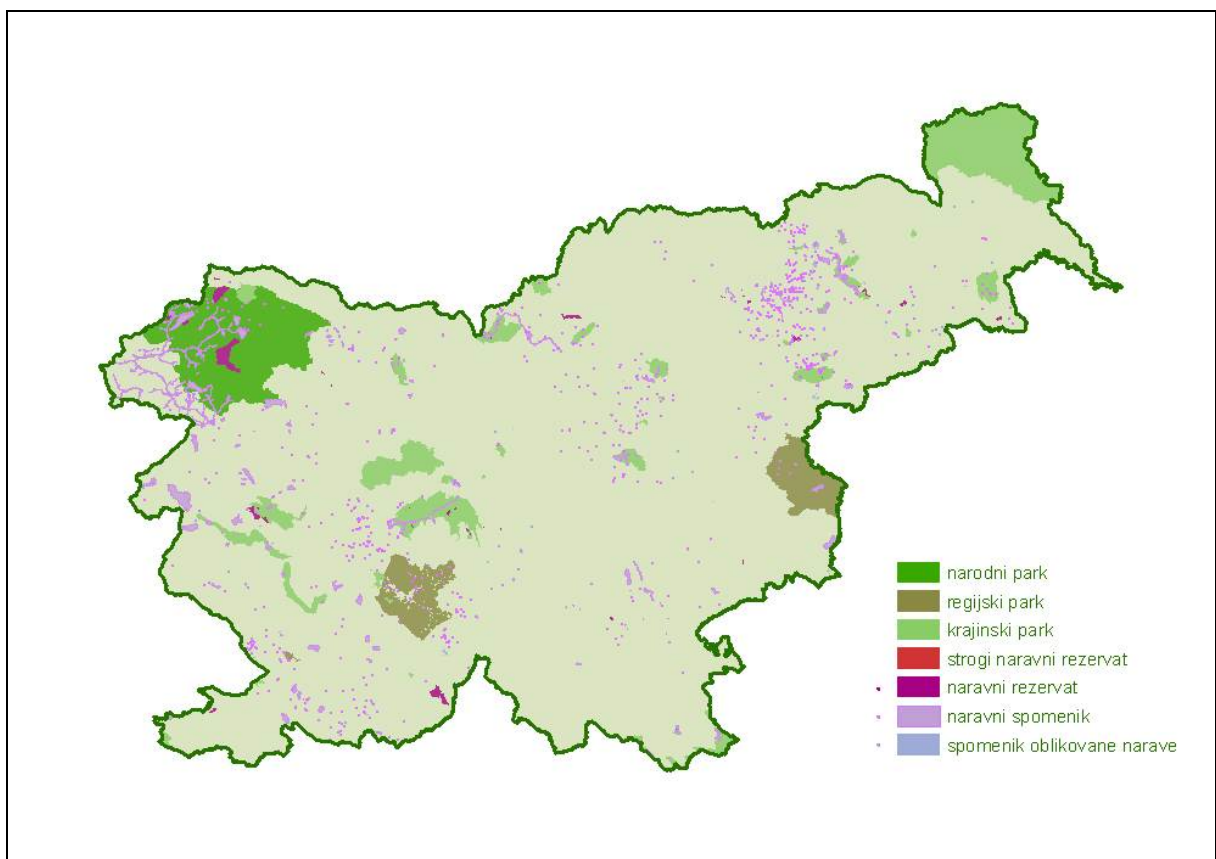
Širša zavarovana območja so:

- Narodni park – veliko območje s številnimi naravnimi vrednotami ter z veliko biotsko raznovrstnostjo. V pretežnem delu narodnega parka je prisotna prvobitna narava z ohranjenimi ekosistemi in naravnimi procesi, v manjšem delu narodnega parka so lahko tudi območja večjega človekovega vpliva, ki pa je z naravo skladno povezan.
- Regijski park – obsežno območje regijsko značilnih ekosistemov in krajine z večjimi deli prvobitne narave in območji naravnih vrednot, ki se prepletajo z deli narave, kjer je človekov vpliv večji, a vendarle z naravo uravnovežen.

- Krajski park – območje s poudarjenim kakovostnim in dolgotrajnim prepletom človeka z naravo, ki ima veliko ekološko, biotsko ali krajinsko vrednost (ZON 1999).

Po podatkih ARSO imamo v Sloveniji trenutno (stanje februarja 2009): 1 narodni park, 3 regijske parke, 44 krajinskih parkov, 1 strogi naravni rezervat, 56 naravnih rezervatov in 1.191 naravnih spomenikov. Zavarovanih je 256.120 ha, kar je 12,63 % površine Slovenije (ARSO 2009a).

Slika 2.1: Zavarovana območja v Sloveniji.

Vir: ARSO (2009).

Pri določanju kategorije oz. vrste zavarovanega območja se upošteva tudi mednarodno uveljavljeno kategorizacijo zavarovanih območij IUCN. Komisija za narodne parke in zavarovana območja pri IUCN pripravlja smernice za kategorizacijo zavarovanih območjih že zelo dolgo. Prvotno je sistem kategorizacije obsegal 10 kategorij, na 4. Svetovnem kongresu o narodnih parkih in zavarovanih območjih (leta 1992 v Venezueli) pa so predstavili revidirane kategorije. IUCN klasifikacijski sistem razlikuje med šestimi

upravljavskimi kategorijami, ki imajo vsaka svojo vrednost in številka kategorije ne predstavlja mesta na vrednostni lestvici. Merila za razvrščanje po posameznih kategorijah upoštevajo stopnjo ohranjenosti naravnega okolja in namen oz. cilj, s katerim je neko območje zavarovano in od katerega je odvisen varstveni režim (EUROPARC in IUCN 2000).

Območja so tako razvrščena v 6 kategorij:

- kategorija Ia – strogi naravni rezervat (*Strict Nature Reserve*): območje, zavarovano predvsem za znanstveno raziskovanje,
- kategorija Ib – naravno območje (*Wilderness Area*): območje, zavarovano predvsem za ohranjanje naravnega stanja,
- kategorija II – narodni park (*National Park*): območje zavarovano predvsem za ohranjanje ekosistemov in za rekreacijo,
- kategorija III – naravni spomenik (*Natural Monument*): območje, zavarovano predvsem za ohranjanje izjemnih naravnih pojavov,
- kategorija IV – zavarovani habitati rastlinskih in živalskih vrst (*Habitat/Species Management Area*): območja, ki jih ohranjamo z določeno rabo za ohranjanje določenih ogroženih rastlinskih/živalskih vrst oz. habitatnih tipov,
- kategorija V – zavarovana krajina (*Protected Landscape/Seascape*): območje, zavarovano za ohranjanje krajine (kopne in morske) in za rekreacijo,
- kategorija VI – zavarovana območja naravnih virov (*Managed Resource Protected Areas*): zavarovana območja, v katerih je z upravljanjem zagotovljena trajnostna raba naravnih virov (EUROPARC in IUCN 2000).

Tabela 2.1: Odnos med slovenskimi kategorijami zavarovanih območij in kategorijami IUCN.

SLOVENSKE KATEGORIJE	IUCN KATEGORIJE
NARODNI PARK	II/V
REGIJSKI PARK	V/II
KRAJINSKI PARK	V
	VI
NARAVNI REZERVAT	IV
NARAVNI SPOMENIK	III
STROGI NARAVNI REZERVAT	I

Vir: Berginc in drugi (2007).

3 TRAJNOSTNI RAZVOJ

Obstoj človeške vrste je odvisen od naravnega okolja in delovanja planetarnega ekosistema. Planetarni ekosistem je zelo pomemben za človeško vrsto in svetovno gospodarstvo, saj omogoča oskrbo z surovinami in energijo, omogoča sprejemanje odpadkov in emisij, opravlja ekosistemske storitve in predstavlja prostor za bivanje in različne dejavnosti.

Posegi človeka v lokalne in planetarni ekosistem se povečujejo predvsem zaradi povečevanja števila prebivalstva in rabe naravnih virov. Z neomejeno rabo zalog naravnih virov in prekomerno rabo obnovljivih naravnih virov se omogoča oskrba sedanje generacije, vendar na račun zmanjšanja naravnih virov prihodnjih generacij (Plut 2005). Zaradi prevelike porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja krepko presegamo nosilne sposobnosti okolja.

Zavedanje, da gospodarski napredek in družbena blaginja nista mogoča brez varovanja okolja, se je razmahnilo v 70. letih 20. stoletja. Pritiski na okolje, naraščanje svetovne revščine, večanje socialnih in regionalnih razlik so zamajali prepričanje, da splošna gospodarska rast zagotavlja reševanje vseh družbenih problemov (Plut 2005). Ključno sporočilo poročila Meje rasti (*The Limits to Growth*), ki ga je leta 1972 objavil Rimski klub, je bilo, da bo izkoriščanje naravnih virov prek meje sposobnosti obnavljanja planeta vodilo v zlom socialno-ekonomskih in ekoloških sistemov (Meadows 1974). Bolj sistematična prizadevanja za povezovanje ciljev razvoja in varstva okolja so se začela po svetovni konferenci Organizacije združenih narodov o človekovem okolju, ki je potekala leta 1972 v Stockholmu. Uveljavljenemu pojmovanju razvoja, se je pridružil nov pojem – *okolju prilagojen gospodarski razvoj*. Pojem *sustainability* se je v strokovnih krogih izoblikoval leta 1980 v podnaslovu poročila IUCN *World Conservation Strategy*¹ o svetovni naravni dediščini (Plut 2005).

Leta 1983 so v okviru ZN ustanovili Svetovno komisijo za okolje in razvoj, t. i. Brundtlandino komisijo. Komisija je leta 1987 izdala poročilo z naslovom *Our common future*, s čimer se je začela široka uporaba pojma *sustainable development* (World Commission on Environment 1987). Takrat je predhodno ožje definirana strategija, postala osnova širše strategije trajnostnega razvoja. Po konferenci ZN o okolju, leta 1992 v Rio de

¹ Dostopno prek: <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/WCS-004.pdf>.

Janeiru, z Deklaracijo o okolju in razvoju ter akcijskim načrtom Agenda 21, je koncept trajnostnega razvoja postal nova razvojna paradigma za 21. stoletje. V pomoč implementaciji trajnostnega razvoja na nacionalnem, regionalnem in lokalnem nivoju je bila ustanovljena Komisija Združenih narodov za trajnostni razvoj (UNCSD). Trajnostni razvoj je, vsaj na deklarativni ravni, postal tudi vodilo okoljske politike EU. Leta 2002 je v Johannesburgu potekal drugi Vrh o trajnostnem razvoju, ki je sprožil nov program Lokalna akcija kot nadgradnjo Lokalne agende 21. Lokalna akcija 21 predstavlja premik od Agende 21 k aktivnostim za implementacijo trajnostnega razvoja na lokalni ravni (Plut 2005; Vovk Korže 2008).

3.1 Načelo trajnosti

Načelo trajnosti *sustainability* je bilo sprva uporabljeno za procese v okolju in je označevalo trajno ali trajnostno prilagajanje človekovih dejavnosti zmogljivostim okolja. Kasneje se je uporaba načela trajnosti razširila še na družbeno-socialno področje. Glavni stebri trajnosti so tako okolje, družba/sociala in gospodarstvo. Pomembno vsebinsko dopolnilo trajnosti na etičnem polju pomeni še vključitev medgeneracijske odgovornosti, tj. ohranjanje zdravega okolja in naravnih virov za zadovoljevanje potreb prihodnjih generacij.

Različnost pojmovanja trajnosti povzroča vsebinske in terminološke težave. Načelo trajnosti se namreč lahko obravnava enoplastno (z vidika okolja in narave) ali večplastno (z vidika okolja in narave, gospodarstva in družbe oziroma sociale). V obeh primerih pa je ključno izhodišče prilagajanje človeštva zmogljivostim oz. omejitvam okolja in narave. V literaturi se v povezavi z načelom trajnosti pojavlja tudi pojem *sonaravnost*. Beseda sonaravnost v slovenskem jeziku prednostno označuje način delovanja, gospodarjenja, ki je skladen z naravo, pojem trajnosti pa označuje časovno razsežnost. Sonaravni način življenja družbe naj bi omogočil čim bolj dolgotrajno, torej trajnostno delovanje in obstoj le-te. Plut tako predlaga, naj se pri geografskem konceptu trajnosti/sonaravnosti trajnost opredeljuje kot načelo in sonaravnost kot način udejanjanja trajnosti (Plut 2005). Tudi Pirnat in Anko opozarjata, da trajnost »/.../ morda ni najbolj posrečen prevod angleške besede 'sustainable', katere pomen bi bolje opredelili z besedami kot npr. 'zadržan, vzdrževan' /.../«, saj ne govorimo toliko o časovni dimenziji ...« (Pirnat in Anko 2001, 14).

3.2 Definicije/opredelitve in koncepti trajnostnega razvoja

Pojem *sustainable development* se pogosto uporablja kot sinonim za *sustainability*, kar povzroča še dodatne terminološke zaplete in nejasnosti.

V literaturi lahko zasledimo številne definicije trajnostnega razvoja. Najpogosteje citirana in uporabljena, a hkrati vsebinsko ohlapna definicija je zapisana v končnem poročilu *Our Common Future* že omenjene Svetovne komisije za okolje in razvoj pri ZN. Trajnostni razvoj opredeljuje kot »/.../ zadovoljevanje potreb sedanje generacije, ne da bi s tem ogrozili sposobnost prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih potreb« (World Commission on Environment 1987: 43). Razvoj je treba načrtovati tako, da so uravnotežene vse tri glavne komponente – varovanje okolja, gospodarska rast in družbena enakost. Ta definicija je »/.../ prav gotovo bolj uporabna v javnem diskurzu /.../ V strokovni rabi pa se hitro izkaže, da gre za zelo kompleksen koncept, ki še ni jasno in nedvoumno opredeljen« (Kos 2004, 332). Tako obstaja cela vrsta različnih opredelitev in interpretacij trajnostnega razvoja in skoraj ni več razvojnega dokumenta, ki se ne bi skliceval na njegove cilje in načela. Tudi v znanstvenih krogih razprave ne privedejo do jasnejših opredelitev (Kos 2004).

Baker, Richardson, Kousis, Young in Liberatore so zasnovali štiri idealno-tipske modele trajnosti, od popolnoma netrajnostnih praks do polnega trajnostnega razvoja, v katere lahko analitično umestimo katerikoli interpretacijo trajnostnega razvoja. Ti štirje modeli so:

- Zelo šibka trajnost (model globalnega trga): ta model temelji na predpostavki, da zaloge človeškega in naravnega kapitala ostajajo ves čas neomejene. Naravno okolje ima funkcijo zagotavljanja virov, ki so potrebni za delovanje ekonomskega sistema. Pristop temelji na individualiziranem posamezniku, kjer ni govora o družbeni enakosti. Trajnostni razvoj je sinonim za ekonomsko rast, ki se meri z rastjo bruto domačega proizvoda. Katerikoli okoljski problem se lahko rešuje s tehnologijo. Tudi politični instrumenti so usmerjeni predvsem v proizvodnjo in rast. Ta pristop zadovoljuje ekonomske potrebe le dela sedanje generacije in dela prihodnjih. Ker okolja ne obravnava niti kot minimalni element razvoja, ta model težko uvrščamo med modele trajnostnega razvoja.
- Šibka trajnost: ta model temelji na predpostavki, da je obstoječi politični in ekonomski sistem sposoben rešiti vse okoljske probleme z uvajanjem načel in standardov, ne pa z reformami. Živi in neživi svet narave nimata notranje vrednosti in je zato njuna zaščita odvisna od tega, ali njuna ohranitev prinaša ekonomske

koristi. Večinoma se uporablja zamenjava naravnih virov, ne usmerja pa se v zmanjševanje njihove porabe. Prednostni cilj politik je še vedno ekonomska rast. Okoljski problemi se rešujejo s tehnologijami za zmanjševanje škode *na koncu pipe*. Okolje ima v tem modelu le ekonomsko vrednost in je potisnjeno v sektorsko politiko, ki se povezuje le formalno. Družbena enakost je postransko politično vprašanje, blaginja je namenjena le delu sedanjih generacij. Izkušnje lokalnega prebivalstva se podcenjujejo in ignorirajo.

- Močna trajnost: pri tem modelu ohranitev in razvoj okolja ter izboljševanje družbene enakosti potekata sočasno z ekonomskim razvojem. Vse tri dimenzije se razvijajo v medsebojni odvisnosti. Razvojne politike se povezujejo transsektorsko, sklepajo se mednarodni zavezujoči sporazumi. Uporabo neobnovljivih virov se zamenjuje z rabo obnovljivih virov, razvija se učinkovito okoljsko upravljanje. Potrebna je tržna regulacija in državne intervencije z številnimi mehanizmi, ki vplivajo na ravnanje gospodarstva in posameznikov. Področje okolja je ustrezno pravno urejeno, uporabljajo se finančne spodbude in ekonomski instrumenti (davki, dovoljenja, subvencije ...), poudarek je na osveščanju in spodbujanju sprememb v ravnanju. Nekateri naravni viri se smatrajo za ključne in nezamenljive s tehnologijo, prav tako se spodbuja le razvoj čistih tehnologij. Ekonomska rast je še vedno pomembna, vendar je manj poudarka na kvantitativni rasti.
- zelo močna trajnost (idealni model trajnostnega razvoja): ta model se izenačuje z radikalnimi oblikami ekologizma in globoke ekologije. Poudarja temeljito strukturno spremembo v družbi, ekonomiji in ekonomskem sistemu, s čimer se spremeni tudi odnos do okolja. Predstavlja obliko čistega trajnostnega razvoja, kjer človeštvo prav toliko vrne v ekosistem, kolikor iz njega vzame. Pomembna so prizadevanja za zaščito in povečanje biotske raznovrstnosti. Človeštvo živi znotraj okoljskih omejitev, rast je merjena s kakovostjo življenja. Ekonomija in politika temeljita na celostnem medsektorskem povezovanju in obvezujočih mednarodnih konvencijah. Model je ekocentričen, saj ne upošteva samo človeštva. Pomembni sta inter- in intrageneracijska enakost. Idealni model trajnostnega razvoja je hkrati nova ekologična razvojna paradigma (Lukšič in Bahor 2007; 2009).

V slovenski znanstveni literaturi in zakonodaji se je uveljavil izraz *trajnostni razvoj*, med slovenskimi avtorji pa lahko zasledimo različne interpretacije.

Plut predlaga, da je umestno uporabljati pojem *trajnostni (trajnostno) sonaravni razvoj oziroma napredek*, saj se pojem razvoja navadno povezuje ali celo enači z gospodarsko rastjo. Opustitev pridevnika *sonaravni* pri trajnostnem razvoju po njegovem mnenju pomeni tveganje, da se dvig gospodarskega in/ali družbeno-socialnega blagostanja dosega tudi na račun zmanjševanja okoljskega kapitala, torej zmanjševanja kakovosti bivalnega okolja, izčrpavanja naravnih virov, zmanjševanja zmogljivosti opravljanja ekosistemskih funkcij in zmanjševanja biotske raznovrstnosti. V primeru opustitve besede *trajnostni* pri sonaravnem gospodarskem in/ali družbeno-socialnem razvoju pa je prisotna nevarnost, da se podceni časovna razsežnost (Plut 2005). Izraz *sonaravni trajnostni razvoj* uporablja tudi Lah, ki ga opredeljuje kot »/.../ uravnotežen sonaravni razvoj z ustreznimi proizvodnimi in storitvenimi dejavnostmi, ki hkrati omogočajo ohranitev ekosistemsko stabilne in biotično raznovrstne narave, izboljšanje človekovega okolja, krepitev ljudskih in materialnih ustvarjalnih zmogljivosti ter zagotovitev primerne blaginje prebivalstva in skupnosti« (Lah 2002, 176).

3.3 Doseganje trajnostnega razvoja

Za trajnostni razvoj je ključen prehod k obnovljivim energetskim virom, visoka stopnja reciklaže, ohranjanje razmerja med gozdnimi, kmetijskimi in pozidanimi površinami ter bistveno zmanjšanje porabe nekaterih naravnih virov in obremenjevanja okolja v gospodarsko razvitih državah. Celostnost in soodvisnost območij in sestavin planetarnega ekosistema pa opozarja na nujnost dviga materialne blaginje prebivalcev držav v razvoju v okviru nosilnosti okolja. Zaradi velike pokrajinske občutljivosti območij držav v razvoju (tropski in subtropski ekosistemi) so samočistilne zmogljivosti v državah razvoja praviloma manjše od območij gospodarsko razvitejših držav zmernege pasu.

Pri določanju trajnosti vsake razvojne dejavnosti je treba razen gospodarskih in družbenih dejavnikov upoštevati tudi okoljske dejavnike. Trajnostni razvoj tako označuje integracija doseganja vseh treh ključnih ciljev:

- gospodarski napredek – izboljšanje materialnega blagostanja,
- družbeni napredek – izboljšanje socialne varnosti, kakovosti življenja in zmanjšanje socialnih ter regionalnih razlik sedanjih generacij,
- okoljski napredek – izboljšanje stanja okolja, ohranjanje okoljskega kapitala in ohranjanje pogojev za kakovostni napredek prihodnjih generacij (Plut 2005).

3.4 Merjenje trajnostnega razvoja

Čeprav je trajnost cilj številnih mednarodnih in nacionalnih politik, programov in drugih pobud, v praksi ne obstaja enotno merilo za njihovo spremljanje in ocenjevanje/vrednotenje. Tudi tukaj se soočamo s temeljnim vprašanjem, kaj je trajnost, in s tem, kako uspešna je neka pobuda pri doseganju trajnosti ali koliko je trajnostna sama po sebi.

Trajnost lahko obravnavamo kot eno izmed najbolj izzivalnih in hkrati najbolj nedorečenih paradigem. Za takšno stanje obstajata po Bosshardovem (2000) mnenju vsaj dva razloga. Termin po njegovem mnenju izraža osrednji problem današnje družbe, ki se sooča z globalnim uničevanjem okolja in s tem z grožnjo njenim življenjskim pogojem in življenjskim pogojem naslednjih generacij. Hkrati termin ni natančno definiran in je zato privlačen za široko paleto različnih interpretacij. Paradigmatski termin trajnosti je dosegel pomembno težo v političnem in kulturnem diskurzu, vendar ima hkrati omejeno oz. velikokrat manjkajočo praktično uporabnost. Po njegovem mnenju vizija trajnosti stoji na razpotju, kjer se lahko izgubi v svoji nedefiniranosti in samovoljnosti, ali pa izkoristi potencial in postane nova revolucionarna družbeno-kulturna paradigma, ki z zgodovinsko edinstveno močjo spodbuja preoblikovanje družbe in obnašanje ljudi do okolja (Bosshard 2000).

Trajnost je torej nejasen in zapleten koncept, ki ga je težko opredeliti in posledično tudi težko meriti.

3.4.1 Presoje²

Postopki presoj lahko vsebujejo implicitne in/ali eksplicitne elemente. Za znanstveno ustrezne postopke in metode, primerne tako za znanost kot demokratične razprave, se štejejo le eksplicitne metode. Postopek presoje se šteje za eksplicitnega, če so na vseh korakih izvedbe ocenjene vrednosti in subjektivni pogledi kot taki tudi označeni in s tem odprti za razpravo. Kljub prizadevanjem za znanstvene pristope, objektivnost in razumljivost, tudi današnji postopki presoj vključujejo bistvene implicitne elemente.

² V tuji literaturi za tovrstne postopke (ocenjevanja oz. vrednotenja) najpogosteje zasledimo izraz *assessment*. V slovenski zakonodaji in znanstveni literaturi se je uveljavil izraz *presoja*, zato ga v nalogi uporabljamo tudi mi.

Razumljiv in jasen postopek presoje po Bosshardovem (2000) mnenju temelji na treh elementih: jasni cilji, dobro poznavanje dejstev, na katerih cilji temeljijo, in ustrezne serije meritev za razlikovanje med cilji in dejstvi. Kljub vsemu ima tudi takšen postopek pomanjkljivosti, saj se na primer redko zgodi, da so dejstva in cilji jasno formulirani že na začetku postopka in se navadno razvijejo in izoblikujejo kot rezultat intenzivnega kognitivnega procesa med postopkom presoje. Dejstva in cilji, analize in sinteze so torej med seboj odvisni in se dopolnjujejo. Prav tako trajnosti ni mogoče šteti kot končni oz. večni koncept, saj je podvržen nenehnemu razvoju, ki je pogojen tudi s procesi presoje. Ta dinamični vidik bi moral upoštevati vsak koncept trajnosti (Bosshard 2000).

3.4.2 Presoje trajnosti

Presoja trajnosti (*sustainability assessment*) lahko opredelimo kot metodo, ki lahko pomaga nosilec odločanja in oblikovalcem politik pri odločanju, katere ukrepe sprejeti (ali ne) za doseganje bolj trajnostne družbe (Ness in drugi 2007). Presoja trajnosti postaja vse bolj pomembno orodje za pomoč pri prehodu v smer trajnostnega razvoja. Najpogosteje se definira kot proces, s katerim se ocenjuje posledice določene pobude. Pri tem je lahko pobuda predlagana ali obstoječa politika, načrt, program, projekt, del zakonodaje, obstoječa praksa ali dejavnost. Ta splošna opredelitev zajema širok spekter različnih procesov oz. pristopov. Ker je presoja trajnosti še relativno nov in razvijajoč koncept, je bilo v praksi izvedenih le malo učinkovitih implementacij (Pope, Annandale in Morrison-Saunders 2004). Nekaj jasnih meril in indikatorjev trajnostnega razvoja obstaja, vendar je učinkovitost pobud v smeri trajnosti težko oceniti. Za ocenjevanje se uporabljajo različni pristopi in metode, vendar njihovi rezultati še vedno niso splošno sprejeti. Za potrebe analiz raziskovalci trajnost pogosto delijo na številne posamezne komponente, katerih združevanje je zelo težavno. Potrebna je sistemska metoda, ki bo temeljila na znanstveni metodologiji in združevala večdimenzionalne komponente in upoštevala negotovost. V realnosti namreč ni ostre meje med trajnostjo in ne-trajnostjo oz. je ta zelo 'mehka'. To pomeni, da je nemogoče določiti natančno referenčno vrednost trajnosti, tako da mora biti v postopku njenega ocenjevanja vedno prisotno znanstveno vrednotenje negotovosti (Phillis in Andriantiatsaholiniaina 2001).

Zagotavljanje učinkovitih in zanesljivih metod za presojanje trajnosti torej predstavlja pomemben izziv znanstveni skupnosti. Prav zaradi tega se področje presoj trajnosti pospešeno razvija in število metod hitro narašča. Presoja trajnosti se velikokrat povezuje s

presojo vplivov na okolje in strateško presojo vplivov na okolje ter podobnimi metodami (Ness in drugi 2007).

Za presojanje trajnosti se uporabljajo številne metode. Ness, Urbel-Piirsalu, Anderberg in Olsson jih v grobem delijo v 3 skupine (2007):

- indikatorji/indeksi,
- presoje, vezane na produkt,
- metode za celovito (integrirano) presojo.

Tem trem skupinam dodajajo še metode za finančno vrednotenje (*monetary valuation tools*), ki se lahko uporabljajo kot sestavni del že naštetih skupin metod. Različne metode različno upoštevajo/izpolnjujejo cilje presoje trajnosti in hkrati v različni meri vključujejo razsežnosti trajnosti. Na tem mestu niso predstavljene vse metode, ampak samo tiste, ki se najbolj pogosto pojavljajo v današnji literaturi.

Metode presoje trajnosti se lahko delijo glede na številne dejavnike. Omenjena razdelitev temelji na:

- časovnih značilnostih (za vrednotenje preteklega razvoja – *ex-post* ali za napovedovanje prihodnjih gibanj – *ex-ante*),
- značilnostih pokritja (za vrednotenje na ravni produktov ali za predlagano spremembo v politiki) in
- integraciji naravnega in družbenega sistema (v kolikšni meri se metoda osredotoča na okoljske, družbeno-socialne in gospodarske vidike) (Ness in drugi 2007).

Kategorizirane metode za presojo trajnosti so naslednje:

1. Indikatorji in indeksi

Indikatorji so enostavna in večinoma kvantitativna merila, ki kažejo stanje gospodarskega, družbeno-socialnega in/ali okoljskega razvoja na določenem območju. Indeksi so relativna števila, ki nam prikazujejo razmerje med dvema ali več istovrstnimi podatki. Indikatorji in indeksi, ki se stalno izračunavajo, omogočajo retrospektivno spremljanje dolgoročnih trendov. Razumevanje teh trendov omogoča izdelavo kratkoročnih napovedi in ustreznih sklepov za prihodnost.

Metode, ki sodijo v to skupino, so lahko neintegrirane (ne vključujejo različnih parametrov) ali integrirane (vključujejo različne parametre). Posebno skupino predstavljajo indikatorji regionalnih tokov.

- Neintegrirani indikatorji

Primer neintegriranih indikatorjev je niz nacionalnih indikatorjev, zbranih pri UNCSO. Ta je bila vzpostavljena za izvajanje prednostnih nalog, ki so jih sprejeli na konferenci ZN v Rio de Janeiru leta 1992. Za prikaz celovite slike družbenega razvoja prikazujejo indikatorje s področja okolja, gospodarstva in družbe, ki med sabo niso integrirani. Tretji set indikatorjev so izoblikovali leta 2006 s pomočjo strokovnjakov iz razvitih in nerazvitih držav. Set obsega 96 indikatorjev, med njimi 50 temeljnih (UN 2007; UNCSO 2009).

- Indikatorji regionalnih tokov

Analiza snovnih in energetskih tokov omogoča pregled strukture tokov in ugotavljanje neučinkovitosti v sistemu. Takšne analize se lahko uporabljajo tako za rekonstrukcijo zgodovinskih tokov kot tudi za napovedovanje in podporo pri odločanju. Indikatorji regionalnih tokov so neintegrirani, saj se osredotočajo le na fizične pretoke, kar predstavlja le okoljski vidik. Rezultati analize tokov so navadno v obliki podrobnih diagramov tokov, vendar je na podlagi te vrste analize narejenih tudi nekaj indikatorjev.

Analize materialnih tokov (*Material Flow Analysis*) analizirajo fizično presnovo družbe z namenom podpore dematerializaciji in zmanjševanju uhajanja v okolje. Tovrstne študije se izvajajo v številnih državah in njihovo število se v zadnjih desetletjih povečuje.

Analize snovnih tokov (*Substance Flow Analysis*) se osredotočajo na regionalne tokove nekaterih kemikalij in kemičnih spojin in na njihovo uhajanje v okolje. Končni cilj tovrstne analize je zmanjševanje obremenitve z določeno snovjo. Rezultati so lahko uporabni za okoljsko načrtovanje in upravljanje na različnih ravneh.

Analize energetskih tokov (*Energy Flow Analysis*) se osredotočajo na vse energetske tokove v gospodarstvu. Temeljijo na prvem zakonu termodinamike, ki pravi, da je energija konstantna in je ni mogoče ustvariti niti uničiti, ampak se jo lahko samo pretvarja v različne vrste.

- Integrirani indikatorji in indeksi

Obstajajo številni poskusi združevanja različnih okoljskih in družbenih razsežnosti v enega izmed indikatorjev ali indeksov. Nekateri se razvijajo kot alternativa indikatorjem, ki so razviti v okviru nacionalnih računov, kot sta npr. bruto domači proizvod in neto nacionalni produkt. Slednja se velikokrat uporabljata kot merilo za ugotavljanje blaginje, kljub temu da ne vključujeta pomembnih dejavnikov, kot so porazdelitev dohodka, javna varnost ipd. Ker omenjeni indikatorji ne vključujejo okoljskega vidika in kakovosti življenja, se je razvilo veliko število alternativnih načinov merjenja, pri čemer vsak ponuja nekoliko drugačen način merjenja trajnostnega razvoja.

Trajnostni nacionalni dohodek (*Sustainable National Income*) je indeks, ki je bil razvit za Nizozemsko. Indeks poskuša preseči strogo ekonomske izhodne parametre za določevanje blaginje z vključevanjem trajnostne rabe virov v nacionalne račune.

Indeks trajnostne gospodarske blaginje (*Index of Sustainable Economic Welfare*) in indikator splošnega napredka (*General Progress Indicator*) so razvili pri neprofitni organizaciji *Redefining Progress* in vključujeta gospodarske, družbeno-socialne in okoljske vidike. Obe metodi, ki sta tesno povezani, prilagajata nacionalne račune tako, da vključujeta širši sklop dejavnikov blaginje z odbitki za vojaško porabo, degradacijo okolja in amortizacijo naravnega kapitala.

Prilagojeno neto varčevanje (*Adjusted Net Savings*), imenovano tudi pristno varčevanje (*Genuine Savings*), je še en alternativni mehanizem za določanje trajnosti na nacionalni ravni. Indikator se večinoma povezuje s Svetovno banko. Stopnja prilagojenega neto varčevanja obsega izčrpavanje naravnih virov in degradacijo okolja, prav tako pa vključuje tudi tehnološke spremembe, človeške vire, izvoz neobnovljivih virov, odkritje virov in kritični naravni kapital. Največji poudarek je na ekonomski in okoljski komponenti, vendar vključuje tudi naložbe v izobraževanje. Pozitiven indikator odraža pozitiven prehod k trajnosti, medtem ko negativna vrednost odraža nasprotno.

Ekološki odtis (*Ecological Footprint*) je metoda, ki ocenjuje porabo virov in zahteve za asimilacijo odpadkov izbrane populacije ali gospodarstva na ustreznem območju. Izračunavanje ekološkega odtisa je večstopenjski proces. Ocenjuje se povprečna potrošnja hrane, nastanitve, prevoza, potrošniškega blaga in storitev oseb. V nadaljevanju se izračuna

potrebna površina za proizvodnjo in vpliv na okolje vsake postavke, na koncu se vsa področja seštejejo. Rezultat je letna potrošnja dobrin in storitev na enoto površine na prebivalca. Večinoma se uporablja za merjenje trajnostnega razvoja na nacionalni ravni.

Indeks blaginje (*Wellbeing Index*) se je uporabil v vrednotenju na Svetovnem vrhu o trajnostnem razvoju leta 2002 v Johannesburgu, ki je vključeval 180 držav. Indeks blaginje je sestavljen iz dveh indeksov: indeks blaginje ljudi (*Human Wellbeing Index*) in indeks blaginje ekosistema (*Ecosystem Wellbeing Index*), oba sta sestavljena iz več kot 60 indikatorjev. Indeks blaginje ljudi vključuje indikatorje s področij populacije, zdravstva, izobraževanja, kulture, enakosti ipd., medtem ko indeks blaginje ekosistema vsebuje indikatorje s področja tal, vode, zraka, biotske raznovrstnosti in rabe virov.

Indeks okoljske trajnosti (*Environmental Sustainability Index*) je razvit za merjenje splošnega napredka k doseganju okoljske trajnosti. Sestavlja ga 68 indikatorjev v petih različnih kategorijah: stanje okoljskih sistemov, zmanjševanje obremenjevanja okoljskih sistemov, zmanjševanje človeške občutljivosti na okoljske spremembe, družbene in institucionalne sposobnosti za spopadanja z okoljskimi izzivi in sposobnost za usklajevanje z mednarodnimi standardi in dogovori. Čeprav se indeks osredotoča predvsem na okoljsko trajnost, vključuje tudi nekatera družbena in institucionalna vprašanja.

Indeks človekovega razvoja (*Human Development Index*) uporablja Program ZN za razvoj (UNDP) za ocenjevanje družbeno-socialnega in gospodarskega napredka držav. Sestavljen je iz treh splošnih parametrov: dolgo življenje, znanje in standard življenja. Dolgo življenje se meri s pričakovano življenjsko dobo ob rojstvu, znanje se meri s kombinacijo stopnje pismenosti odraslih in stopnjo vpisa v izobraževanje, življenjski standard pa se meri z BDP na prebivalca.

2. Presoje, vezane na produkt

Drugo skupino sestavljajo metode, ki se osredotočajo na tokove v povezavi s proizvodnjo in potrošnjo blaga in storitev. Tesno so povezane z indikatorji regionalnih tokov iz prejšnje skupine, vendar se tukaj presoja posamezne tokove v povezavi z različnimi produkti ali storitvami in ne prostorsko. Presoja se raba virov in vpliv na okolje vzdolž proizvodne verige oz. življenjskega cikla produkta. Te metode ne združujejo okoljsko-družbenega

sistema, saj se večinoma osredotočajo na okoljske vidike. Omogočajo tako retrospektivno kot tudi perspektivno presojanje v podporo odločevanju.

Presoja življenjskega cikla (*Life Cycle Assessment*) je najbolj uveljavljena in najboljše razvita metoda znotraj te skupine. Presoja življenjskega cikla se za vrednotenje okoljskih vplivov produktov oz. storitev skozi njihov življenjski cikel v različnih oblikah uporablja že štiri desetletja. Je metoda, ki analizira dejanski in potencialni vpliv produkta na okolje med pridobivanjem materiala, proizvodnim procesom, uporabo in odstranjevanjem izdelka. Mednarodna organizacija za standardizacijo je določila smernice in načela presoje življenjskega cikla, ki so se nadalje interpretirale in razvijale. Rezultati presoje življenjskega cikla zagotavljajo informacije, potrebne pri odločanju v zvezi z razvojem in okoljsko primerno zasnovo izdelkov, sistemom proizvodnih izboljšav in izbiro produktov na ravni potrošnikov. Uporabljena je bila v industriji celuloze in papirja, na področju odpadkov in energije in za številne druge izdelke in storitve na različnih področjih.

Pristop, ki ga imenujemo *stroški v življenjski dobi (Life cycle costing)*, sodi med ekonomske pristope in povzema skupne stroške produkta, procesa ali dejavnosti skozi njegovo življenjsko dobo. Načeloma pristop ni povezan z okoljskimi stroški, temveč stroški na splošno. Tradicionalna metoda stroškov v življenjski dobi je izračun, ki se uporablja za odločanje o najboljši možnosti investiranja. Obstaja veliko načinov te metode, a le dva vključujeta okoljske stroške: presoja stroškov v življenjski dobi (*Life Cycle Cost Assessment*) in okoljski računi celotnih stroškov (*Full Cost Environmental Accounting*).

Analiza snovnih tokov materialov (*Product material flow analysis*) se uporablja tudi za sisteme izdelkov. Primer takšne metode je analiza, ki temelji na indeksu vnosa snovi na enoto storitve (*Material Input per unit of Service*). Ta analiza upošteva vse materialne tokove, povezane z določenim produktom oz. storitvijo, vključno s t. i. ekološkim nahrbtnikom (*ecological rucksack*). Slednjega sestavljajo vsi materiali, potrebni za celoten proizvodni proces, od katerih se odšteje dejanska teža produkta in predstavlja dejansko materialno intenzivnost določenega produkta. Analiza snovnih tokov (*Substance Flow Analysis*) se izvaja skozi vse faze življenjskega cikla, da bi odkrili, kje se pojavljajo prilivi in odlivi snovi. Analiza omogoča identifikacijo virov vplivov na okolje, torej kam se lahko usmeri ukrepe za zmanjšanje obremenjevanja okolja.

Energetska analiza produktov (*Product energy analysis*) meri energijo, ki je potrebna za proizvodnjo produkta oz. storitve. Vključuje tako neposredne kot posredne energetske tokove. Primer takšne analize je analiza procesne energije (*Process Energy Analysis*). Osredotoča se na različne procese in nivoje v življenjskem ciklusu produkta in povzema tokove porabe energije skozi vsako fazo proizvodnega procesa. Energetske analize se uporabljajo za analizo posameznih produktov kot tudi celotnih industrij.

3. Celovite (integrirane) presoje

V tretjo skupino sodijo metode celovitih presoj, ki se uporabljajo za podporo odločitvam v zvezi s politikami ali projekti na določenem območju. Metode, ki se nanašajo na projekte, se uporabljajo za presoje na lokalni ravni, presoje politik pa tudi na globalni ravni. V kontekstu presoje trajnosti so celovite presoje navadno osredotočene *ex-ante* in se pogosto izvajajo v obliki scenarijev. Mnoge izmed teh metod temeljijo na pristopu sistemske analize in vključujejo tako okoljske kot družbene vidike.

Pri konceptualnem modeliranju in dinamiki sistemov (*Conceptual Modelling and Systems Dynamics*) konceptualno modeliranje analizira kvalitativne (vzročne) odnose in pogosto uporablja diagrame zalog in tokov ter diagrame vzročnih zank. Lahko se uporablja za vizualizacijo in odkrivanje potencialnih sprememb v obstoječem sistemu ali kot začetni konceptni mehanizem pri pristopu obsežnejšega računalniškega modeliranja.

Multikriterijske analize (*Multi-Criteria Analysis*) se uporabljajo za presojo v primerih, ko obstajajo tudi konkurenčna ocenjevalna merila. Metoda na splošno določi cilje in nato poskuša najti kompromise med njimi. Končni cilj je določitev najprimernejše politike. Ta metoda ima prednost, da vključuje v proces tako kvantitativne kot kvalitativne podatke.

Če tveganje opredelimo kot možnost, da se kot posledica določenega dogodka ali nizov dogodkov pojavljajo izgube in škode, potem je analiza tveganja (*Risk Analysis*) ocena te potencialne škode. Postopek se začne z identifikacijo tveganja, ki ji sledi kvalitativna in/ali kvantitativna ocena tveganja, kar vodi k določenim odločitvam v zvezi z zmanjšanjem tveganja. Ker je tveganje tesno povezano z negotovostjo, analize tveganja ni mogoče ločiti od analize negotovosti (*Uncertainty Analysis*). Obstajata dve vrsti negotovosti: stohastična, ki se nanaša na naravne spremembe v sistemu, in temeljna negotovost, ki pomeni nezmožnost napovedovanja zaradi pomanjkanja znanja o sistemu. Analizi tveganja in

negotovosti vključujeta obe vrsti negotovosti. Ocenjujeta verjetnost dogodkov in napoved dogodkov z uporabo znanja, ki je na voljo.

Analize ranljivosti (*Vulnerability Analysis*) ocenjujejo ranljivost povezanih družbeno-okoljskih sistemov z namenom določanja njihove stabilnosti, občutljivosti na spremembe in obvladovanja le-teh. V primeru, da analiza določi nek sistem kot ranljiv, se lahko izvede analiza tveganja. Analize ranljivosti se pogosto uporabljajo na področju podnebnih sprememb.

Analiza stroškov in koristi (*Cost Benefit Analysis*) je ekonomska metoda, katere korenine segajo v začetek 20. stoletja. Uporablja se za ocenjevanje javnega ali zasebnega vlaganja s tehtanjem stroškov projekta glede na pričakovane koristi. Na področju trajnosti se lahko analiza stroškov in koristi uporablja kot učinkovita metoda za tehtanje stroškov in koristi različnih alternativ, na primer v energetiki ali prometu.

Presoje vplivov (*Impact Assessments*) so skupina metod za napovedovanje in se uporabljajo za izboljševanje podlag za oblikovanje politik in procesov odobritve projektov. Vse metode temeljijo na metodologiji, ki poskuša v postopek presoje vključevati različne interesne skupine. Presoja vplivov na okolje – PVO (*Environmental Impact Assessment*) se uporablja od 60-ih let prejšnjega stoletja za oceno morebitnih okoljskih vplivov velikih razvojnih projektov, s ciljem zmanjševanja negativnih učinkov. Direktiva EU, ki nalaga obveznost PVO za predlagane javne in zasebne projekte, je bila uvedena leta 1985. Za postopek PVO obstajajo stroge smernice.

Iz PVO se je v 90-ih razvila Strateška presoja vplivov na okolje – SPVO³ (*Strategic Environmental Assessment*), s katero se ocenjuje morebitne okoljske vplive strateških odločitev. V primerjavi s PVO ima dve bistveni razliki: izvajati se mora pred PVO in izvaja se v pogojih, ki vključujejo manj informacij in več negotovosti, kar se pogosto dogaja pri političnih odločitvah (PVO se izvaja v konkretnih pogojih posameznega projekta). Kljub razlikam so načela in postopki obeh presoj podobni. V obeh procesih je pomembno vključevanje javnosti in različnih interesov.

³ V slovenski literaturi se uporabljata pojma *Celovita presoja vplivov na okolje* in redkeje *Strateška presoja vplivov na okolje*. Strateška presoja je splošen pojem, ki se uporablja za različne vrste presojanja na višjih ravneh odločanja (razvojne politike, zakonodaja, plani – prostorski in družbeno razvojni). Pojem *celovita presoja*, ki je za številne avtorje sinonim *strateški presoji*, pa je v našo prakso uvedel Zakon o varstvu okolja leta 2004.

EU je uvedla bolj celovito metodo presoje vplivov na trajnost/trajnostni razvoj (*Sustainability Impact Assessment*). Namen te metode je premik od sektorskih in pogosto razdrobljenih ocen k celostni oceni, ki zajema okoljske, gospodarske in družbeno-socialne vidike. Cilj te nove metode je zmožnost opredeljevanja verjetnih pozitivnih in negativnih vplivov predlaganih političnih ukrepov, kar bi omogočilo osveščene politične sodbe o predlogih in identificiralo kompromise za doseganje konkurenčnih ciljev. Presoja se je najprej uporabila v letu 2003, sedaj pa se uporablja za vse glavne pobude Evropske komisije. Analiza prvih tovrstnih presoj je pokazala, da nobena ni sledila smernicam Komisije v celoti, obseg ocenjenih vplivov je bil omejen in večina pozornosti je bila še vedno namenjena gospodarskemu vidiku.

4. Denarno vrednotenje

To skupino sestavljajo metode, ki same po sebi ne sodijo med metode presoje trajnosti, ampak se lahko uporabljajo v pomoč drugim metodam, ki takšno vrednotenje potrebujejo. Pri denarnem vrednotenju se uporabljajo različni načini pripisovanja vrednosti, obstajajo pa tudi drugačne tehnike denarnega vrednotenja, kamor spada npr. faktorski dohodek.

Opisane metode v različni meri izpolnjujejo cilje presoje trajnosti. Pomembno je, da vključujejo tako okoljsko kot družbeno komponento, da se lahko uporabljajo na različnih prostorskih ravneh in da se lahko odzivajo tako na kratkoročne kot dolgoročne spremembe. Številne metode se osredotočajo samo na okoljski vidik in ne vključujejo tudi družbeno-socialnega in gospodarskega. Tudi zaradi slednjega se pri analizah velikokrat uporablja kombinacija različnih metod.

Metode se večinoma uporabljajo na nacionalni ravni, seveda pa so uporabne tudi na drugih ravneh. Nekaterih metod se prostorsko ne da uporabljati in so namenjene presojanju posameznih produktov.

Glede na časovni vidik metode presoje trajnosti lahko razdelimo na tiste, ki gledajo nazaj, in tiste, ki gledajo naprej. Metode, ki so bile razvite za analiziranje preteklosti, niso vedno primerne oz. optimalne za ocenjevanje prihodnosti. Za presojo trajnosti so bolj primerne metode za napovedovanje, vendar so hkrati manj preverljive in bolj subjektivne.

Metode se razlikujejo tudi glede na njihovo razvitost in pogostost uporabe. Za številne metode obstajajo smernice in navodila, medtem ko je veliko novejših metod še vedno v

fazi razvoja. Podobno lahko ugotovimo tudi za podatke, ki so potrebni za posamezne metode, saj ima veliko metod slabo podatkovno podlago.

Na odločitev o uporabi posameznih metod vpliva tudi samo dojetje koncepta trajnosti. V nekaterih primerih nosilci odločanja izbirajo metode glede na to, koliko odražajo njihovo politično stališče in interpretacijo trajnosti – kakor nekdo trajnost definira, tako jo tudi presoja/vrednoti. Nekatere presoje se tako delajo s stališča šibke, druge pa s stališča močne trajnosti.

Glede prihodnjega razvoja metod za presojo trajnosti obstajajo številna protislovja. Na eni strani obstaja povpraševanje po metodah, ki so bolj specifične, na drugi strani pa po metodah, ki so dostopne širšemu krogu uporabnikov in so uporabne v različnih situacijah. Med drugim obstaja tudi potreba po bolj standardiziranih metodah, ki omogočajo boljšo preglednost rezultatov (Ness in drugi 2007).

3.4.3 Principi izvajanja metod za presojo trajnosti

Zaradi velike raznovrstnosti pristopov in metod je pri izvajanju posameznih presoj smiselno upoštevati vsaj nekatere enotne principe. Primer napotkov za izvajanje presoj trajnosti so t. i. *Bellagio principi*, ki jih je razvila mednarodna skupina strokovnjakov in raziskovalcev pod okriljem OECD in IISD. Prvič so bili objavljeni leta 1996 in so bili od tedaj uporabljeni pri številnih presojah na lokalni in globalni ravni. Principi so nastali zaradi potrebe po izboljšavi presoj trajnostnega razvoja in vključujejo številna spoznanja, pridobljena iz prakse (IISD 2010).

Zaradi vedno novih izzivov in razvoja številnih novih metod so prvotne principe leta 2009 revidirali in nekoliko spremenili ter jih objavili pod imenom *BellagioSTAMP*. Ti sedaj obsegajo 8 principov, ki naj bi jih upoštevali pri presojah trajnosti (BellagioSTAMP 2010):

1. Vodilna vizija – ocenjevanje napredka pri doseganju trajnostnega razvoja se mora ravnati glede na zeleni cilj zagotavljanja blaginje znotraj nosilnih sposobnosti okolja in njegovega ohranjanja za prihodnje generacije.
2. Bistveni premisleki – presoje trajnosti morajo upoštevati:
 - družbeno-socialni, gospodarski in okoljski sistem kot celoto in interakcije med njegovimi deli,

- ustreznost upravljavskih mehanizmov,
 - dinamiko trenutnih trendov in dejavnikov sprememb ter njihovih interakcij,
 - tveganja, negotovosti in aktivnosti, ki imajo lahko čezmejne vplive,
 - posledice odločitev, vključno s kompromisi in sinergijami.
3. Manevrski prostor – ocene trajnosti morajo sprejeti:
- ustrezen časovni okvir za zajem kratkoročnih in dolgoročnih učinkov sedanjih političnih odločitev in človekovih dejavnosti,
 - ustrezno geografsko območje – od lokalnih do globalne ravni.
4. Okvirji in indikatorji – presoje trajnosti morajo temeljiti na:
- konceptualnem okvirju, ki opredeljuje področja, ki jih morajo pokrivati temeljni indikatorji,
 - najnovejših in zanesljivih podatkih, napovedih in modelih, glede na katere se lahko sklepa o trendih in na podlagi katerih se gradijo scenariji,
 - standardiziranih merilnih metodah, kadar je to mogoče (zaradi primerljivosti),
 - primerjavi indikatorjev s cilji in merili uspešnosti, kadar je to mogoče.
5. Transparentnost – ocena napredka pri trajnostnem razvoju:
- mora zagotavljati podatke, indikatorje in rezultate presoj, ki so dostopni javnosti,
 - mora pojasnjevati izbire, predpostavke in negotovosti, ki zaznamujejo rezultate presoje,
 - mora razkrivati vire podatkov in metod,
 - mora razkrivati vse vire financiranja in morebitna navzkrižja interesov.
6. Učinkovito komuniciranje – za potrebe učinkovitega komuniciranja in da bi privabili čim širšo publiko in zmanjšali tveganja zlorab morajo presoje trajnosti:
- uporabljati jasen in preprost jezik,
 - predstavljati informacije na pošten in objektivni način, ki pomaga graditi zaupanje,
 - uporabljati inovativna vizualna orodja in grafike v pomoč razlagi,
 - zagotavljati podatke tako podrobno, da so le-ti zanesljivi in praktični.
7. Široka udeležba – za krepitev svoje legitimnosti in relevantnosti morajo presoje trajnosti:
- najti načine, da odražajo stališča javnosti in hkrati zagotavljajo aktivno vodstvo,
 - že na začetku sodelovati z uporabniki presoje tako, da najbolje ustreza njihovim potrebam.
8. Kontinuiteta in zmogljivost – ocenjevanja napredka pri uresničevanju trajnostnega razvoja zahtevajo:

- ponavljajoče meritve,
- odzivnost na spremembe,
- naložbe v razvoj in vzdrževanje ustrezne zmogljivosti,
- stalno izobraževanje in izboljševanje.

4 TRAJNOSTNI RAZVOJ ZAVAROVANIH OBMOČIJ

4.1 Ustanavljanje in upravljanje zavarovanih območij

Pristop k varovanju narave se je od konca 19. stoletja, ko so se ljudje začeli zavedati okoljskih problemov, pa do danes močno spremenil. Danes je zavarovanih 10 % zemeljskega površja, 20 % površja Evrope in kar 25 %⁴ območja Alp (Jungmeier in drugi 2006).

Pri ustanavljanju in upravljanju zavarovanih območij se načrtovalci in upravljavci srečujejo s številnimi načrtovalskimi in upravljavskimi izzivi:

- usklajevanje različnih interesov,
- veliko število kategorij zavarovanih območij,
- mednarodne in regionalne zahteve,
- različni pristopi,
- tehnični problemi,
- trajno pomanjkanje sredstev ... (Jungmeier in drugi 2006).

Upravljanje zavarovanih območij predstavlja velik izziv. Na teh območjih so prisotni zelo različni interesi in različni akterji, ti pa se velikokrat bojijo sprememb, ki jih zavarovano območje prinaša. Največkrat je prisoten strah pred izgubo možnosti odločanja, svobode pri rabi pokrajine ipd. Največji izziv je tako vzpostaviti dobro komunikacijo med vsemi udeleženi akterji ter jim predstaviti tudi socialno-ekonomske in ne samo okoljske prednosti zavarovanja območja (Jungmeier in drugi 2006).

4.2 Varovanje in razvoj zavarovanih območij

Pomemben izziv v zavarovanih območjih predstavlja vključevanje varstva okolja in biotske raznovrstnosti v trajnostni regionalni razvoj. Oba procesa lahko med sabo potekata na različne načine:

- Konfliktno – tradicionalno gledanje je gospodarski razvoj in varstvo okolja smatralo kot nasprotujoča si procesa. Danes je gledanje večinoma drugačno, vseeno

⁴ Po podatkih ALPARC znaša ta delež 23 %.

pa je veliko zavarovanih območij še vedno ogroženih zaradi nebrzdanega gospodarskega razvoja.

- Vzporedno – veliko zavarovanih območij je našlo način, da oba procesa potekata istočasno oz. vzporedno in en drugega ne ovirata.
- Integrirano – tak pristop se osredotoča na sinergijo med varstvom okolja in razvojem, ki prinaša obojestranske koristi (Jungmeier in drugi 2006).

Varovanje okolja torej vse bolj postaja del razvojnega koncepta in ni več strogo ločeno od gospodarskega razvoja in tudi zavarovana območja dobivajo novo vlogo in so lahko v podporo regionalnemu razvoju in obratno, kar kažejo tudi primeri iz prakse (Jungmeier in drugi 2006).

Zavarovana območja so lahko stebri trajnostnega razvoja, saj zagotavljajo:

- ogrodje specifičnim lokalnim dejavnostim (turizem, izdelki, kulturne aktivnosti) in tako ponujajo pestrost v vedno bolj homogenih globalnih potrošniških vzorcih,
- omrežje sorodnih inštitucij, ki so hkrati umeščene lokalno/regionalno, vendar so hkrati mednarodno priznane,
- velikokrat unikatno platformo za različne akterje, ki sodelujejo med seboj.

Zavarovana območja prinašajo nove možnosti dodatnega zaslužka, nove produkte in storitve, dodano vrednost lokalnim znamkam (turizem, produkti, storitve) ... Zavarovana območja imajo lahko pozitiven vpliv na regionalni dohodek in zaposlenost. Povečuje se njihova prepoznavnost in poznavanje med prebivalci in turisti, ki jih taka območja privabljajo. Ustvarjajo se nova delovna mesta in prijetno okolje za bivanje (kar sicer ni vedno dovolj). Na drugi strani se dodana vrednost lahko izgublja zaradi *uvoza* produktov in dejavnosti, ki jih regija ne more zagotavljati, in zmanjšanja investicij, saj zavarovana območja onemogočajo velikopotezne investicije in zmanjšanja produktivnosti (v kmetijstvu, gozdarstvu ipd.).

Za razvoj zavarovanih območij je potrebnih več dejavnikov. Zelo pomemben je človeški dejavnik. Pomembno je, da ima zavarovano območje strokovno usposobljene in sposobne upravljavce oz. odgovorne osebe. Prav tako je zelo pomembno dobro sodelovanje z vsemi ostalimi akterji, ki se pojavljajo v tem prostoru, in politični konsenz tako na lokalni kot državni ravni. Uspešen razvoj ni možen brez vključevanja domačinov. Njihova kreativnost,

izkušnje in znanje so pomembni pri iskanju rešitev za zavarovano območje, ki jih podpirajo vsi prebivalci.

Pri razvoju zavarovanega območja je pomemben celovit pristop. Osredotočanje samo na posamezne projekte dolgoročno ne prinaša uspehov. Spodbujati je treba trajnosten razvoj, ki temelji na lokalni tradiciji, kulturi in identiteti. Zastavljeni cilji morajo biti lokalno ustrezni in realni.

Pomembni so torej človeški viri, dober upravljavski načrt in dobro organizirano delo. Prav tako je pomembno sodelovanje z raziskovalnimi institucijami in spodbujanje raziskovalnega dela, katerega rezultati bodo pripomogli k uspešnemu delovanju zavarovanega območja.

Poleg naštetega so pomembni tudi:

- diverzifikacija dejavnosti v sektorjih, kot so kmetijstvo, turizem ipd.,
- povezovanje različnih nivojev (proizvajalcev oz. ponudnikov in potrošnikov),
- oživljanje tradicije in kulturne dediščine,
- *win-win* strategije za razreševanje dolgotrajnih konfliktov, ki odpirajo možnosti za uspešno sodelovanje ... (Jungmeier in drugi 2006).

Varovanje in razvoj torej lahko predstavljata glavni načeli pri gospodarjenju v zavarovanih območjih, vendar je hkrati treba upoštevati, da ima (oz. mora imeti) varstvo narave, okolja in prostora prednost. Če se osredotočimo na narodni park, morajo imeti v tistem delu, kjer ni stalne poselitve in kjer ni prizadeto normalno življenje in gospodarjenje domačega prebivalstva, naravovarstveni interesi prednost pred razvojem in gospodarsko rabo. Razvoj takega območja pomeni razvoj varstvenih ukrepov in ničesar drugega.

Na območjih, kjer narodni park posega na predele stalne poselitve in gospodarjenja domačega prebivalstva, so naravovarstveni interesi enakovredni razvojnim interesom v smislu sonaravnega gospodarjenja. Razvoj takega območja pomeni razvoj tistih dejavnosti, ki skladno z naravnimi danostmi in nosilnostjo okolja omogočajo normalne in izboljšane življenjske pogoje domačega prebivalstva. Kadar so ti pogoji omejeni zaradi varstvene funkcije prostora, so potrebne družbene stimulacije in podpore. Raba prostora mora biti omejena na potrebe domačega prebivalstva, prav tako morajo imeti njihovi interesi prednost. Druge dejavnosti, ki skušajo v narodnem parku uveljaviti svoje interese in svoj način izkoriščanja naravnih virov, bi morale biti vsaj omejene (Bizjak 1992).

4.3 Razvojni potenciali zavarovanih območij in vloga domačinov

Trajnostno gospodarjenje in načrtovanje regionalnega razvoja v zavarovanih območjih torej mora izhajati iz ohranjanja naravne dediščine, pokrajinske in biotske pestrosti, ki predstavlja glavni strateški cilj. Za doseg takega razvoja je treba aktivirati vse zunanje in notranje akterje, ki so sposobni in pripravljeni sodelovati. Razvojni potenciali morajo izhajati iz lokalnih virov, morajo biti v skladu z zakonodajo oz. režimom varovanja zavarovanega območja in hkrati trajnostno zasnovani. Pomembna je vključenost domačega prebivalstva, ki je že samo po sebi lahko razvojni potencial in podpora države ter Evropske unije z različnimi razvojnimi instrumenti ter ukrepi (Bajde in drugi 2007; Cigale in drugi 2007).

Zavarovana območja so torej lahko gonilo trajnostnega razvoja, pri čemer je zelo pomembno sodelovanje z lokalnim prebivalstvom. Posebno vlogo je treba nameniti osveščanju, kaj trajnostno gospodarjenje s prostorom pravzaprav pomeni in kako si lahko domačini s sodelovanjem s parkom zagotavljajo še boljše pogoje za kakovostno življenje ter hkrati ohranjajo naravne vrednote in kulturno dediščino (Bonin in Sovinc 2005).

Parki so priložnost predvsem za dejavnosti, ki so vezane na lokalne vire (kmetijstvo, turizem, rekreacija) tako za tiste, ki so neposredno povezane s parkom (nadzor, vodenje obiskovalcev), kot tudi za tiste, ki jih prisotnost parka tako ali drugače spodbuja (kulturne prireditve, raznovrstna turistična ponudba, rekreativne dejavnosti, dopolnilne dejavnosti na kmetijah). Priložnosti se kažejo tudi v razvitih informacijskih tehnologijah, ki lahko prav tem območjem, ki so velikokrat oddaljena od zaposlitvenih središč, omogočijo alternativne razvojne programe in s tem dodatne razvojne možnosti (Vičar 2005).

Za ne le kratkoročno, temveč tudi dolgoročno izredno učinkovite so se izkazale gospodarske dejavnosti, ki temeljijo na kmetijstvu in drugih lokalnih virih. Najbolj izrazit tovrstni primer je podeželski turizem. Kmetijsko in podeželsko okolje pomenita vir turizmu in hkrati od njega živita ali si vsaj izboljšujeta socialno-ekonomski položaj. Lokalno specifična proizvodnja (specifični proizvodi, lokalne pridelovalne tehnologije, lokalna predelava pridelkov) ni več v nasprotju z internacionalizirano množično pridelavo in potrošnjo. Povečana povezanost na globalni ravni ne odpravlja prisotnosti lokalnosti in lokalne identitete, zdi se, da jo celo spodbuja. To še posebej velja za ekološko in integrirano kmetijsko pridelavo, ki ponuja nove priložnosti kmečkim gospodinjstvom (Barbič 2005).

5 ORIS STANJA V TRIGLAVSKEM NARODNEM PARKU

5.1 Oris območja

TNP je edini narodni park v Sloveniji. Ustanovljen je bil z namenom ohranjanja izjemnih naravnih in kulturnih vrednot, ekosistemov itd. Pomemben je tudi za trajnostno razvijanje tradicionalnih gospodarskih panog, predvsem kmetijstva, gozdarstva in turizma, ter za zagotavljanje ustreznih materialnih in drugih pogojev za življenje in delo domačinov.

TNP leži na območju 8 občin (Kranjska Gora, Bled, Jesenice, Gorje, Bohinj, Tolmin, Kobarid, Bovec) in obsega 83.807⁵ ha. Po starem zakonu (ZTNP) je 55.000 ha pripadalo osrednjemu območju, kjer so bili predpisi strožji kot v robnem. V osrednjem delu so bili prepovedani kakršnikoli posegi, dovoljena sta bila le alpinizem in planinarjenje (Triglavski narodni park 2009). Novi zakon (ZTNP-1) deli narodni park na tri varstvena območja:

- Prvo varstveno območje – osrednje območje, prednostno namenjeno uresničevanju varstva in ohranjanja naravnih vrednot, prvobitnih naravnih območij divjine, rastlinskih in živalskih vrst, njihovih osebkov in habitatov, naravnega razvoja ekosistemov in naravnih procesov brez človekovih negovalnih, vzdrževalnih in drugih posegov. Dopusčena je tudi tradicionalna paša na urejenih pašnih planinah v visokogorju in ohranjanje s tem povezane kulturne dediščine.
- Drugo varstveno območje – osrednje območje z dopuščeno tradicionalno rabo naravnih virov zaradi izvajanja dejavnosti sonaravnega kmetijstva in gozdarstva ter trajnostnega gospodarjenja z divjadjo in ribami. Namenjeno je ohraniti obstoječega stanja narave in kulturne dediščine vsaj v trenutni kakovosti ter preprečiti vnosa novih obremenjujočih dejavnosti ter postopnemu doseganju namenov prvega varstvenega območja ob upoštevanju razvoja dopuščenih dejavnosti.
- Tretje varstveno območje – namenjeno je ohranjanju in varovanju biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in kulturne dediščine ter izrazitih ekoloških, estetskih in kulturnih kakovosti krajine, ohranjanju poselitve ter spodbujanju trajnostnega razvoja, usklajenega s cilji narodnega parka (ZTNP-1 2010).

⁵ Površina parka se je s sprejemom novega zakona nekoliko spremenila.

5.2 Zgodovina nastajanja TNP in z njim povezane zakonodaje

- 1906 ali 1908 – prvi, a neuresničeni predlog prof. Albina Belarja o parku.
- 1924 – nastanek *Alpskega varstvenega parka* v dolini Triglavskih jezer (1.600 ha).
- 1961 – odlok o razglasitvi doline Triglavskih jezer za Triglavski narodni park (2.000 ha),
- 1981 – prva uzakonitev parka.
- 2003 – vključitev Julijskih Alp in Triglavskega narodnega parka v mednarodno omrežje biosfernih območij UNESCO MaB (*Man and Biosphere* – človek in biosfera) (Šolar 2001; Triglavski narodni park 2009).
- 2010 – sprejetje novega zakona o TNP (ZTNP-1).

TNP je bil torej razglašen leta 1981 z Zakonom o Triglavskem narodnem parku (ZTNP). Med fazami pripravljanja in sprejemanja zakona (obdobje 1975–1981) so bili temeljiteje opredeljeni pravno formalni ukrepi (prepovedi, kazni), vsebinski in naravovarstveni ukrepi pa so bili precej nedorečeni. Izpuščen je bil pomemben del, ki se tiče razvoja območja, zlasti razvoja lokalnega prebivalstva (Bajde in drugi 2007).

Za upravljanje Triglavskega narodnega parka je pooblaščen Javni zavod Triglavski narodni park s sedežem na Bledu. V strokovnih in skupnih službah na upravi parka je stalno zaposlenih 24 sodelavcev, v naravovarstveni nadzorni službi 20 in v informacijskem središču TNP Dom Trenta 8 sodelavcev različnih strok (Pretner 2009; Triglavski narodni park 2009).

Stari zakon o TNP, ki je bil v veljavi kar 29 let, je bil zastarel in neživljenjski, saj so se v vmesnem obdobju razmere v družbi precej spremenile. Kazali so se številni problemi, kot npr. pomanjkanje finančnih spodbud za podporo in razvoj tradicionalnih dejavnosti v tem prostoru, pomembnih v vsakdanjem življenju lokalnega prebivalstva. Zaradi zakonskih določb je mnogokrat prihajalo do nerazumevanja namena in pomena narodnega parka.

Ljudem, ki živijo v parku in s parkom, je treba zagotoviti podporo in razvoj ter kvaliteto življenja. Istočasno je treba zagotoviti vpetost razvojnih usmeritev v državne in regionalne razvojne programe. Nov zakon naj bi vključeval razvojne spodbude, ki so naravnane k spodbujanju, podpiranju in oživljanju kvalitetnejšega varovanja kulturne krajine, stavbne dediščine in tradicionalnih dejavnosti. Poleg prilagoditev družbeno-političnim spremembam naj bi bile posodobljene in nadgrajene tudi pravne rešitve ter določeni takšni razvojni in varstveni režim ter usmeritve, ki bodo enakovredno varovali tako naravne

vrednote kot zagotavljali razvojne možnosti prebivalstva v parku in spodbujali trajnostni razvoj (Priprava novega zakona o TNP 2009).

Prizadevanja za sprejetje novega zakona o TNP so potekala že dalj časa, najintenzivneje pa po letu 2003, ko je poslanec Dušan Vučko v parlamentu predstavil nov predlog zakona. Ta je takoj postal predmet žgočih polemik. Za razliko od takrat veljavnega zakona je predlog predvideval novosti, ki bi omogočale vrsto posegov, s katerimi bi v nekaj letih lahko razvrednotili posamezna območja parka. Kot odgovor temu je koalicija nevladnih organizacij marca 2005 na letnem zasedanju CIPRA Slovenija predstavila svoja izhodišča za nov zakon. Dobro leto kasneje so skupna stališča o novem zakonu oblikovali tudi predstavniki (parkovnih) občin, institucij in društev. Glede na specifične tako posoškega kot gorenjskega dela TNP so oboji podali še dopolnitve k skupnim stališčem (Bajde in drugi 2007). Januarja 2006 je bila ustanovljena Strokovna komisija za pripravo zakona o TNP, v katero so bili vključeni predstavniki ministrstev, javnih zavodov, lokalnih skupnosti in nevladnih organizacij. Komisija je v začetku leta 2008 posredovala osnutek Zakona o TNP, ki ga je vlada potrdila, a je bil dan v parlamentarno proceduro tik zaključkom mandata in bil takrat tudi bil sprejet (Priprava novega zakona o TNP 2009). Sedanja vlada je decembra 2009 sprejela besedilo novega zakona o TNP in ga poslala v obravnavo državnemu zboru. Sledile so javne predstavitve v občinah, ki ležijo v TNP, kjer je bil zopet deležen številnih pripomb. 18. junija 2010 je parlament opravil tretjo obravnavo zakona in ga tudi sprejel. Novi Zakon o triglavskem narodnem parku – ZTNP-1 je po objavi v Uradnem listu št. 52/2010 stopil v veljavo 15. 7. 2010.

5.3 Naravne vrednote in kulturna dediščina

TNP je še posebej znan po svojih številnih naravnih vrednotah, ki so ene izmed glavnih razlogov, da je to območje zavarovano. V njem se prepletajo naravne vrednote žive in nežive narave. Na območju TNP je evidentiranih 1.013 naravnih vrednot. Ker je TNP narodni park, so vse naravne vrednote državnega pomena (ARSO 2009b).

Vse te naravne znamenitosti predstavljajo za TNP velik potencial. Povečini so naravne vrednote dobro predstavljene – v sklopu raznih parkovnih poti ali s pomočjo samostojnih informacijskih tabel. Ponekod se za ogled posameznih naravnih vrednot pobira vstopnina (npr. Tolminska korita, Slap Savica, Vintgar), ki je večinoma namenjena vzdrževanju poti (Bajde in drugi 2007).

Poleg naravnih vrednot TNP odlikuje tudi bogata kulturna dediščina. Danes se na območju TNP nahaja 300 enot kulturne dediščine. Po tipu dediščine prevladuje profana stavbna dediščina (približno tretjina vseh), sledi memorialna dediščina (skoraj četrtina), nato naselbinska (približno 17 %) in sakralna stavbna dediščina (dobrih 14 %) ter arheološka dediščina (skoraj 7 %) (Triglavski narodni park 2009). Zelo pomembna kategorija je naselbinska dediščina. Sem spada večina še delujočih planin ter nekateri zaselki. V preteklosti je bilo zaraščanje planin in posledično uničevanje te kulturne dediščine velik problem. Nekatero planine se v zadnjem času ponovno oživlja (Bajde in drugi 2007).

5.4 Fizično-geografski oris TNP

Območje TNP zavzema mladonagubano gorstvo Julijskih Alp s strmimi stenami, priostrenimi vrhovi ter globokimi, ledeniško preoblikovanimi dolinami. Zanj je značilna velika reliefna razgibanost, ki jo še stopnjujejo višinske razlike (najnižjo točko predstavlja sotočje Tolminke in Zadlaščice v Tolminskih koritih – 180 m., najvišjo pa Triglav – 2.864 m). Večji del površja je sestavljen iz karbonatnih kamnin, med katerimi prevladuje apnenec (dachsteinski, masivni, skladnati ...), na katerem se je izoblikoval visokogorski kras. Gorski kras je glavni razlog za podzemno pretakanje voda, kraške izvire, brezna in številne druge kraške pojave. Poledenitev je vplivala na nastanek krnic in številnih jezer v visokogorju in dolinah. Tektonski premiki, ledeniško preoblikovanje in močno zakrasevanje so najpomembnejši geomorfološki procesi na tem območju. Današnji relief je torej predvsem posledica medsebojnega vplivanja kamninske in tektonske zgradbe ter zunanjih preoblikovalnih sil in procesov (Kunaver 1985; Ramovš 1985; Triglavski narodni park 2009).

Osrednje vodne žile TNP so Soča ter Sava Bohinjka in Sava Dolinka s številnimi bolj ali manj hudournišskimi pritoki. Reke so izdolble značilne oblike, kot so grape, soteske, vintgarji in korita. Številni in zanimivi so tudi slapovi (Savica, Peričnik ...).

V visokogorju so površinski vodni tokovi razmeroma redki in se pojavljajo le na območjih manjših vložkov nepropustnih kamnin (Dolina Triglavskih jezer, območje Krna in Kriških podov ...). Visokogorski kras je na področju ravnanja s pitno vodo in odpadnimi vodami povezan z zelo specifičnimi problemi, saj imajo kraške podzemne vode zelo omejeno samočistilno sposobnost. Med hidrološke naravne vrednote sodijo še visoka barja v depresijah Pokljuke. Edinega predstavnika ledenikov (Triglavski ledenik) pa zaradi

drastičnega skrčenja skorajda ne moremo več tako poimenovati (Kunaver 1985; Triglavski narodni park 2009).

Glede na klimatsko delitev Slovenije v TNP prevladuje gorsko podnebje. Poleg gorskih območij nad 1.500 m imajo ta tip podnebja tudi alpske doline in nekatere predalpske kotline in doline, ki jim dajejo gorski značaj predvsem zimske temperature. Na skrajnem robu zahodnega dela se pojavljajo tudi submediteranski vplivi. Na podnebne razmere najbolj vpliva velika reliefna razčlenjenost površja z velikimi relativnimi višinskimi razlikami in lega v območju alpsko-dinarske pregrade. V zahodnem in južnem delu gorovja pade več kot 3.000 mm padavin letno, v vzhodnem in severnem pa od 1.800 do 2.500 mm. Padavinsko povprečje znaša nad 1.500 mm. Na leto je 120 do 146 padavinskih dni. Razporeditev padavin preko leta je relativno enakomerna, z manjšima viškoma jeseni (november) in na prehodu pomladi v poletje (maj, junij). Najmanj padavin pade pozimi in poleti (Ogrin in Brancelj 2002; Triglavski narodni park 2009).

Sestavni del pokrajine v TNP so tudi prsti, ki predstavljajo pomemben naravni vir in jih je tako treba tudi obravnavati, pravilno gospodariti z njimi in jih varovati.

Na lastnosti prsti in s tem tudi na sestavo so poleg geološke sestave tal in reliefa precej vplivali procesi preoblikovanja površja. Na različnih reliefnih oblikah, ki jih sestavlja različna kamninska podlaga, in na različnih ekspozicijah so se v pedogenetskih procesih izoblikovale tudi različne prsti, ki jih porašča različno rastlinstvo. V TNP so prevladujoče prsti plitve rendzine, ki prekrivajo položnejša pobočja. Ta se ni še začela tvoriti na živih meliščih in vršajih prsti, na fosilnih pa že. Prav tako prsti ni na strmih skalnatih pobočjih, kjer so bili zaradi velike nagnjenosti v erozijskem procesu delci prsti odneseni. Tu na dan gleda živa skala (Lovrenčak 1998; ICPVO 2009).

Park ima izjemno biotsko pestrost s številnimi ogroženimi vrstami rastlin in živali. Najbolj prepoznavna živalska vrsta v TNP je gams, tu jih živi okoli 3.000. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so bili tu naseljeni tudi kozorog, alpski svizec in muflon, ki je tujerodna vrsta. Pogosta in povsod enakomerno zastopana je srnjad, pojavljajo se tudi planinski zajec, kuna belica, lisica, jazbec in gozdni jereb. Najredkejša in najbolj ogrožena vrsta je vidra. Rjavi medved se v parku ne zadržuje stalno, so pa tu stalno posamezni risi, medtem ko volkov ni. V TNP gnezdi okoli 84 vrst ptičev, med katerimi je precej vrst zimskih gostov oz. preletnikov. Tu najdemo planinskega orla, ruševca in divjega petelina, ki je v

parku najbolj ogrožena vrsta. Poleti se v parku sezonsko zadržuje beloglavi jastreb (Bole in Fabjan 1985; Triglavski narodni park 2009).

Kar dve tretjini parka pokriva gozd, ki je tako najbolj značilen pokrajinski element in ima pomembno varovalno funkcijo. Najbolj značilne drevesne vrste so bukev, smreka in macesen, za južno stran parka pa so značilni tudi toploljubni sestoji črnega gabra in malega jesena. Na soški strani parka zgornja gozdna meja ne presega 1.600 m nadmorske višine. Najvišje segajoča drevesna vrsta je bukev, ki ji ustreza podnebje z dovolj oblačnosti in padavin, a ne seže tako visoko kot na primer smreka in macesen. V notranjosti in na severu se v zgornjem pasu gozda bolj uveljavljata smreka in macesen, ki tvorita gozdno mejo na 1.800 m nadmorske višine. V TNP so izločeni tudi gozdni rezervati s skupno površino dobrih 1.000 ha, ki so popolnoma prepuščeni naravnemu razvoju.

Zaradi specifičnih talnih in podnebnih razmer v TNP uspeva 19 endemitov (triglavski dimek, julijski mak, srebrna krvomočnica ...). Med najbolj znanimi rožami je planika, ki je bila tudi prva zavarovana rastlina v Sloveniji, saj so jo na Goriškem zavarovali že leta 1896 (Wraber 1985; Triglavski narodni park 2009).

5.5 Gospodarstvo

V TNP so bile v preteklosti pomembne štiri gospodarske dejavnosti: fužinarstvo, oglarstvo, planinsko pašništvo in gozdarstvo. Z njimi so bili povezani tudi človekovi vplivi na tem območju. Sredi 19. stoletja sta začela fužinarstvo in oglarstvo pešati in konec 19. stoletja sta zamrla. Glavni vzroki so bili nezadostna preskrba z vodo, visoki proizvodni stroški, pomanjkanje energije in tuja konkurenca. Gospodarjenje na tem območju se je vrnilo v meje samooskrbnega gospodarstva. V 20. stoletju so se pojavili zametki industrializacije, ki se je na tem območju razmahnila sredi stoletja. Visokogorska območja so postala tudi turistično zanimiva, kar je privedlo do razmaha turizma in rekreacije s planinskimi domovi, počitniškimi hišami, smučišči in prometnicami (Frantar in drugi 2003). Osnova gospodarskega razvoja so postale panoge, ki so imele osnovo v lokalnih resursih: živinoreja, gozdarstvo, turizem, malo gospodarstvo in lesna industrija (Vojvoda 2003).

Človekovo gospodarsko delovanje v osrednjem delu parka je pretežno sezonsko. Poleg kmetijstva in gozdarstva je povezano s turizmom, rekreacijo in počitnikovanjem. Najpogosteje se pojavljajo gostinske dejavnosti, ki so povezane s turistično dejavnostjo. Male hidroelektrarne so dovoljene za potrebe oskrbe manjših območij znotraj parka. Več

gospodarskih subjektov se ukvarja z nepremičninskimi posli, najemi in poslovnimi storitvami. Sem so vključene kmetijske in razvojne zadruge, katerih glavni nameni so povezovanje pridelovalcev lokalnih proizvodov in podjetniško ter poslovno svetovanje (Bajde in drugi 2007).

5.5.1 Turizem

Turizem je prav tako kot poselitev skoncentriran v vzhodnem delu parka, s središčem pri Bohinjskem jezeru. Število obiskovalcev se iz leta v leto povečuje, tako da po ocenah letni obisk že presega dva milijona obiskovalcev. Višek sezone je poleti, predvsem avgusta. Zelo veliko je tudi počitniških hišic, največ na Pokljuki ter ob Bohinjskem jezeru (Triglavski narodni park 2009). Turistično najbolj zanimive točke so Bohinjsko jezero, Triglavsko jezero, slap Savica in izvir Soče in njena korita ter botanični vrt Alpinum Juliana. TNP je pomembno turistično območje, ki je za obiskovalce privlačen v vseh letnih časih, kljub temu je opazna sezonskost v številu turističnih obiskov. Visok obisk turistov je opazen predvsem v poletnih mesecih – v juliju in avgustu. Prisotne so tako klasične kot alternativne oblike turističnih, večinoma športno-rekreacijskih dejavnosti. Najbolj množična oblika rekreacije je še vedno planinstvo oziroma gornišstvo (Rejec Brancelj in Smrekar 2000; Bajde in drugi 2007). Park je prepreden s planinskimi, učnimi, kolesarskimi, naravoslovnimi in drugimi potmi. Gostota planinskih poti v TNP je preko 1.000 m na 1 km², kar je največ v Sloveniji (Rejec Brancelj in Smrekar 2000). V turistične namene se ponovno obuja tradicionalne dejavnosti, kot je na primer sirarstvo. V parku so organizirani različni tabori in delavnice, veliko je vsakoletnih prireditev in dogodkov (Triglavski narodni park 2009).

Park ponuja precej številne nastanitvene zmogljivosti. Pojavlja se sicer manj hotelov in apartmajev, pestra pa je ponudba nočitev v kočah, domovih in kampih. Hkrati z zmanjševanjem prenočitvenih kapacitet (1990–2000) se je zmanjšalo tudi število turistov in nočitev. Vseeno je v zadnjih letih opazen trend povečevanja števila tujih gostov. Domačini so se vključili v razvoj parka z oddajanjem sob, s čimer se je park izognil večjim gradnjam in posegom v okolje (Bajde in drugi 2007).

5.5.2 Tradicionalne obrti in znanja

Podatki o današnji razširjenosti tradicionalnih znanj in domačih obrti na območju TNP so zelo skopi. Ena izmed redkih obrti, ki se je ohranila do danes, je piparstvo. Po tradiciji izdelovanja pip so znane Gorjuše, začetki pa segajo v 18. stoletje. O ostalih vrstah domačih obrti v TNP ni veliko razpoložljivih podatkov. Na Bovškem so ohranjena nekatera tradicionalna znanja (brušenje žage, praženje kave, klepanje kose, žganjekuha, šlajdrenje medu, pletenje košev), v zahodnem delu TNP se je ohranila tudi tradicija proizvodnje mleka in sirarstva (Bajde in drugi 2007). Z namenom ohranjanja etnološke dediščine TNP organizira etnološke delavnice za otroke, mladino in odrasle. (Triglavski narodni park 2009).

5.6 Kmetijstvo

Kmetijstvo je v TNP še danes ena pomembnejših dejavnosti, saj nudi domačinom delo, socialno varnost, z dopolnilnimi dejavnostmi večji zaslužek ter ohranja kulturno krajino in poselitev. Kmetijstvo je bilo pomembno predvsem v preteklosti, po 2. svetovni vojni pa je doživelo zaton. V tem obdobju je država s planskimi dokumenti favorizirala industrializacijo. Posledica tega sta bili predvsem intenzivna deagrarizacija in zaraščanje. V zadnjem času je pod vplivom novih programov razvoja podeželja v kmetijstvu zaznati nekoliko boljše trende.

Danes sta na območju TNP razviti predvsem ovčereja in govedoreja. Na celotnem območju TNP prevladujejo kmetijska gospodarstva s povprečno velikostjo do 7,9 ha. To je sicer za slovenske razmere nadpovprečno veliko, vendar je treba upoštevati, da so razmere za kmetijsko dejavnost v goratem območju kot je TNP veliko težje kot na ravninskih območjih (Bajde in drugi 2007).

5.6.1 Ekološko in turistično kmetijstvo

Na območju TNP je delež ekološko obdelanih zemljišč med 10 in 20 %, kar je za slovenske razmere izredno veliko. V strukturi kmetijskih zemljišč skoraj 100 % površine obdelane zemlje zaseda travinje. Travniki prevladujejo na kmetijsko ekstenzivnih območjih, kjer se je ekološko kmetijstvo najbolj razširilo (Bajde in drugi 2007).

5.6.2 Planinsko pašništvo

Ena najbolj tipičnih oblik kmetijstva v TNP je planinsko pašništvo. V preteklosti je bila povezava dolinskih kmetij z gorskimi pašniki eden izmed temeljev gospodarskega razvoja. Zaradi že prej omenjenih dejavnikov je planinsko gospodarstvo nazadovalo celotno obdobje po 2. svetovni vojni, največjo krizo pa je doživljalo do sredine sedemdesetih let minulega stoletja. Po letu 1993 se je planšarstvo začelo tudi načrtno oživljati. Na nekaterih bohinjskih, blejskih in gornjesavskih planinah se s turistično sirarsko potjo trudijo oživiti sirarstvo na planinah. Na tolimskih, kobariških pa tudi na preživelih bovških planinah sta se proizvodnja mleka in sirarstvo dobro ohranila (Bajde in drugi 2007).

5.7 Gozdarstvo

V TNP varovalna funkcija gozda prevladuje nad lesnopredelovalno. Kljub temu so na območju TNP že od nekdaj so izkoriščali les za gradnjo, vzdrževanje, kurjavo, svečarstvo, varstvo pred zvermi in ujmani, popravilo poti in prodajo. Gozdarstvo se je razvijalo hkrati z razvojem gospodarstva. Zgradili so številne gozdne ceste, s čimer so precej olajšali dostop ne samo do gozdov z lesnopredelovalno vlogo, ampak tudi do izhodišč planinskih poti in nekaterih planin. Kljub vsemu večina gozdnih cest ni odprtih za javni promet (Rejec Brancelj in Smrekar 2000).

Danes je večina gozdov v zasebni lasti. Gozdarstvo ima velik pomen pri ohranjanju narave, saj je za gorske kmetije temelj ekonomskega preživetja (Bajde in drugi 2007).

5.8 Obnovljivi viri energije

Območje TNP v sebi skriva mnoge potencialne v obliki obnovljivih virov energije, a jih je obenem treba gledati z vidika dejanskih potreb tukajšnjega prebivalstva ter (veljavne) zakonodaje. V TNP je velik zlasti vetrni potencial. Z vetrno energijo so sicer oskrbovane le redke planinske postojanke. Planinske postojanke so v TNP precej bolj opremljene s fotovoltaičnimi sistemi – okoljsko bolj sprejemljivim načinom pridobivanja električne energije. Na prelomu stoletja se je z njimi ponašala več kot polovica postojank (20), njihovo število pa še narašča. Ker večina planinskih postojank zaradi odročnosti ni priključena na energetska omrežja, sta sončna in vetrna energija za njihovo energetska oskrbo ključnega pomena (Bajde in drugi 2007).

V TNP obratuje tudi nekaj malih hidroelektrarn. Novi zakon (ZTNP-1) dovoljuje izgradnjo novih za samooskrbne potrebe tam, kjer ni možnosti priključitve na javno energetska omrežje. Nekoliko bolj specifična je situacija pri izkoriščanju biomase kot energetskega vira. Gozd sicer pokriva približno 2/3 površine TNP, a zelo velik del odpade na t. i. varovalni gozd, ki je zaradi varovanja pred erozijo popolnoma prepuščen naravnemu razvoju. Večje sklenjene gozdne površine se nahajajo v vzhodnem delu parka (Pokljuški gozdovi), a zaradi visoko kvalitetnega iglastega lesa za rabo v energetske namene niso najbolj primerni. Zaenkrat se lesna biomasa kot energetska vir uporablja zgolj individualno in za ogrevanje planinskih postojank, ki se nahajajo pod ali okoli gozdne meje ter koristijo lesno biomaso, ki se nahaja v okolici (Bajde in drugi 2007).

Obnovljivi viri energije imajo torej v TNP, zlasti v nekaterih bolj odročnih predelih, relativno visok pomen in potencial. V prihodnosti je v skladu s Konvencijo o varstvu Alp smiselno spodbujanje rabe obnovljivih virov energije oz. njihova prednostna raba (seveda v skladu z obremenitvami, ki so sprejemljive za alpski prostor), sploh če upoštevamo, da so obnovljivi viri energije v TNP ena izmed njegovih bistvenih kvalit (Bajde in drugi 2007).

5.9 Prebivalstvo

Slovenski alpski prostor ni le območje bogatih naravnih virov ter izjemne naravne in kulturne dediščine, temveč tudi območje življenja in dela njegovih prebivalcev. Alpska konvencija, ki je stopila v veljavo leta 1995, med 12 področji oz. protokoli, ki jih morajo države podpisnice sprejeti in na svojem območju uresničevati, postavlja na prvo mesto *prebivalstvo in kulturo* (Barbič 2003).

TNP je redko naseljeno območje. V njem leži 25 naselij, v katerih živi 2.352 prebivalcev⁶. Vasi in zaselki ležijo med 250 metri nadmorske višine (najniže ležeče domačije Zadlazi-Čadrga) in 1.000 metri nadmorske višine (Koprivnik v Bohinju), oziroma celo 1.350 metri (najvišje ležeči objekti Goreljka). Gosteje je poseljen vzhodni del TNP, saj je prometno bolj odprt in lažje dostopen. Poselitev je skoncentrirana v dolinah v gručastih naseljih, v višje ležečem svetu pa prevladujejo samotne kmetije. Velik problem danes predstavlja staranje prebivalstva in depopulacija, zlasti v zahodnem delu parka (Triglavski narodni park 2009).

⁶ Po sprejetju novega zakona je na območju TNP 26 naselij.

Število prebivalcev v zahodnem delu se je tako v nekaj več kot sto letih zmanjšalo za več kot tri četrtine. Precej ugodnejše je gibanje števila prebivalcev v vzhodnem delu parka (Rejec Brancelj in Smrekar 2000).

Po podatkih raziskave iz leta 1991, ki je zajela 16 naselij znotraj TNP (izpuščena so bila razvita turistična naselja), je bilo med 340 gospodinjski slabi dve tretjini (63 %) kmečkih, dobra tretjina (37 %) pa nekmečkih. Prebivalstvo na območju TNP je odvisno predvsem od samoobnavljanja in od lokalnih priselitev zlasti iz sosednjih občin. Večina (okoli 90 %) prebivalcev preučevanih naselij je živelo v kraju sedanjega bivališča od rojstva ali so se tja priselili iz drugega kraja iste občine. Velika večina (96 %) gospodarjev/gospodaric in njihovih zakoncev je nameravalo v kraju sedanjega bivališča tudi ostati. Enako je bilo odločenih tudi okoli 70 % naslednikov/naslednic in njihovih partnerjev (Barbič 2003).

Mladi z območja TNP so precej kritični do pogojev življenja in možnosti pridobivanja dohodka ter niso več pripravljeni brezpogojno tam tudi ostati. Zadrži jih lahko le primerna kakovost življenja, pri čemer velja poudariti, da domačini praviloma nimajo neuresničljivih želja, temveč si želijo le postopoma izboljševati življenjske pogoje. Pričakovati je, da se bodo mladi iz alpskih območij še naprej izseljevali. Obseg odselitev pa je mogoče zmanjšati, če že ne zaustaviti, le z atraktivnimi razvojnimi programi za hribovska in gorska območja (Barbič 2003).

5.9.1 Ekološka osveščenost in ekološko ravnanje prebivalcev TNP

Po podatkih že omenjene raziskave iz leta 1991 je razvidno, da je že pred več kot petnajstimi leti večina (68 %) prebivalcev TNP razmišljala o varstvu okolja in imela o tem tudi ustrezno predstavo. Največ odgovorov na vprašanje, kaj razumejo pod varstvom okolja, zadeva ohranjanje naravne dediščine (47,8 %), sledijo skrb za čistočo (25,2 %), pravilno ravnanje z odpadki (17,2 %) ter neonesnaženo okolje (17,2 %).

Za varovanje naravne in kulturne dediščine je izjemnega pomena njeno poznavanje oz. zavedanje o tem, kaj je na območju treba posebej varovati. Skoraj polovica vprašanih (46,9 %) na vprašanje, kaj bi bilo treba varovati na območju TNP, ni vedelo odgovora, ostali pa so v največjem številu navajali naravo (zrak, vodo, zemljo) ter ohranjanje kulturne dediščine. Le majhnemu številu vprašanih se je zdelo pomembno ohraniti neokrnjeno okolje. Nekaj vprašanih je kot potrebno varovanja omenilo celo ljudi, kar pomeni, da velja

k dediščini določenega območja šteti tudi prebivalstvo in njegove gospodarske dejavnosti ter jim omogočiti ohranjanje in razvoj (Barbič 2003).

6 OMEJITVE IN PRILOŽNOSTI TNP

6.1 Omejujoče značilnosti TNP (alpskega pokrajinskega sistema)

Za TNP so značilne naslednje lastnosti:

- geomorfološka in pokrajinska dvojnost (vzpeti svet in dolinsko ravninsko območje), s čimer je povezana različna občutljivost,
- prevlada večjih nadmorskih višin in večjih naklonov zemljišč,
- prevlada kraške hidrologije,
- občutljivost alpskega sveta nad gozdno mejo,
- odprtost oz. občutljivost na zunanje okoljske pritiske,
- težko preprečevanje vnosa škodljivih snovi, zlasti v vodo in prst,
- velika pokrajinska občutljivost na intenzivne oblike turizma in motoriziran cestni promet,
- težje pridelovalne razmere ... (Plut 1999).

6.2 Najbolj pereči okoljski (in drugi) problemi TNP

6.2.1 Onesnaževanje

Onesnaževanje okolja v TNP povzročajo točkasti, linijski in ploskovni viri zelo različnih dejavnosti:

- dejanski viri onesnaževanja v parku: človekove dejavnosti, ki izkoriščajo naravne vire (ribolov, lov, gozdarstvo, kmetijstvo, energetika, turizem), promet (lokalni in prehodni), naselja oziroma poselitev (trajna in začasna);
- spreminjanje naravnega ekosistema zaradi drugih vplivov človeka oziroma rabe (paša, izkoriščanje gozdov, gnojenje, vodne regulacije);
- zunanji viri onesnaževanja parka (čezmejne emisije ipd.).

Zaradi človekovih vplivov so v TNP prizadeti vsi elementi naravnega okolja, večinoma v manjših območjih v okolici vira onesnaženja oz. v območju izvajanja človekovih dejavnosti. V gorskem svetu na okolje vplivajo predvsem promet, turizem in rekreacija, v dolinskem pa poleg že omenjenih še kmetijstvo, ribolov in poselitev. Pokrajinska nasprotja med varovanjem narave ter naravnih virov in obstoječim načinom bivanja ter dela so

najbolj izrazita v turizmu in rekreacijskih dejavnostih (smučišča, kampi, hoteli, počitniške hiše, planinske kočice itd.) ter cestnem prometu (vključno z gozdnimi cestami) (Plut 1999).

Dobra cestna dostopnost do izhodišč planinskih poti in celo v sredogorje, gosta mreža označenih in vzdrževanih poti ter veliko število koč in počitniških hiš povzroča preveliko obremenjevanje okolja, ki je zaradi svojih specifičnih okoljskih in družbenih značilnosti zelo občutljivo. Klasičnim športno-rekreacijskim dejavnostim (izletništvo, nabiralništvo, planinstvo, alpinizem, smučanje ...), so se pridružile številne nove, alternativne oblike preživljanja prostega časa (športno plezanje, gorsko kolesarjenje, rafting, kanjoniranje ...). Te so vedno bolj zasnovane na tržnem principu in vse bolj množično zastopane ter presegajo nosilno sposobnost okolja (Rejec Brancelj in Smrekar 2000).

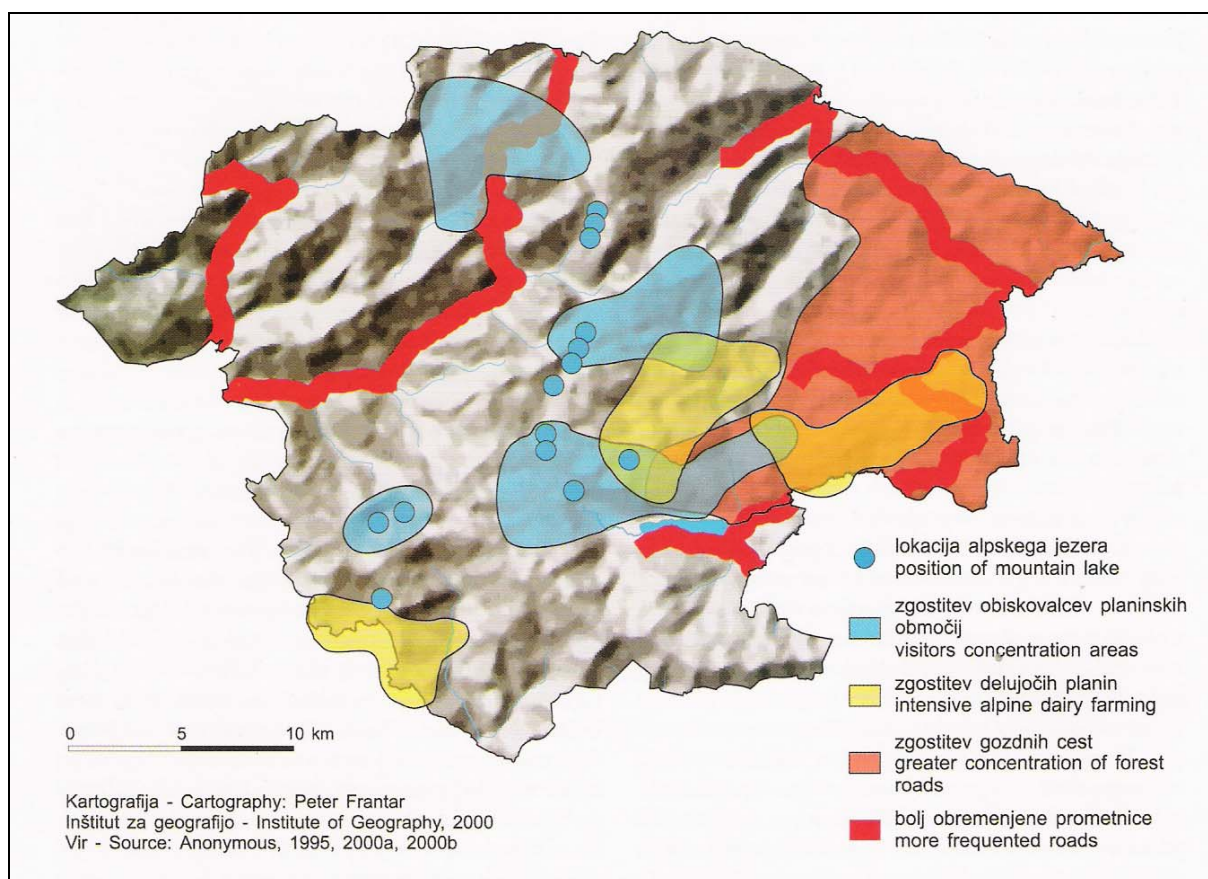
Tudi pri planinarjenju, ki je mehka oblika rekreacije v odprtem prostoru, zaradi prevelike množičnosti prihaja do prekomernega obremenjevanja okolja. Najbolj so občutljiva vlažna ter visokogorska rastišča. Posledica je propadanje rastlin in večji odtok vode, kar vodi v pospešeno erozijo. Na najbolj obremenjenih območjih se zadržuje tudi vse manj živali.

Vse bolj pereče so količine odpadnih vod, nastalih iz fekalij, kuhinjskih odtokov in pralnih strojev v planinskih postojankah, počitniških hišah in domovih, in količine ostankov mineralnih gnojil s pašnikov itd. Odpadne vode presegajo samočistilne sposobnosti Julijskih Alp, zato je zelo pomembno zmanjšati njihove količine (Plut 1999). Še posebej pri planinskih postojankah je problematična njihova oskrba, energetska oskrba in odpadki.

Glede cestnega prometa je najbolj obremenjena cestna povezava med vzhodnim in zahodnim delom TNP preko Vršiča, ki je najvišji cestni prelaz v Sloveniji (1.611 m). Zelo obremenjeni sta tudi cesti ob Bohinjskem jezeru in na Pokljuko.

Turizem in rekreacija na tem območju bi morala biti povsem podrejena varstvu narave in nosilnim zmogljivostim okolja ter bi se morala razvijati v smislu doživljanja in izobraževanja (Rejec Brancelj in Smrekar 2000).

Slika 6.1: Območja najbolj intenzivne rabe prostora.

Vir: Rejec Brancelj in Smrekar (2000).

6.2.2 Svetlobno onesnaževanje

Tudi v TNP se že pojavlja svetlobna onesnaženost, glavni vzroki za to pa izhajajo iz večjih bližnjih in daljnih mest s prekomerno in neustrezno javno razsvetljavo. Predvsem so prekomerno in neustrezno razsvetljena občinska središča. Nočno nebo je ponekod že močno preosvetljeno, saj se svetloba pod majhnimi koti širi več sto kilometrov daleč. Na območju vseh občin, ki imajo del površine v parku, je skupno okoli 7.100 svetilk javne razsvetljave, od tega jih pet odstotkov leži neposredno v parku. V nobeni od teh občin delež popolnoma zasenčenih svetilk ne presega 10 %, takšen je tudi delež popolnoma zasenčenih svetilk v parku.

Število svetilk v TNP narašča predvsem na račun turizma (osvetljeni hotelski objekti, reklamni panoji, kulturni spomeniki, cerkve ...). Le v občini Gorje je bila leta 2007 povprečna poraba električne energije za javno razsvetljavo manjša od ciljne vrednosti (44,5 kWh na prebivalca na leto), ki je bila določena z Uredbo o mejnih vrednostih svetlobnega onesnaževanja okolja iz istega leta (Pogačnik 2009).

6.2.3 Gozdarski posegi v pokrajino

Velika večina gozdov v TNP je v zasebni lasti. V prvem varstvenem območju je z gozdom prepovedano gospodariti, dopustno pa je izvajanje nujnih varstvenih ukrepov (brez izkoriščanja gozdov), ki se določijo v gozdnogojitvenih načrtih, ki jih ob soglasju upravljavca pripravi Zavod za gozdove Slovenije. V drugem varstvenem območju je dovoljeno sonaravno gospodariti z gozdom, v skladu z gozdnogospodarskim načrtom (ZTNP-1 2010). Zaradi ekonomskega izkoriščanja gozdov se v TNP tudi na najbolj občutljivih območjih pojavljajo nove gozdne ceste, gozdarske vlake, posekana drevesa pogosto ležijo na planinskih poteh. Pojavljajo se tudi številne ceste, ki so zgrajene pod pretvezo gozdarskih vlak. Nerešen konflikt predstavlja tudi problem gozdne paše, ki je ponekod neusklajena z naravovarstvenimi interesi (Bizjak 1992).

6.2.4 Opuščanje kmetijstva, zaraščanje in degradacija kulturne krajine

Zaradi že omenjenih razmer po 2. svetovni vojni, ki so sprožile intenzivno deagrarizacijo in depopulacijo, je v TNP močno prisoten problem zaraščanja in s tem izgube kulturne krajine. Spremembe v kmetijstvu in opuščanje kmetijstva sta vidna na dveh nivojih. V ravninskem svetu v dolinah je zaradi povečane uporabe fitofarmaceutskih sredstev in intenzivnega gnojenja prišlo do degradacije habitatov. Nekoč raznovrstno bogati travniki so se spremenili v monokulturne travnike in pašnike, namenjene predvsem košnji.

Na tem mestu lahko omenimo tudi problematiko grbinastih travnikov. Travniki z značilnimi grbinami so nastali pod vplivom različnih procesov: mehanskega delovanja vetra (vetrolomi), glacialnih procesov in procesov zakrasevanja. Na njih se je razvila drugačna vegetacija, ti svojevrstni ekosistemi nudijo zatočišče številnim živalim. So del naravne in kulturne dediščine ter tudi turistična atrakcija. Do leta 1991 je bilo samo na območju bohinjskih in blejskih planin izravnanih okoli 700 ha grbinastih travnikov. Po tem letu so izravnavanje v osrednjem delu prepovedali, v robnem območju pa je za to treba pridobiti soglasja (Žemva 2007). Z novim zakonom je izravnavanje grbinastih travnikov prepovedano (ZTNP-1 2010).

Druga sprememba se kaže v gorskem svetu, na območju planinskih pašnikov. Opuščanje kmetijstva je tu povzročilo zaraščanje in izgubo biotske raznovrstnosti. Izjema so pašniki nad gozdno mejo, ki se ne zaraščajo z gozdom, temveč s številnimi gorskimi rastlinami in tako pridobivajo na biotski raznovrstnosti. Zaradi zaraščanja in propadanja planin je prišlo

do izgube kulturne krajine, propadajo stanovi, hlevi in druge pastirske zgradbe. Številni se pod pretvezo obnove spreminjajo v počitniške hišice, ki nastajajo tudi tam, kjer planinskih zgradb prej sploh ni bilo (Bizjak 2006).

6.2.5 Črne gradnje in pozidava

Zaradi zmanjšanja pomena primarnih dejavnosti so kmetje zlasti od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje vse bolj opuščali manj kakovostna ali bolj oddaljena kmetijska zemljišča. Senožeti, planine in gozdne robove so pogosto razdelili ter jih s pomožnimi kmetijskimi objekti ali brez prodali alohtonemu prebivalstvu za gradnjo počitniških hiš. Negativni učinki gradnje in spreminjanja namembnosti stavb so fiziognomski, funkcijski, socialni, ekonomski in okoljski. Večina objektov je bila zgrajena že pred sprejetjem zakona o TNP, ki je prepovedal nadaljnjo gradnjo počitniških hiš. Objekti so bili zgrajeni delno na osnovi zazidalnih načrtov in delno kot črne gradnje. Največ jih je v Bohinju, na Pokljuki in v Trenti.

Novih počitniških hiš se v TNP (uradno) ne gradi več, vendar tudi stare predstavljajo stalno obremenitev okolja, saj do težje dostopnih objektov stalno nelegalno gradijo ceste ali pa širijo že obstoječe. Problemi energetske oskrbe, odvajanja in čiščenja odplak ter odvoza smeti so podobni kot pri planinskih kočah, vendar je situacija še bistveno slabša, saj nadzora in sankcioniranja ni. V bližini teh objektov pa tudi ostalih naselij pogosto nastajajo divja odlagališča (Rejec Brancelj in Smrekar 2000).

6.2.6 Problem lastništva zemljišč

Zemljišča v TNP so večinoma v zasebni lasti. Ker denacionalizacija še ni končana, se deleža ne da določiti. Zaradi nedokončane denacionalizacije ni urejeno tudi lastništvo zemljišč, kar povzroča številne probleme, med drugim tudi pri upravljanju.

6.2.7 Demografsko-socialni problemi

V TNP je prisoten problem staranja prebivalstva, saj znaša indeks staranja 119, kar je nad slovenskim povprečjem, ki je 103. S tem je povezan tudi problem pomanjkljive zdravstvene oskrbe (zlasti zaradi velike časovne oddaljenosti od večjih središč), saj so te

najbolj potrebni starejši prebivalci. Poleg tega je za območje značilna močna depopulacija, ki še dodatno vpliva na starostno strukturo, saj se izseljujejo predvsem mladi (Bajde in drugi 2007).

6.2.8 Problemi, ki izhajajo neposredno iz neustrezne zakonske ureditve⁷

Meja osrednjega območja TNP je bila neustrezno določena in je premalo oz. preohlapno sledila varstvenim zahtevam. Tudi na splošno so bili varstveni režimi in pravila ravnanja neustrezni, saj njihove določbe niso ustrezale varstvenim kategorijam IUCN in niso dovolj dobro opredeljevale razvojne vloge narodnega parka. Neurejeno je bilo tudi varstvo kulturne dediščine, manjkale so določbe in inštrumenti za spodbujanje trajnostnega razvoja. Opravljale so se sicer naloge s tega področja, vendar delo ni bilo podprto skozi razvojne usmeritve in možnosti sofinanciranja. Denarja in kadra za podporo in razvoj dejavnosti ni bilo, saj so se obseg in naloge parka močno povečale.

Problemi se pojavljajo tudi pri samem upravljanju, saj park še vedno nima načrta upravljanja. Sprejet je bil sicer skupni program razvoja narodnega parka, vendar ta ne ustreza z ZON uzakonjenemu načrtu upravljanja. Brez spremembe zakona o TNP takega načrta upravljanja sploh ni bilo mogoče sprejeti.

Pojavlja se tudi problem inšpekcijskega nadzora. Naravovarstvena nadzorna služba je premalo učinkovita, predvsem zaradi pomanjkanja sankcij.

Problemi, ki se pojavljajo v TNP, so torej številni in predvsem večplastni. Veliko jih izhaja tudi iz zastarelega in neustreznega zakona, ki je dolgo onemogočal normalno delovanje in razvoj parka.

Če na kratko povzamemo, so glavne neskladnosti in naravovarstveni problemi naslednji:

V osrednjem območju so predvsem:

- problem množičnega obiskovanja,
- neurejenost prometa, nekontroliran zračni promet,
- neustrezno urejeni posegi v prostor (ceste in drugi objekti),
- stalna naselja,
- neurejena in ustrezno nadzorovana raba naravnih virov ...

⁷ Naloga je nastajala v času pred sprejetjem novega zakona, zato se ugotovitve nanašajo na razmere v času veljave starega zakona.

V robnem območju se pojavljajo predvsem problemi neustreznega reguliranja posegov v prostor:

- neenotno urejanje prostora (v pristojnosti občin),
- neracionalna poselitev,
- neustrezna komunalna opremljenost,
- gosta mreža gozdnih prometnic,
- neustrezno nameščanje infrastrukturnih vodov,
- neupoštevanje omejitev ogroženih območij (poplave, hudourniki, plazovi),
- neskladna namenska raba prostora (vikendi),
- nedovoljeni posegi v prostor (vikendi, ceste),
- neupoštevanje stavbnih značilnosti,
- neupoštevanje vodnega režima vodotokov,
- izkoriščanje pravne nedorečenosti predpisov (zemljiška knjiga, spremembe rabe),
- konkurenčnost in konfliktnost posameznih rab (npr. ohranjanje narave in turizem),
- neustrezne prometne razmere,
- neučinkovitost ukrepanja ... (Predlog zakona o TNP 2009).

6.3 Načela trajnostne rabe TNP

Plut (1999) predlaga naslednja načela (*zmerne sonaravnosti*) trajnostne rabe robnih zavarovanih območij TNP:

- obnovljive vire (prst, les, voda) je možno črpati le v okviru obnovitvenih zmožnosti,
- neobnovljive vire je možno uporabljati le minimalno (npr. za gradbeni material),
- okolje je dovoljeno obremenjevati (emisije, odpadki, odplake) le toliko, kolikor ga lahko očistimo,
- ohranjati je treba pokrajinsko in biotsko pestrost ...

V osrednjem zavarovanem območju pa bi morali upoštevati načela *močne sonaravnosti*:

- neobnovljivih virov ni mogoče uporabljati,
- v dinamiko naravnih procesov in pokrajinske sestavine ni mogoče posegati (izjemoma na območjih kulturne pokrajine),
- v dinamiko razvoja populacij živalskih vrst ni mogoče posegati.

6.4 Razvojni potenciali TNP

Zakon o TNP iz leta 1981 je uvodoma govoril o tem, da je namen ustanavljanja TNP tudi gospodarski razvoj, toda v nadaljevanju temu ni namenjal nobene pozornosti. Medtem ko so bile v zakonu natančno določene naloge varstva narave, zagotavljanje nadzora in ustanovitev organizacije za varstvo narave, ki bi vse to izvajala, pa zakonskih določil, ki bi opredeljevala naloge in nosilce pospeševanja razvoja, ni bilo. Tudi uresničevanje zakona je pokazalo, da se je izvajala predvsem varstvena funkcija parka, medtem ko je razvoj območja ostal zgolj prazna obljuba. TNP še vedno nima načrta upravljanja in deluje le na podlagi letnih programov dela, ki vsebujejo predvsem naravovarstvene naloge. Prav tako ni prišlo do oblikovanja in izvajanja skupnega pospeševanja razvoja v občinah, kjer leži TNP, posebni sistemski ali programski ukrepi niso bili oblikovani niti na ravni države. Sedanje stanje je možno preseči z uresničevanjem koncepta celovitega varstva narave, ki vključuje tudi trajnostni razvoj in s tem tudi razvoj podjetništva (Mlekuž 1999).

Kot je bilo že omenjeno, mora posamezni razvojni potencial izhajati iz lokalnih virov, biti v skladu z zakonodajo oz. režimom varovanja zavarovanega območja in hkrati biti trajnostno naravnan. Predvsem je treba vključevati domače prebivalstvo, ki je že samo po sebi lahko razvojni potencial.

Razvojni potenciali TNP izhajajo iz številnih naravnih vrednot in bogate kulturne dediščine. Priložnosti se tako kažejo predvsem na področju turizma, kmetijstva in podjetništva (predvsem v povezavi s prvima dvema kategorijama), proizvodnji in prodaji lokalnih izdelkov ter razvoju tradicionalnih znanj in domače obrti.

Smiselno bi bilo razvijati naslednje oblike:

- turizma:
 - izletniški turizem,
 - turizem na kmetiji,
 - stacionarni turizem (npr. na obnovljenih planinah),
 - kulturni turizem,
 - izobraževalni turizem ...
- kmetijstva:
 - ekološko kmetijstvo (in predelava ter prodaja lokalnih izdelkov),

- turistično kmetijstvo,
- planinsko pašništvo ...

Potenciali se kažejo tudi v obnovljivih virih energije, vendar je treba upoštevati varovalni režim in okoljske omejitve območja.

6.5 Zaznavanje omejitev in priložnosti za razvoj s strani domačinov

Glede na raziskavo, ki je bila izvedena leta 2007, domačini vidijo največje probleme v staranju prebivalstva, zaraščanju zemljišč, prenizkih dohodkih iz kmetijstva, neurejeni cestni infrastrukturi in odseljevanju prebivalstva. Tem sledita pomanjkljiva zdravstvena oskrba, ki je povezana tudi z manjšo gostoto naseljenosti, in slaba izobrazbena struktura.

Z vidika turističnega razvoja je po mnenju prebivalcev največji problem v urejenosti območij, slabi pripravljenosti in usposobljenosti domačinov, pa tudi v dostopnosti in informiranosti obiskovalcev. Najmanj potrebno se domačinom zdi izboljševanje dostopnosti, saj jih skrbi, da bi to pomenilo preveliko število obiskovalcev, ki bi se v park pripeljali z avtomobili. S tem bi lahko območje izgubilo svojo bistveno privlačnost in vrednoti, kot sta mir in čisto okolje.

Domačini se večinoma strinjajo s tem, da je območje zavarovano, predvsem zaradi ohranjanja neokrnjene narave in preprečevanja posegov vanjo, drugačna pa je situacija pri odnosu do varovalnega režima⁸ v parku. Kar polovica domačinov TNP ga označuje kot prestrogega in neživljenjskega. Menijo, da varovalni režim omejuje njihov razvoj, inšpekcijski nadzor nad obiskovalci in črnimi gradnjami pa je po njihovem mnenju zelo slab. Kljub večinski nenaklonjenosti varovalnemu režimu se prebivalci TNP strinjajo, da mora območje ostati zavarovano. V tem vidijo veliko razvojno priložnost in tudi upravičenost do večjega sofinanciranja razvojnih projektov iz državnega proračuna.

Domačini na svojem območju vidijo številne razvojne potenciale, prav tako si želijo novosti in sprememb, ki bi bolj učinkovito pripomogle k razvoju. Največjo perspektivo vidijo v razvoju izletniškega turizma, proizvodnji in prodaji lokalnih izdelkov ter turizmu na kmetijah. Zelo visoko vrednotijo tudi kulturni in stacionarni turizem ter tradicionalne domače obrti. Zaradi težkih naravnih pogojev ne vidijo tako velike perspektive v razvoju

⁸ Mnenja se nanašajo na varovalni režim, uzakonjen s starim zakonom o TNP.

ekološkega kmetijstva. Najmanjši potencial za razvoj vidijo v razvoju alternativnih in adrenalinskih oblik turizma, razvoju podjetništva ter rabi obnovljivih virov energije.

Domačinom se je marsikatera dejavnost zdela priložnost za razvoj, ko so jim bili odgovori ponujeni, ko pa so morali o razvoju razmišljati sami, so bili odgovori precej bolj skopi. Najpogosteje se je kot odgovor pojavljal turizem. Tako splošen odgovor v večini primerov kaže na pomanjkanje inovativnosti in idej, kar pa je ena izmed bistvenih kvalitiet, ki jih lokalno prebivalstvo potrebuje, če želi uspešno gospodariti in upravljati z zavarovanim območjem.

Stopnja vključenosti domačinov v razvoj zavarovanega območja je slaba (po raziskavi okoli 28%). Vzroke za to lahko iščemo v staranju prebivalstva, depopulaciji in slabi izobrazbeni strukturi. Pomembno vlogo igra še aktualna zakonodaja, ki zelo omejuje razvojne dejavnosti domačinov. Obenem parku primanjkuje dobrih razvojnih projektov, pri katerih bi domačini lahko sodelovali.

Domačini TNP so pokazali malo interesa tudi za morebitno sodelovanje pri razvoju območja v prihodnosti. Še največ domačinov bi k razvoju območja pripomoglo na pasiven način: uredili bi svoje hiše, gospodarska poslopja in okolico (Bajde in drugi 2007).

6.6 SWOT analiza

Glede na pregled sedanjega stanja v TNP bomo v nadaljevanju skušali opredeliti njegove prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti (glej Tabelo 6.1).

Tabela 6.1: SWOT analiza TNP.

PREDNOSTI:	SLABOSTI:
- mirno in čisto okolje, - biotska pestrost, - bogata naravna dediščina - bogata kulturna dediščina, - bogata zgodovinska dediščina, - tradicionalna poselitev, - tradicionalna znanja, - tradicije/običaji, - rekreacijska vrednost, - obnovljivi viri energije, - ekosistemske usluge ...	- pokrajinska občutljivost, - depopulacija, - staranje prebivalstva, - slaba izobrazbena struktura, - nepovezanost lokalnega prebivalstva, - nezainteresiranost lokalnega prebivalstva, - odsotnost lokalnih pobud, - prenizki dohodki iz kmetijstva, - zaraščanje, - izgubljanje kulturne krajine, - dolgoletni zastarel zakon, - dolgoletni neustrezni varstveni režim, - dosedanja zanemarjena razvojna komponenta parka, - pomanjkanje upravljalvskega načrta, - neurejeno lastništvo zemljišč ...
PRILOŽNOSTI:	NEVARNOSTI:
- izletniški turizem, - gornišтво, - stacionarni turizem, - turizem na kmetiji, - kulturni in zgodovinski turizem, - geološki turizem, - adrenalinski turizem, - alternativne vrste turizma, - ekološko kmetijstvo, - proizvodnja in pridelava lokalnih pridelkov, - tradicionalne domače obrti - podjetništvo, - izobraževalni šolski programi ...	- izguba biotske raznovrstnosti, - degradacija naravne in kulturne dediščine, - propad kmetijstva, - izguba kulturne krajine, - dokončna depopulacija območja, - črne gradnje ...

7 PRIMERNE DEJAVNOSTI ZA RAZVOJ TNP

V predhodnem poglavju smo ugotovili, da se razvojne priložnosti v TNP kažejo predvsem na področju turizma, kmetijstva in podjetništva (slednje predvsem v povezavi s prvima dvema kategorijama), proizvodnji in prodaji lokalnih izdelkov ter razvoju tradicionalnih znanj in domače obrti.

V nadaljevanju bomo skušali natančneje opredeliti dejavnosti, ki imajo v TNP razvojni potencial, v naslednjem poglavju pa bomo poiskali primere dobrih praks nekaterih izmed teh dejavnosti.

7.1 Kmetijstvo

Vloga kmetijstva se je skozi čas bistveno spremenila in celo povečala, saj se je kmetijstvu pričelo pripisovati številne nove funkcije. Kmetijstvo tako ni le pridelovalec (v smislu gole proizvodnje), ampak ima številne druge funkcije (Lampič 2005). Ekonomski funkciji lahko dodamo še socialno (zagotavlja delo za kmečkemu prebivalstvu in na njem temelječo socialno varnost), okoljsko/prostorsko (ohranjanje poseljenosti, obdelanost kmetijskih zemljišč) in kulturno vlogo (ohranjanje naravne in kulturne dediščine) (Potočnik Slavič 2002). Obdelana in negovana pokrajina je temelj razvoja drugih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti. Za zavarovana območja so primerne izključno okolju prijazne oz. sonaravno trajnostne oblike kmetijstva.

7.1.1 Trajnostno kmetijstvo

Splošno sprejete definicije trajnostnega kmetijstva ni. Temeljiti mora na pridelovanju, ki je sposobno dolgoročno izpolniti tri glavne naloge:

- gospodarska naloga – proizvodnja dobrin in storitev,
- družbeno-socialna naloga – zagotavljanje socialne varnosti kmetov,
- okoljska naloga – ohranjanje okolja in kmetijske krajine.

Trajnostno kmetijstvo tako pri pridelavi hrane uporablja naravne postopke in zmanjšuje uporabo in odvisnost snovi, ki škodujejo okolju ali zdravju, ter ceni in uporablja družbeno-

socialni kapital kmetov. Poleg tradicionalnih tehnik pridelave se uporabljajo tudi naprednejši, inovativni načini pridelave, ki pa ne škodijo okolju.

Kot trajnostno kmetijstvo se navadno omenjajo t.i. 'nizko intenzivno kmetijstvo', 'integrirano kmetijstvo' in 'ekološko kmetijstvo'. Te tri vrste kmetijstva se razlikujejo predvsem glede uporabe kemičnih gnojil in pesticidov ter strojev (Okolje in kmetijstvo 2010).

7.1.2 Ekološko kmetijstvo

Za zavarovana območja je seveda najprimernejše ekološko kmetijstvo. Lahko ga opredelimo kot sistem pridelave hrane, ki si prizadeva uskladiti ekonomske, okoljske in družbeno-socialne zahteve današnjega časa. V največji meri izpolnjuje potrebe glede varovanja okolja, pridelave kvalitetnih in varnih živil ter trajnostnega gospodarjenja z naravnimi viri. Je trajnostna oblika kmetovanja, ki temelji na ravnovesju v sistemu tla–rastline–živali–človek in sklenjenem kroženju hranil v njem. V ekološkem kmetijstvu se ne uporablja lahko topnih mineralnih gnojil, kemično sintetiziranih fitofarmaceutskih sredstev (pesticidov), rastnih regulatorjev in hormonov, prepovedana je raba gensko spremenjenih organizmov in njihovih produktov. Število živali je omejeno na površino, uporabljajo se metode, ki temeljijo na racionalni rabi naravnih virov in so usmerjene v ohranjanje rodovitnosti tal. Vplivi na okolje so minimalizirani, pomembno je učinkovito upravljanje virov. V sistemu ekološkega kmetovanja je zagotovljen tudi nepretrgan in transparenten nadzor nad pridelavo in predelavo teh pridelkov oziroma živil 'od njive do krožnika' in s tem zajamčena večja varnost tistim potrošnikom, ki se za takšne pridelke oziroma živila odločijo. Ekološko kmetijstvo namreč ni zgolj pridelava, temveč celoten kmetijsko-živilski sektor. Končni cilj ekološkega kmetijstva je tako pridelava visoko kakovostne in varne hrane z visoko prehransko vrednostjo ob čim večjem zmanjšanju vseh oblik onesnaževanja. Za ekološko kmetijstvo je značilen celosten pristop h kmetovanju (Lampič 2005; Hrustel-Majcen in drugi 2006; MKGP 2010).

»Ekološko kmetijstvo pomembno prispeva k zagotavljanju javnih dobrin, predvsem k ohranjanju oziroma izboljševanju biotske raznovrstnosti, ohranjanju virov pitne vode, ustvarjanju delovnih mest zaradi povečane potrebe po delovni sili in povečane vrednosti dela na enoto proizvoda, ohranjanju kulturne kmetijske krajine in k varovanju okolja nasploh.« (Hrustel Majcen in drugi 2006, 10.)

Slovenija je leta 2005 sprejela Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015. Njegovi glavni cilji so: povečanje deleža ekoloških kmetij, povečanje deleža kmetijskih zemljišč v uporabi z ekološko pridelavo, združevanje interesov različnih sektorjev za ekološko kmetovanje ter prodajo in promocijo ekoživil, povečanje javnega zaupanja v ekološka živila in kmetijstvo, vključevanje ekološkega kmetijstva v izobraževalne in svetovalne programe, povečanje ponudbe kakovostnih, lokalno pridelanih in zdravju prijaznih živil oziroma hrane na trgu, spodbujanje oblikovanja t. i. kratkih oskrbnih verig z ekoživil in povečati pridelavo na kmetijah oz. v manjših podjetjih (Hrustel Majcen in drugi 2006).

Od leta 1999 je v Sloveniji za ekološko kmetovanje možno pridobiti različne podpore, tako v okviru kmetijsko okoljskih plačil iz programa razvoja podeželja RS za obdobje 2007–2013 kot tudi druga sredstva. Plačila, namenjena ekološkemu kmetovanju, so bistveno višja od vseh ostalih. Ekološki pridelovalci in predelovalci lahko kandidirajo za finančno podporo v okviru ukrepov za razvoj podeželja na podlagi javnih razpisov, ki jih vsako leto pripravi MKGP, za pridobitev finančnih sredstev za investicije na kmetijska gospodarstva, obnovo obstoječih trajnih nasadov in postavitve novih, obnovo pašnikov ipd., pri čemer so prav ti dodatno višje točkovani in ocenjeni kot neekološki.

MKGP finančno podpira tudi posamezna društva oz. združenja, promocijske in izobraževalne programe, zloženke ipd. (MKGP 2010).

Ekološko kmetijstvo ima pri nas kljub številnim težavam (in po drugi strani prav zaradi nekaterih izmed njih) veliko neizkoriščenih možnosti.

Glavni problemi ekološkega kmetijstva pri nas so:

- pomanjkanje finančnih sredstev (podpor, investicijskih sredstev, razpisov ...) ne samo za kmete, ampak tudi za raziskave in delo nevladnih organizacij s področja ekološkega kmetijstva;
- tržna nepovezanost, majhnost pridelovalcev;
- premajhna pridelava ekoloških pridelkov (količina in pestrost);
- nerazvita pridelava ekoživil;
- premajhna dostopnost in razpoznavnost ekoživil ter nezaupanje vanje;
- premajhna razpoznavnost ekoživil;
- splošna neosveščenost in neobveščenost potrošnikov, pomanjkanje izobraževanja s tega področja;

- neizkoriščen potencial ekološkega kmetijstva v turizmu in gostinstvu ... (Hrustel Majcen in drugi 2006).

Glede na to, kar smo že navedli, na vse večje povpraševanje potrošnikov po ekoloških pridelkih in živilih ter glede na vse večji obseg prometa s temi živili, imajo ekološki kmetje veliko priložnost za večje prihodke in višjo dodano vrednost na svojih gospodarstvih. Praksa je pokazala, da je smiselno ekološko kmetijstvo kombinirati še z drugimi dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji (Lampič 2005). Veliko neizkoriščenih priložnosti je v t. i. ekoturizmu oz. turizmu na ekoloških kmetijah, ki lahko pomeni alternativo ali dopolnitev klasičnega kmečkega turizma. Prav slednje predstavlja pomemben potencial za razvoj ekološkega kmetijstva v TNP, saj predstavlja še precej neizkoriščeno oz. potencialno priložnost za razvoj.

7.1.3 Dopolnilne dejavnosti na kmetijah

Dopolnilne dejavnosti imajo velik pomen, ker kmetijska dejavnost kmetom velikokrat težko oz. ne zagotavlja zadostnega dohodka. Na različne vrste dopolnilnih dejavnosti vplivajo različne kombinacije dejavnikov. Spodbujajo jih tako eksogeni dejavniki (splošno pomanjkanje delovnih mest, nezaposlenost, povečan interes za življenje v čistem naravnem okolju, pestrost povpraševanja po pridelkih, izdelkih in surovinah ipd.) kot endogeni dejavniki (razpoložljivi viri, individualna/družinska iniciativa). Ti dejavniki npr. spodbujajo sodobno in tradicionalno pridelavo in predelavo hrane, ki se pogosto prodaja kar na kmetiji, velikokrat pa te pridelke in izdelke kmetijska gospodarstva uporabljajo pri ostalih dopolnilnih dejavnostih, predvsem turizmu na kmetiji ipd. Tako kot hrano je mogoče lokalno tržiti tudi različne izdelke domače obrti, katerih izdelovanje temelji na lokalnih surovinah. Te se lahko ponuja tudi kot del turistične ponudbe kmetije oz. lokalne skupnosti.

»V konceptu podjetniškega pristopa k razvoju podeželja dopolnilne dejavnosti lahko prehajajo v osnovne dejavnosti posameznikov/družin, osnovne v dopolnilne, ali pa se preprosto prepletajo in dopolnjujejo v celovit proizvod konkretne podeželske skupnosti.« (Potočnik Slavič 2002, 118.)

Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (2005) predvideva številne vrste dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, v splošnem pa lahko dopolnilne dejavnosti lahko razdelimo na:

- dopolnilne dejavnosti, povezane s kmetovanjem (kmečki turizem, gostinska dejavnost, predelava mleka ...) in
- dopolnilne dejavnosti kot storitve (prevoznništvo, posek lesa, obrti ...) (Potočnik Slavič 2002).

7.1.4 Planinsko pašništvo

Kot posebno obliko trajnostnega kmetijstva lahko obravnavamo tudi planinsko pašništvo. Pri pojmu planinskega pašništva naletimo na različne izraze. Za to obliko gospodarstva se tako v strokovni literaturi kot v splošni ljudski rabi uporabljajo različni izrazi: planinsko planšarstvo, planinsko gospodarstvo, alpsko pastirstvo, pašno gospodarstvo itd. Planšarji, planšarstvo ipd. so izrazi, ki se uporabljajo v Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah, v porečju reke Soče pa poznajo le besede pastir, pastirske stavbe ipd. (Senegačnik 1989; Bizjak 1995).

Planinsko gospodarstvo je (oz. je bilo) z današnjega stališča vzorna oblika človekovega posega v ekosistem, ki je kljub dolgotrajnemu izkoriščanju večinoma ohranil svoje ravnovesje (Križnar 1985). »Planinsko gospodarstvo predstavlja tipičen in tradicionalen način izrabe gorskega sezonsko poseljenega ali neposeljenega pasu v slovenskih Alpah. Že v preteklosti je bilo bistvo tega gospodarstva organska povezava dolinskih kmetijskih površin z visoko v gorovju ležečimi planinskimi pašniki v enoten gospodarski obrat.« (Senegačnik 1983, 38.) Planinski pašniki so služili kot nujno dopolnilo za sezonsko pašo živine, ki v dolini ni dobila zadosti hrane (Senegačnik 1989). Poleg tega imajo živali, ki se pasejo na planini ali visokogorskih pašnikih, po končani pašni sezoni boljšo konstitucijo od tistih, ki se pasejo v dolini ali so vse leto v hlevu. Na planinah zrejene telice tudi živijo dlje, so bolj plodne, imajo manj težav s parklji, pozneje pa dajo tudi več mleka. Za kmete je to tržna priložnost, ki pa je doslej še niso popolnoma izkoristili.

Planina je integralni del dolinskega gospodarstva in torej ne obstajata ločena planinska kultura in gospodarstvo. Razumevanje povezave med visokogorskim in dolinskim kmetovanjem tako omogoča razumevanje propada planinskega gospodarstva. Ko se je zrušil najšibkejši člen tega kroga (družbeno-gospodarski temelji dolinskega kmečkega

gospodarstva), se je zrušil cel sistem (Križnar 1985). Splošen gospodarski razvoj je torej skupaj s svojimi učinki (deagrarizacija in depopulacija) močno posegel tudi v tradicionalni sistem planinskega gospodarstva. Posledica je bilo bolj ali manj intenzivno propadanje planinskega gospodarstva na vseh tradicionalnih planinskih območjih (Senegačnik 1989).

Opuščanje planin se v prostoru odraža v propadanju pastirskih stanov (kar pomeni izginjanje tradicionalne arhitekture) in v zaraščanju planin. Oboje skupaj pomeni izginjanje tradicionalne podobe planin in s tem krajinske identitete (Bizjak in drugi 1992).

Opuščanje pašništva in sirarstva na planinah je povzročilo tudi vdor vikendaštva na te planine. Spreminjanje funkcije kmetijskih gospodarskih stavb (hlevi, seniki, staje, sirarne) v počitniške hiše je praviloma povzročilo krajinsko neprimerne spremembe zunanosti teh stavb ter včasih tudi spremembe okolice (ograje, neavtohtono rastlinstvo ipd.). Nekateri predeli so v celoti izgubili svojo avtentičnost, krajinsko in arhitekturno identiteto (Bizjak in drugi 1992). Počitniške hiše po Bizjakovem mnenju (1995) predstavljajo največje onesnaženje slovenske kulturne krajine. Na območju pašnih planin je to onesnaženje še bolj izstopajoče.

Pašne planine predstavljajo pomembno naravno in kulturno dediščino. Pri tem nikakor ne gre le za ohranjanje biološke pestrosti in zunanje podobe pokrajine ter stavbarske dediščine, ampak tudi za bogato tradicionalno znanje in vedenje, povezano s stoletnim opazovanjem narave in sožitjem z njo (Keršič-Svetel 2003). »Smisel dediščine, ki jo zapušča planinsko pašništvo sodobnemu človeku, ni v stavbah, sirarski tehnologiji in drugih materialnih ostankih, ampak v pojmovanju človekovega odnosa do živega in neživega okolja, katerega del smo tudi mi.« (Križnar 1985, 138.)

Če hočemo ohraniti fizično podobo kulturne krajine, moramo v prostoru zadržati tudi obstoječe oblike človekovega delovanja. Dosedanje dejavnosti so v težkih razmerah alpskega sveta postale večinoma negospodarne. Zato jih je treba bodisi neposredno denarno podpreti bodisi nadomestiti z drugimi, ki pa morajo zagotavljati ohranjanje obstoječih kakovosti kulturne krajine (Marušič 1998b).

7.2 Turizem

Pojma ekologija in ekonomija sta na področju turizma združljiva bolj kot na kateremkoli drugem področju človekove aktivnosti. Turizem v večini primerov temelji na privlačnosti in kakovosti okolja (Mihalič 2006). Odnos med turizmom in njegovim okoljem je dvojen, saj so mnoge oblike okolja privlačne za turizem, hkrati pa turistična raba vpliva na okolje. Turizem povzroča v okolju pozitivne in negativne učinke, ki se kažejo v naravnem, družbeno-socialnem in tudi gospodarskem okolju.

Turizem predstavlja pomemben upravljavski izziv v številnih zavarovanih območjih. Zaradi porasta turizma na splošno in zaradi povečanega zanimanja turistov za ta območja, se število obiskovalcev v zavarovanih območjih stalno povečuje.

Kljub številnim negativnim učinkom imajo lahko zavarovana območja od turizma lahko tudi koristi:

- priliv dodatnih finančnih sredstev,
- zviševanje osveščenosti obiskovalcev,
- dvig ugleda območja, kar pripomore k podpiranju zavarovanja območja,
- možnost dodatnega zaslužka za lokalno prebivalstvo, kar vodi k zmanjševanju netrajnostne rabe naravnih virov in zviševanju osveščenosti lokalnega prebivalstva,
- vzpostavitev tesnejše povezave s turističnim sektorjem, s čimer se poveča medsebojno razumevanje potreb enega in drugega sektorja.

Kljub vsemu turizem lahko prinaša dodatne stroške k upravljanju zavarovanih območij zaradi investiranja in vzdrževanja turistične infrastrukture, da bi preprečili škodo na teh občutljivih območjih. Problematično je tudi preveliko število in koncentracija obiskovalcev. Turizem na zavarovanih območjih je torej potrebno planirati in upravljati izredno previdno in pretehtati pozitivne in negativne učinke. Od turizma mora imeti dobiček tudi lokalno prebivalstvo in lokalna skupnost, kar pripomore k prepoznavanju ekonomske vrednosti zavarovanja naravnih virov. Pomembno je sodelovanje vseh zainteresiranih akterjev, tudi privatnega sektorja, in pristop od spodaj navzgor, z močnim vključevanjem lokalne skupnosti. Potrebno je tudi razvijanje drugih dejavnosti, s čimer se prepreči odvisnost območja od turizma (UNEP 2005).

7.2.1 Trajnostni turizem

Zavedanje o pomembnosti okoljsko odgovornega ravnanja na vseh področjih je vedno bolj prisotno tudi v turizmu. Za turizem, ki naj bi bil prijazen do okolja, se pojavljajo številni nazivi in koncepti: kakovostni, trajni ali ekološko vzdržljivi, zeleni, odgovorni, inteligentni, mehki ... turizem. Vsem je skupno, da so nastali na osnovi zavedanja, da prevladujoči obstoječi (masovni) turizem ni več sprejemljiv, ker v okolju povzroča preveliko škodo (Mihalič 2006).

Pojav koncepta trajnostnega turizma je posledica razvoja koncepta trajnostnega razvoja. Trajnostni turizem je moderna paradigma turističnega razvoja. To ni vrsta turizma, temveč koncept, ki je primeren za vse vrste in oblike turizma in za vse destinacije. Tudi škodo, ki jo povzroča masovni turizem, lahko s pomočjo načel trajnostnega turizma omilimo. To pomeni, da je inštrumente za trajnostni razvoj turizma smiselno uporabljati tudi v masovnih turističnih destinacijah ali regijah in tudi za tiste vrste turizma, ki ne temeljijo nujno na naravnih ali kulturno-socialnih privlačnostih. Je turizem, ki upošteva sedanje in bodoče gospodarske, družbeno-socialne in okoljske vplive in hkrati zadovoljuje potrebe obiskovalcev, gospodarstva, okolja in lokalnih prebivalcev (UNEP in WTO 2005, UNWTO 2010).

Svetovna turistična organizacija Združenih narodov (UNWTO) definira trajnostni turizem na podlagi treh stebrov trajnostnega razvoja. Po tej definiciji trajnostni turistični razvoj:

- zagotavlja optimalno uporabo naravnega okolja, ki predstavlja glavni element v razvoju turizma, vzdržuje ekološke procese in pomaga varovati naravne vire in biološko raznovrstnost,
- spoštuje socialno-kulturno avtentičnost lokalnih skupnosti, varuje njihovo izgrajeno in živo kulturno dediščino in tradicionalne vrednote, prispeva k razumevanju in toleranci med različnimi kulturami,
- zagotavlja dolgoročno ekonomsko uspešnost poslovanja, omogoča socialno-ekonomske koristi za vse udeležence in njihovo pravično razporeditev, vključno s področjem stabilne zaposlenosti, pridobivanja dohodkov, socialnih storitev za lokalno prebivalstvo ter prispeva k odpravljanju revščine.

V zadnjem obdobju se trem stebrom dodaja še vidik podnebnih sprememb.

Razvoj trajnostnega turizma zahteva udeležbo vseh ključnih udeležencev ter močno politično vodenje, da zagotovi široko vključenost in oblikovanje konsenza, saj so si cilji lahko medsebojno konfliktni. Doseganje ciljev trajnostnega turizma je dolgotrajen proces, ki zahteva sprotno in stalno spremljanje vplivov ter morebitne preventivne in izboljševalne ukrepe. Pomembno je tudi, da trajnostni turizem vzdržuje visoko raven zadovoljstva turistov in krepi njihovo osveščenost in odgovornost (UNWTO 2010).

Trajnostni turizem je prioriteta razvojna usmeritev evropskega turizma, mednarodne skupnosti na tem področju (UNWTO) in številnih drugih mednarodnih organizacij.

Program Združenih narodov za okolje (UNEP) za doseganje trajnostnega turističnega razvoja predlaga naslednjih 12 ciljev, ki temeljijo na stebrih trajnostnega razvoja:

- ekonomska uspešnost in konkurenčnost,
- lokalna blaginja (čim večji del turistične potrošnje naj ostane v destinaciji),
- kakovost zaposlitve,
- socialna pravičnost,
- zadovoljstvo obiskovalcev (vključevanje in krepitev vloge lokalnih skupnosti),
- lokalni nadzor (sodelovanje lokalne oblasti pri planiranju in razvoju turizma),
- blagostanje lokalne skupnosti (vzdrževanje in krepitev kvalitete življenja lokalnih prebivalcev),
- kulturno bogastvo,
- fizična integriteta (vzdrževanje in izboljševanje kakovosti pokrajine),
- biološka raznovrstnost,
- učinkovitost rabe virov (zmanjševanje rabe neobnovljivih virov),
- okoljska kakovost (zmanjševanje onesnaževanja) (UNEP in WTO 2005).

Instrumenti, ki jih vlade lahko uporabijo za zagotavljanje trajnostnega razvoja turizma, so:

- merilni instrumenti: indikatorji trajnostnega razvoja, monitoring, prepoznavanje meja razvoja;
- instrumenti vodenja in kontrole: zakoni in predpisi, prepovedi in dovoljenja, prostorsko planiranje in kontrola razvoja;
- ekonomski instrumenti: okoljski davki, finančne spodbude;

- prostovoljni instrumenti: smernice in kodeksi ravnanja, prostovoljno poročanje in revidiranje napredka, certificiranje, spodbujanje prostovoljstva in donacij za ekološke projekte;
- podporni instrumenti: zagotavljanje infrastrukture in upravljanja, doseganje kritične mase za implementacijo aktivnosti v zvezi s trajnostnim razvojem, marketing, promocija, informiranje izobraževanje ... (UNEP in WTO 2005).

Razvoj trajnostnega turizma je v svetu naraščajoč trend. Tudi v Sloveniji naj bi razvoj turizma temeljil na načelih trajnostnega razvoja, ki je bil kot eden izmed ključnih elementov razvoja Slovenije opredeljen v Strategiji razvoja Slovenije do leta 2013 (UMAR 2005). Trajnostni razvoj turizma je kot pomemben dejavnik vključen v Zakon o spodbujanju razvoja turizma (2004) in v Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma (RNUST) 2007–2011 (MG 2006). Eden izmed ukrepov, ki izhajajo iz koncepta trajnostnega razvoja in so opredeljeni v RNUST, je tudi ureditev pogojev za razvoj turizma na varovanih območjih. Med aktivnostmi za spodbujanje okolju bolj prijaznega turizma je bil npr. realiziran projekt *Program ekološke ureditve in posodobitve slovenskih hotelov*. Namen projekta je bil predlagati sveženj ukrepov, kako v slovenskem hotelirstvu pospešiti uvajanje ekološkega managementa. Žal trajnostni pristop na trženjski ravni ni bil implementiran v aktualno Strategijo trženja slovenskega turizma, je pa Slovenska turistična organizacija (STO) v letu 2009 začela aktivno delati na oblikovanju koncepta razvoja in trženja zelenega turizma⁹. Izvedli so npr. projekt Evropska destinacija odličnosti, ki je bila v letu 2009 posvečena turizmu in varovanim območjem (STO 2010a).

STO je konec leta 2009 izvedla raziskavo med managerji v slovenskih turističnih podjetjih in tujimi turisti v Sloveniji o odnosu do podnebnih sprememb in zelenega turizma. Rezultati ankete so pokazali, da imajo dokaj nizko okoljsko ozaveščenost in da je na področju varstva okolja in trajnostnega turizma zelo malo narejenega in v primerjavi s tujino zelo zaostajamo. V Sloveniji imamo npr. samo en znak ECO turizma. Premalo je prostovoljnih pobud in aktivnosti, prednjačijo pa tisti ukrepi, ki imajo ekonomske prihranke. Zaznane so bile tudi razlike med deklarativno in dejansko okoljsko ozaveščenostjo. Raziskava je pokazala, da na izbiro počitniškega kraja najbolj vpliva okolje (urejeno, mirno, zeleno) ter omogočene aktivnosti. Pomembna je tudi ponudba ekološko pridelane hrane. Predpona eko ni imela tako velikega vpliva na izbor, je pa kar 70

⁹ STO uporablja izraz zeleni turizem v pomenu trajnostnega turizma.

% vprašanih za okolju prijazne namestitve pripravljenih plačati več. Za prenočitev v takih obratih se je v preteklosti že odločila dobra četrtina vprašanih. Polovica gostov je dejala, da je ekološki znak že vplival na izbor namestitve (STO 2010).

7.2.2 Ekoturizem

V praksi se s pojmom trajnostni turizem pogosto enači pojem ekoturizem, čeprav imata oba jasno razpoznavno definicijo, ki je tako teoretično kot praktično podprta.

Ekoturizem pomeni ekološki turizem, pri čemer se izraz ekološki nanaša tako na naravno okolje kot tudi na socialno in kulturno okolje. Obravnavamo ga kot koncept turizma, ki je prijazen do okolja, včasih pa tudi kot vrsto turizma ali eno izmed zvrsti trajnostnega turizma. Ekoturizem se je najprej razvijal ločeno od koncepta trajnostnega turizma, vendar imata nekatere skupne značilnosti.

Mednarodna organizacija za ekološki turizem (TIES) opredeljuje tak turizem kot ekološko odgovoren turizem, ki varuje okolje in koristi lokalnemu prebivalstvu. Ekoturizem vsebuje okoljsko, družbeno-socialno in gospodarsko komponento. Prispeva k trajnostnemu razvoju področja in je hkrati njegovo gonilo. Zagotavlja aktivno ekonomsko vključevanje lokalnega prebivalstva ter prispeva k večji osveščenosti in javnemu zavedanju pomena zaščite narave (Perpar in Udovč 2007).

Pojavljajo se tudi opredelitve, da se ekoturizem nanaša na ekološko odgovorna potovanja in obiskovanja relativno ohranjenih naravnih območij z namenom, da se spoznava in občuduje narava (in tudi kulturne značilnosti). Poleg skrbi za okolje, je torej pomemben sestavni del ekološkega turizma tudi njegovalna izobraževalna funkcija o pomenu in značilnostih okolja.

V okviru mednarodnega leta ZN ekoturizma (2002) so na svetovnem vrhu o ekoturizmu¹⁰ sprejeli t. i. Quebeško deklaracijo o ekoturizmu (UNEP in WTO 2002). Vsebuje priporočila vladam, turističnemu gospodarstvu in drugim udeležencem turističnega razvoja, kako naj spodbujajo razvoj ekoturizma. Deklaracija eksplicitno izpostavlja pomen ekoturizma pri uveljavljanju načel trajnostnega turizma na splošno.

¹⁰ Več na: http://www.world-tourism.org/sustainable/IYE/quebec/anglais/index_a.html

Glede na Quebeško deklaracijo o ekoturizmu ta zasleduje cilje trajnostnega turizma glede njegovih ekonomskih, družbeno-socialnih in okoljskih vplivov, vendar se od njega razlikuje npr. po tem, da:

- dejavno prispeva k ohranjanju naravne in kulturne dediščine;
- vključuje lokalne skupnosti v načrtovanje, razvoj in delovanje ter prispeva k njihovemu dobremu počutju;
- je pri ekološkem turizmu izobraževalna vsebina nujen sestavni del;
- je ekoturizem primernejši za individualne potnike in za manjše skupine organiziranih potovanj, kar pa za trajnostni turizem ni nujno (UNEP in WTO 2002; Mihalič 2006).

Ob upoštevanju pravih okoliščin se je ekoturizem izkazal kot eden najbolj učinkovitih mehanizmov za zagotavljanje finančnih virov za vzdrževanje varovanih območij. To se je pokazalo predvsem v manj razvitih državah in v tistih z najbogatejšimi resursi s področja biotske raznovrstnosti (Koščak 2003).

7.3 Podjetništvo

Podjetništvo je eden izmed najpomembnejših spodbujevalcev razvoja in vedno bolj postaja tudi pomemben dejavnik ohranjanja poseljenosti podeželja. V zavarovanih območjih je gospodarski razvoj dopusten le na nekaterih območjih in pod določenimi pogoji. Okvir, znotraj katerega se lahko razvije podjetniška dejavnost, je v največji meri določen z varstvenim režimom območja in z načeli trajnostnega razvoja.

Varstveni režim in vse omejitve, ki izhajajo iz njega, so določene v zakonu o ustanovitvi zavarovanega območja, kar pomeni, da so pogoji gospodarjenja in podjetniške možnosti z njim trajno določeni in se lahko spremenijo le s spremembami zakona (Mlekuž 1999).

»Podjetništvo, kot izrazita ustvarjalna in dinamična dejavnost je eden izmed nosilcev razvojnih sprememb. V naravnih parkih, kjer je temeljnega pomena varstvo narave, mora biti tudi razvoj v harmoniji z naravo. Ekonomija in ekologija morata biti uravnotežena dela istega sistema. Vsak razvoj zanesljivo ni v skladu z okoljem oziroma naravo. Lahko celo trdimo, da so prevladujoče usmeritve razvitih tržnih ekonomij večinoma v nasprotju z njo.« (Mlekuž 1999, 178.)

Status zavarovanega območja prinaša za podjetništvo pozitivne in negativne posledice. Negativne posledice se po Mlekuževem (1999) mnenju pojavljajo zaradi:

- omejevanja rabe prostora – omejuje podjetniško dejavnost ali povečuje stroške v zvezi s tem;
- omejevanja obsega in načina poslovne dejavnosti – povzroča slabše poslovanje, velikokrat onemogoča doseganje praga rentabilnosti in izkoriščanje prednosti ekonomije velikega obsega;
- dodatnih pogojev – pomenijo dodatne stroške;
- dodatnih postopkov – pomenijo dodatne ovire, daljši čas postopkov in večje stroške.

Pozitivni učinki, ki jih prinaša status zavarovanega območja pa so:

- ohranjanje naravne in kulturne dediščine – pomemben vir za razvoj podjetništva, zlasti na področju gostinstva in turizma,
- možnosti posebnih razvojnih pomoči za podjetništvo,
- priložnost za razvoj lokalnega prebivalstva,
- omejevanje obsega in področij delovanja podjetništva pomeni tudi zmanjševanje konkurence in s tem ugodnejši položaj lokalnih podjetnikov (Mlekuž 1999).

Kot je že bilo ugotovljeno, je dopustna oblika razvoja v narodnih parkih model trajnostnega razvoja, katerega načela in usmeritve so tako okvir za delovanje podjetništva na teh območjih.

Mlekuž (1999) je kot okvir za razvoj podjetništva v naravnih parkih razvil načela in usmeritve, ki temeljijo na trajnostnem (sonaravnem) razvoju:

- *Podjetništvo v naravnih parkih mora izhajati iz temeljnega načela trajnostne družbe, to je spoštovanje občestva življenja in odgovornosti zanj. Gre za zavesten pristop, ki v podjetniško delovanje vključuje etiko (odgovornost, spoštovanje).*
- *Cilji podjetniškega delovanja so širši od običajnega temeljnega cilja podjetništva in sicer ustvarjanja profita. Poleg tega cilja, brez katerega ni podjetništva, je treba tudi upoštevati kakovost življenja, ki seveda ni samo v zagotavljanju materialnih virov.*
- *Ohranjanje vitalnosti in pestrosti Zemlje je tudi ena izmed pomembnih prvin kakovosti življenja in zato posredno tudi ena izmed usmeritev podjetniškega delovanja.*

- *Obseg podjetniškega delovanja je skladno s sprejeto etiko omejen z nosilnimi zmogljivostmi določenega prostora (Mlekuž 1999, 181).*

8 ORIS STANJA IN PRIMERI DOBRIH (TRAJNOSTNIH) PRAKS V PRIMORSKEM DELU TRIGLAVSKEGA NARODNEGA PARKA

Kot je bilo omenjeno že v uvodu, se bomo v nadaljevanju osredotočili na primorski del TNP –del, ki leži na območju občin Tolmin, Kobarid in Bovec.

8.1 Kmetijstvo

Na kmetijsko pridelavo v reliefno razgibanem alpskem svetu vplivajo predvsem naravne razmere. Med pokrajinskimi elementi so pomembni predvsem nagib kmetijskih zemljišč, nadmorska višina in ekspozicija. Opuščanje kmetijske pridelave so še dodatno pospešile neprimerne razmere za rabo sodobne mehanizacije in slaba dostopnost. »Neugodne razmere kmetijske dejavnosti sicer ne onemogočajo popolnoma, vendar pa pomenijo manjšo proizvodno sposobnost kmetij, ožji izbor kultur in usmerjanje proizvodnje ter dražjo pridelavo.« (Hrustel-Majcen in drugi 2006, 7.) Svoje so prispevale tudi socialne in demografske spremembe, na pridelavo pa seveda vplivajo tudi drugi vzroki, npr. lastniška in posestna struktura itd. Opuščanje kmetijstva tako lahko opredelimo kot odraz porušenega ravnotežja med naravnimi možnostmi za kmetijsko pridelavo in socialno-ekonomskim položajem prebivalstva (Cunder 1999). Izvajanje agrarnih operacij v alpskem svetu je bilo prav tako kot razvoj v preteklosti močno zapostavljeno. Pomanjkanje tovrstnih ukrepov se kaže predvsem v neurejenih kmetijskih zemljiščih in pomanjkljivi lokalni infrastrukturi.

Današnje socialno-ekonomske razmere obravnavanega območja so torej odraz naravnih razmer, zgodovinskih dogajanj ter socialnih in ekonomskih procesov v preteklosti. Območje ima izrazito obrobno, periferno lego, s precejšnjo oddaljenostjo in slabimi prometnimi povezavami do političnih, gospodarskih in kulturnih središč. Prisotna je izrazita depopulacija in staranje prebivalstva. Zaradi opuščanja kmetijstva prihaja do propadanja kulturne krajine. Neugodni položaj tega območja se v zadnjem času nekoliko izboljšuje, vendar številne razvojne omejitve ostajajo.

Na obravnavanem območju so zaradi naravnih danosti razmere za kmetovanje zelo težavne in omejene. Poglavitno dejavnost predstavlja živinoreja, ki je vezana na travnati gorski

svet. Na bovškem se je zaradi specifičnosti zemljišč najbolj razvila reja drobnice. Poljedelstvo je v večji meri omejeno na pridelavo krompirja in vrtnin za samooskrbo. Intenzivnega sadjarstva ni, zelo malo je tudi ekstenzivnih travniških sadovnjakov. Kmetijska gospodarstva so majhna, zemljišča so razdrobljena in velikokrat nedostopna, kar vpliva na način in intenzivnost kmetijske rabe (Pretner S. 2003). Obstoje in razvoj kmetijstva sta za to območje zelo pomembna, predvsem v smislu ohranjanja kulturne krajine in ohranjanja poseljenosti območja (kot vir dohodka). Razvoj kmetijstva mora iti v smer trajnostnega kmetijstva, saj konvencionalno kmetijstvo zaradi svojih značilnosti in predvsem negativnih vplivov na okolje za zavarovano območje ni primerno. Razvoja si brez okolju prijaznega kmetovanja na tem območju ni mogoče predstavljati, treba pa je poudariti, da zgolj v ohranjanje narave usmerjeno kmetijstvo ne prispeva k trajnostnemu razvoju (Lampič 2005). Za obstoj in razvoj manjših kmetij, ki na tem območju prevladujejo, je pomemben predvsem razvoj dopolnilnih dejavnosti. Predelava mleka, mesa in volne ter turizem imajo tukaj dolgoletno tradicijo, zato je smiselno te dejavnosti razvijati oz. obujati. Osnovno dejavnost lahko dopolnjuje tudi domača obrt, izdelava spominkov, gorsko vodništvo in različne storitvene dejavnosti. Naravi prijazen način kmetovanja in kmetijski pridelki višje kakovosti lahko v tem prostoru nudijo nove možnosti za eksistenco prebivalcev. Le pridelava hrane visoke kakovosti lahko doseže ceno, ki bo nadomestila zmanjšanje dohodka, ki izhaja iz težavnejših razmer za kmetijsko pridelavo. Hribovski svet namreč ne more konkurirati območjem, na katerih so možnosti za pridelavo hrane ugodnejše. Te zahteve je mogoče uresničiti z ekološko pridelavo, saj pridelki in izdelki iz tovrstne pridelave dosegajo višje cene, s tem pa je mogoče doseči tudi višji skupni dohodek, poleg tega tak način kmetovanja država izdatneje finančno podpira z višjimi neposrednimi plačili. Če se pridelavo kombinira še s kakovostjo, se doseže najvišja stopnja kakovostne pridelave hrane, kar omogoča tudi boljše možnosti za trženje. Pomembna je dobra ponudba, način prodaje in trženje. Kakovost hrane pri porabnikih pridobiva vedno večji pomen, saj se je z izboljšanjem življenjske ravni vrednotenje kakovosti hrane močno spremenilo. Potrošnika veliko bolj kot cena zanimajo način pridelave, predelava, izvor ipd. (Pretner S. 2003).

V Občini Tolmin je bilo leta 2008 v kontrolo vključenih 39 ekoloških kmetijskih gospodarstev, od katerih jih 5 leži na območju TNP. 4 ekološke kmetije se nahajajo v vasi Čadrg, 1 pa v Tolminskih Ravnah. V Občini Kobarid je bilo isto leto v kontrolo vključenih 27 ekoloških kmetijskih gospodarstev, vendar nobeno izmed njih ne leži na območju TNP.

V Občini Bovec je bilo v kontrolo vključenih 9 ekoloških kmetijskih gospodarstev, od katerih 3 ležijo v TNP, in sicer po eno v Soči, Trenti in Logu pod Mangartom (MKGP 2010).

Pretner S. (2003) za razvoj ekološkega kmetijstva na tem območju predlaga naslednje dejavnosti:

- sodelovanje vseh institucij, ki se ukvarjajo z uvajanjem ekološke pridelave,
- usklajevanje programov različnih podpornih institucij,
- organiziranje delavnic in seminarjev tako za kmete kot za druge podporne institucije,
- svetovanje kmetijam pri investicijah za povečanje osnovne dejavnosti in pri uvajanju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji,
- izvajanje izobraževanj za morebitne nosilce dopolnilne dejavnosti na kmetiji,
- pomoč pri urejanju administrativnih zadev za registracijo dopolnilne dejavnosti,
- svetovanje in pomoč pri načrtovanju obnove kmetijskih in drugih objektov
- določitev prednosti ter projektov v izobraževanju, marketingu, promociji in prodaji,
- uvajanje geografskih in drugih zaščitnih znamk ...

8.1.1 Planinsko pašništvo

Planinskemu pašništvu kot specifični obliki kmetijskega gospodarstva, ki je značilno za to območje, bomo namenili posebno pozornost.

Na celotnem območju Goriške statistične regije je registriranih 64 visokogorskih pašnikov in planin, od tega jih je večina na Tolminskem. V Upravni enoti Tolmin je tako registriranih 60 pašnikov in planin, od katerih se na trinajstih ukvarjajo s predelavo mleka, 2 pa sta ovčji (Razvojni program podeželja ... 2006). Veliko število planin leži znotraj Triglavskega narodnega parka.

Tolminske planine imajo največji pomen med planinami v Julijskih Alpah, saj se je tu planinska paša najbolj obdržala. V primerjavi z preteklostjo je tukaj opuščenih le malo planin, število glav živine je sicer manjše kot nekoč, vendar na večini planin še vedno izdelujejo sir. To je hkrati edino območje v Julijskih Alpah, kjer je še prisotna tradicija izdelava sira na planinah, ki je obenem ekonomsko pomembna. Sir *tolminc* je zaščiten z geografskim poreklom. Pomembno vlogo imata tradicija in ekonomski pomen planin v

preteklosti, k čemur je treba dodati še dokaj ugodne cestne povezave in stalež živine v dolini. K lažjemu gospodarjenju prispeva tudi skupno sirarstvo in način odpaševanja, ki se je razvil zaradi pomanjkanja pastirjev (Cortese 2004).

Danes sta planinsko gospodarstvo in planinska naselja na tem območju na prelomnici. Spremenjena tehnologija zahteva tudi posodabljanje planin, zato nastajata nov tip planine in planinskega naselja predvsem na govejih planinah. Nekaj planin je že bilo obnovljenih in imajo sodobne in prostorne montažne skupne hleve. Pogoji bivanja in dela z živino so v teh hlevih gotovo boljši kot v starih objektih, vendar pa včasih zunanja arhitektonska oblika hlevov kviri tradicionalni videz kulturne krajine (Miklavčič Brezigar 1995).

Za zaščito in obnovo planin je bilo na obravnavanem območju doslej že izvedenih kar precej projektov oziroma so ti v teku. Tukaj lahko omenimo:

- obnovo planin v okviru popotresne obnove Posočja,
 - občinske programe (zaščita geografskega porekla sira tolminc),
 - območne programe (revitalizacija planin – ureditve na 5 planinah v Posočju),
 - program CRPOV (Občina Tolmin – razvoj sirarstva na tolminskih planinah),
 - program PHARE CBC (Revitalizacija planin v Posočju),
 - program PHARE CBC SPF (Usposobljena delovna sila – predpogoj za razvoj in povezovanje turizma, kmetijstva in naravovarstva na planinah Zgornjega Posočja)
- ...

(Informacije o popotresni obnovi ... 2006; Program razvoja podeželja ... 2006; Razvojni program podeželja ... 2006).

Ukrepi za obnovo planin in kmetijskih objektov so omenjeni tudi v Razvojnem programu za severozahodni višinski del severne Primorske, Slovenskem kmetijskem okoljskem programu in Programu razvoja podeželja RS za obdobje 2007–2013. V Razvojnem programu za severozahodni višinski del severne Primorske tako med prednostne naloge in projekte sodita tudi projekta Razvoj produkta sir tolminc in Dostopne poti do planin in gorskih kmetij, v Programu razvoja podeželja RS za obdobje 2007–2013 pa se kot eden izmed podukrepov omenja tudi planinska paša (Program razvoja podeželja ... 2006; Razvojni program podeželja ... 2006).

Največji problem pri obnovi planin so seveda finančna sredstva. Šibko je tudi sodelovanje razvojnih, strokovnih in upravnih institucij na lokalnem nivoju pri pripravi operativnih

razvojnih projektov in iskanju sredstev na nacionalnih in mednarodnih razpisih. Prav tako se pri pripravi skupnih projektov premalo povezujeta privatni in javni sektor.

Sredstva bo treba zagotavljati na različne načine. Kmetje, podjetniki, društva, zadruga, strokovne ustanove in razvojne agencije lahko za posamezne naloge skušajo pridobiti sredstva iz obstoječih občinskih, nacionalnih in evropskih oz. mednarodnih virov:

- občinski viri (neposredno sofinanciranje projektov, krediti, subvencije),
- nacionalni viri (sredstva MKGP – nacionalni del, podjetniški center za malo gospodarstvo (PCMG) in MG konkurenčnosti, nepovratna sredstva iz razpisov različnih ministrstev in skladov, povratna sredstva Javnega sklada za regionalni razvoj in ohranjanje poseljenosti slovenskega podeželja, povratna sredstva bank, podjetniških shem in skladov),
- strukturna sredstva EU (razvojni program podeželja 2007–2013, Evropski kmetijski usmerjevalni in jamstveni sklad).

V prihodnje bo treba vse bolj iskati partnerje v tujini in skupaj z njimi koristiti razpise različnih pobud EU (Razvojni program podeželja ... 2006).

Pri zaščiti in obnovi planin sodeluje tudi Uprava Triglavskega narodnega parka (strokovno svetovanje, izobraževanja, materialna pomoč, pomoč pri pridobivanju sredstev ...). Tu gre predvsem za obnovo avtentičnih pastirskih stavb in spodbujanje planinske paše (Koren 2006).

Glede smiselnosti in upravičenosti ohranjanja in obnove planin so mnenja različna, vsekakor pa je pri tem treba upoštevati nekatere smernice:

- Planine naj se oživljajo tam, kjer je to mogoče (dostop, naravno ugodnejša mesta – prisojne lege, površinske izravnave, preperelinske nepropustne plasti, bližina vodnih virov).
- Zaradi ohranjanja podobe gorske kulturne krajine je treba vsaj v omejenem obsegu ob ustrezni družbeni sprejemljivosti in subvencioniranju ustaviti trend zaraščanja kmetijskih površin.
- Ohranjajo naj se vsaj najznačilnejše planine ob ustrezni družbeni in gospodarski podpori, s čimer se prepreči nadaljnje zaraščanje in opuščanje visokogorskih pašnih površin (Marušič 1998).

Obnova pastirskih stanov v počitniške hišice naj bo dovoljena le izjemoma, ko za to obstajajo tudi širše sprejemljivi razlogi, na primer ohranjanje kulturnega vzorca, k čemur

pa morajo lastniki počitniških hišic prispevati z ustreznim obnašanjem in vložkom svojega dela (Marušič 1998a).

8.2 Turizem

Brez dvoma sta kmetijstvo in turizem med seboj tesno povezana. Razvoja enega brez drugega ni, to pa je ena izmed priložnosti, ki še niso dovolj izkoriščene. Kmetijstvo se na tem območju lahko ohrani le, če je ustrezno dopolnjeno s turizmom in drugimi dejavnostmi. Na ta način turistična ponudba pridobiva na kakovosti, hkrati pa je zagotovljen obstoj kmetijske dejavnosti. Posledica opuščanja kmetijstva v preteklosti je bilo tudi propadanje kulturne krajine in s tem dediščine ter običajev in navad, vse to pa slabo vpliva na razvoj turizma. V prihodnosti mora ponudba območja postati bolj celovita in samozadostna (Pretner M. 2003).

Zaradi ohranjene narave in bogate kulturne dediščine je za obiskovalce območje privlačno vse leto. V zadnjih letih se je predvsem na bovškem območju razmahnil adrenalinski turizem. Adrenalinski (večinoma vodni) športi predstavljajo velik pritisk na okolje, še posebno na vrhuncu sezone, hkrati pa predstavljajo nižjo kakovost turistične ponudbe. Gosti ostajajo v kraju krajši čas, večinoma v poceni zmogljivostih (kampi, zasebne sobe in apartmaji) in razen za vodne dejavnosti ne porabijo veliko denarja. Ob dejstvu, da so Julijske Alpe turistična destinacija, v okviru katere obiskovalci povprašujejo večinoma po naravi, sprostitvi, miru in manj po športni ponudbi, je nujno, da začne to območje več vlagati v t. i. mehke oblike turizma.

Poleg adrenalinskega turizma se je zlasti v dolinah Trenta in Koritnica ponovno začel prebujati pohodniški turizem. Samo v dolini Trente so se od leta 1991 zmogljivosti v zasebnih sobah povečale za petkrat, število šotorišč za sedemkrat in število sedežev v gostiščih za trikrat (Pretner M. 2003). Po podatkih Turističnega društva Soča-Trenta je samo v dolini Trenta, ki obsega kraje Lepena, Soča in Trenta z zaselki, 5 kampov (505 šotorišč), 3 turistične kmetije (44 ležišč, 115 sedežev), 4 gostišča (165 sedežev), 2 okrepčevalnici (70 sedežev), 1 hotelsko naselje (50 ležišč, 70 sedežev), 2 kongresni dvorani (140 sedežev), 12 ponudnikov apartmajev (165 ležišč), 13 ponudnikov sob (146 ležišč) in 7 planinskih koč (Turistično društvo Soča-Trenta 2010).

Med najbolj znane in turistično najbolj privlačne točke sodijo poleg naravnih znamenitosti (korita reke Soče in Mlinarice, gore ipd.) še informacijsko središče TNP Dom Trenta na Logu v Trenti, Alpski botanični vrt Juliana ter 20 kilometrov dolga parkovna učna pot – Soška pot. Slednja poteka od izvira Soče do meje parka pri Kršovcu (Kal-Koritnica), kjer preide v eno izmed bovških sprehajalnih poti. Označena je z značilnimi informacijskimi stebrički, na štirih splošnih informacijskih točkah (Koča pri izvira Soče, Kugyjev spomenik, vas Soča in informacijsko središče na Logu) pa se obiskovalci lahko s pomočjo večjih informacijskih tabel seznanijo s TNP in celotno Soško potjo. Ob poti je postavljenih tudi 16 informacijskih točk s pojasnjevalnimi tablami, ki nudijo obiskovalcem veliko informacij, po dogovoru pa je možno tudi strokovno vodenje po poti. V dolini Lepena so uredili tudi krajšo tematsko pešpot – Šunikov vodni gaj (Turistično društvo Soča-Trenta 2010). V dolini Koritnice leži vas Log pod Mangartom, ki sodi med najbolj privlačne naselbine v TNP. Od tu vodijo številne poti k številnim slapovom in v visokogorje. Največ planincev privabi gora Mangart in pod njim ena od še živečih ovčjih planin na Bovškem z ovčjim sirom in skuto. Do Mangartskega sedla (2.100 m) vodi za kolesarje privlačna najvišja slovenska gorska cesta.

V tolminskem delu TNP so privlačna predvsem Tolminska korita, ki so najnižja in najbolj južna vstopna točka v TNP ter najpomembnejša naravna znamenitost občine. V koritih je speljana tudi krožna pot. Iz Tolminskih korit vodi cesta mimo Dantejeve jame do vasi Zadlaz-Čadrg in Čadrg, kjer imajo tudi nekaj nastanitvenih kapacitet. Na drugi strani reke Tolminke je v Javorci znana spominska cerkev Svetega Duha, ki je posvečena padlim avstro-ogrskim branilcem tolminskega bojišča soške fronte. Kot najlepši spomenik 1. svetovne vojne na ozemlju Slovenije se je leta 2007 uvrstila med zgodovinske spomenike, ki nosijo znak evropske kulturne dediščine. Je tudi ena izmed postaj na zgodovinski poti Pot miru¹¹, ki povezuje spomenike in ostaline 1. svetovne vojne v Zgornjem Posočju (LTO Sotočje 2010).

8.3 Podjetništvo

Na obravnavanem območju je podjetništvo relativno slabo razvito. Po podatkih Poslovnega registra Slovenije (AJ PES 2010) so v krajih, ki ležijo v tem območju, registrirane vrste dejavnosti, ki so prikazane v tabeli 3 (stanje na dan 2. 5. 2010).

¹¹ Več na: <http://www.potimiruvposocju.si/>

Največ je registriranih samostojnih podjetnikov (28). Med njihovimi glavnimi dejavnostmi prevladujejo: dejavnost avtokampov in taborov, specializirana in zaključna gradbena dela, sečnja ter cestni tovorni promet. Ostale registrirane dejavnosti so večinoma s področja kmetijstva in gozdarstva, turizma, gradbeništva, trgovine in različnih storitev.

Druga najpogostejša dejavnost so sobodajalci. Teh je na obravnavanem območju 8, največ v dolini Trenta.

Dopolnilno dejavnost na kmetiji ima registriranih 9 subjektov. Največ jih ima kot glavno dejavnost registrirano mlekarstvo in sirarstvo ter turistično kmetijo s sobami. Pojavljajo se tudi storitve za gozdarstvo, proizvodnja začimb, dišav in drugih dodatkov ter čiščenje cest in drugo čiščenje. Podobne dejavnosti se pojavljajo tudi med dodatnimi registriranimi dejavnostmi, poleg naštetih še: storitve za rastlinsko pridelavo, sečnja, predelava čaja in kave, proizvodnja žganih pijač in turistične kmetije brez sob.

Na obravnavanem območju je registriranih tudi 8 družb z omejeno odgovornostjo. Te imajo kot glavno dejavnost registrirane: dejavnosti hotelov in podobnih nastanitvenih obratov, proizvodnjo elektrike v hidroelektrarnah, gradnjo stanovanjskih in nestanovanjskih stavb ter druga zaključna gradbena dela.

Na tem območju sta registrirani tudi dve zadrugi, ki se ukvarjata s podjetniškim in poslovnim svetovanjem, med ostalimi dejavnostmi pa lahko omenimo še ustanovo za mednarodno ekološko šolo, kmetijski zavod in sklad za spodbujanje razvoja TNP.

Čeprav ne spadajo med podjetništvo, lahko na tem mestu omenimo še 14 društev, med katerimi je največ turističnih, sledijo jim športna in lovska društva (družine). Poleg omenjenih se pojavljajo tudi gasilsko in kulturno društvo, balinarski in kegljaški klub, društvo rejcev drobnice in društvo podeželskih žena.

Če razdelimo dejavnosti glede na lokacijo, lahko opazimo, da je največ dejavnosti v Trenti, Soči in Logu pod Mangartom, medtem ko je v ostalih krajih dejavnosti precej manj.

Tabela 8.1: Registrirane dejavnosti v krajih primorskega dela TNP.

	S.P.	D.O.O.	SOBODAJALCI	DOPOLNILNE DEJAVNOSTI NA KMETIJI	AGRARNE SKUPNOSTI	KRAJEVNE SKUPNOSTI	ZADRUGE	DRUŠTVA	ŽUPNIJE	OSTALO	Σ
Bavšica	1										1
Lepena	3	1	2		1						7
Log pod Mangartom	4	2	2	1		1	1	5	1		17
Soča	6	1	5	2	1			1	1	2	19
Sirmeč na Predelu			1								1
Trenta	11	3	2	1	2	1	1	7		1	29
Čadrg	1		1	4				1			7
Tolminske ravne		1								1	2
Zadlazi-Čadrg	1			1							2
Zadlazi-Žabče	1		1								2
Σ	28	8	14	9	4	2	2	14	2	4	87

Vir: AJPES (2010).

Pregled registriranih dejavnosti kaže, kar je bilo ugotovljeno že v enem izmed predhodnih poglavij: večina dejavnosti je povezanih s turizmom ali kmetijstvom. Od ostalih dejavnosti izstopajo le gradbene in sorodne dejavnosti, ostalih pa je manj.

8.4 Primeri dobrih (trajnostnih) praks

V nadaljevanju so predstavljeni 4 primeri dobrih (trajnostnih) praks, ki so bile izbrane po pregledu virov in literature ter predvsem terenskem delu in pogovorih z domačini ter izvajalci dejavnosti.

8.4.1 Kamp in Eko kamp Korita

Kamp Korita, ki ga je leta 1989 odprl tedaj 66-letni Jože Kašca, leži v vasi Soča, ob vznožju Bavškega Grintavca, ob malih koritih reke Soče in glavni cesti, ki pelje iz Bovca proti Vršiču. Takrat je bil turizem v Posočju še zelo slabo razvit in odprtje take ponudbe je bilo precej pogumno dejanje. Vodenje je leta 2008 prevzel njegov vnuk Peter della Bianca, ki je v kampu edini zaposleni, a je kljub temu vpeljal številne novosti. Kamp je prej ponujal klasično kampiranje, od leta 2006 pa je prej neizkoriščena polovica kampa preurejena v t. i. ekokamp. Slednji je nastal v sodelovanju s celjsko turistično agencijo Adrenalinček, ki pomaga tudi pri trženju programov. V ekokampu so v sezoni prisotni povprečno trije vodiči (odvisno od zasedenosti kampa in aktivnosti), ki pa niso domačini.

Adrenalinček je organizacija, ki se ukvarja z razvijanjem inovativnega, aktivnega in ekološkega turizma v Sloveniji in tujini. Ukvarjajo se predvsem z adrenalinskimi športi v vodi (soteskanje, rafting, kajakaštvo, prosto potapljanje, plavanje, rečni bob ...), na suhem (plezanje, jahanje, kolesarjenje, pohodništvo ...) in v zraku (jadrarno padalstvo ter skakanje z elastiko). Poudarjajo in promovirajo aktivno življenje, ohranjanje okolja in človekovo povezanost z naravo.

Eko kamp Korita, ki sledi ekološkim principom na več področjih, je prvi kamp te vrste v Sloveniji. Ločeno zbirajo odpadke in varčujejo z energijo. V njem ni električne energije, saj energijo zagotavlja sonce, za razsvetljavo uporabljajo solarne lučke, solarni so tudi tuši, za hladilnik pa uporabljajo kar bližnjo reko. Stremijo k majhni porabi pitne vode in uporabljajo biološko razgradljiva čistilna sredstva. Princip ekološkega kampiranja tako

omogoča minimalen vpliv na naravo. Eden izmed njihovih ciljev je tudi spodbujanje nemotoriziranega prometa in osveščanje prebivalstva o pomembnosti ohranjanja okolja.

Hrano kupujejo od sosednjih kmetij in tako spodbujajo lokalno gospodarstvo. Uporabljajo predvsem ekološko pridelano hrano in pijačo. Prehrano delno nudijo na sosednji Turistični kmetiji Jelinčič (biološka domača prehrana – meso, sir, skuta ...).

Pri ureditvi okolja, kjer se kamp nahaja, so uporabljali le naravne materiale, ki so jih večinoma našli v okolici. Prej je bil na tem mestu zapuščen, neprehoden gozd in lokalno odlagališče za smeti. Posebnost kampa so 'ekohiške' z lesenimi nadstreški, pod katerimi so že postavljeni šotori, opremljeni s posteljino, tako da se turist lahko namesti, čeprav nima svoje opreme za kampiranje. V t. i. 'soških posteljah' lahko prenočuje 30 gostov. Prav zaradi teh kamp imenujejo tudi Zračni hostel oz. *Open Air Hostel*. Leseni nadstreški hkrati preprečujejo obrabo travnatih površin in omogočajo trajnostno uporabo kampa z omejenimi kapacitetami. Tudi šotorjenje je dovoljeno le na določenih mestih. Obiskovalcem sta na voljo tudi objekt v stilu planinske kočice s 50 skupnimi ležišči, bungalov in mobilna hišica, v kateri je urejen apartma. Kapaciteta celotnega kampa je 40 šotorišč, optimalna zasedenost kampa pa okoli 80–100 ljudi.

V kampu imajo številne zanimivosti – naravno ograjo, naravne stopnice, naravne mostove, naravne smetnjake, lesene okrasne skulpture, amfiteater, narejen iz živih dreves itd.

Poleg različnih vrst nastanitev kot dodatno ponudbo ponujajo različne adrenalinske športe in izlete. Povezujejo se tudi z lokalnimi ponudniki aktivnosti in ponujajo npr. jahanje na Pristavi v Lepeni, *paintball* v Bovcu itd.

Eko kamp Korita obiskujejo tako slovenski kot tuji gostje, vendar prevladujejo slednji, ki prihajajo iz celega sveta, tudi iz Avstralije in Združenih držav Amerike. Med obiskovalci Eko kampa Korita so predvsem ljubitelji aktivnega dopusta pa tudi ljudje, ki želijo uživati v miru in neokrnjeni naravi. Obisk kampa je sicer odvisen od vremena, sezona kampiranja pa traja praviloma od aprila do oktobra, z viškom v juliju in avgustu. V *eko* delu kampa je naključnih gostov malo. Gostje večinoma prihajajo na počitnice v sklopu ponudbe z ostalimi aktivnostmi. Kamp se promovira preko spletne strani in drugih internetnih orodij, letakov ipd., velik delež gostov pa dobi informacije od predhodnih obiskovalcev. Gostje so večinoma nad kampom in aktivnostmi navdušeni in se tudi vračajo.

Zadovoljstvo gostov so merili tudi z vprašalnikom. Ugotovili so, da se današnji turisti vse bolj zavedajo pomembnosti ohranjanja okolja in so zelo navdušeni nad idejo ekokampa.

Veliko gostov je izjavilo, da je bil to vrhunec njihovih počitnic in da si bodo Slovenijo zapomnili prav po tem kraju.

V 'klasičnem' delu kampa je večina gostov naključnih, njihov čas bivanja pa se je iz dveh ali enega tedna znižal na povprečno pet dni. Vse bolj je namreč prisoten trend krajših počitnic, ki jih turisti raje razporedijo na več terminov. Tudi ta del kampa je najbolj obiskan julija in avgusta. Največ gostov prihaja iz Slovenije, sledijo pa jim nemški in nizozemski gostje. Med obiskovalci je vse več tranzitnih gostov, predvsem je veliko motoristov, ki jih privlači cesta čez prelaz Vršič.

Sodelovanje v kampu poteka brez večjih težav, sicer pa je največja težava kampa odvisnost od vremena, saj gostov v slabem vremenu ni. Nekaj težav, predvsem v novem delu kampa, se pojavlja tudi zaradi dejstva, da kamp leži v Triglavskem narodnem parku in posledično niso možni vsakršni posegi v okolje. Kljub težavam je kamp ekonomsko dokaj uspešen. Ker širjenje kampa ni več možno, so načrti za prihodnost usmerjeni predvsem v izboljševanje kampa in višanje zadovoljstva obiskovalcev. V načrtu so tudi ukrepi za zmanjševanje obremenjevanja okolja – dokončno bodo uredili odvažanje ločeno zbranih odpadkov, odvajanje odpadnih voda ipd. Trudili se bodo tudi za izboljšanje promocije (Della Bianca 2009; Fele 2009; Adrenalinčkov Eko kamp Korita 2010; Camp Korita 2010; Eko kamp Korita 2010).

Eko kamp Korita je bil finalist razpisa Sejalec 2007 (razpisuje ga Slovenska turistična organizacija za ustvarjalne in inovativne dosežke v turizmu, ki prispevajo k večji prepoznavnosti turistične ponudbe Slovenije); leta 2009 pa je dobil drugo nagrado na natečaju Zeleni zgledi slovenskega turizma (prav tako ga organizira Slovenska turistična organizacija), kjer so največ točk dosegli pri kriteriju izvirnosti (STO 2009; STO 2009a).

8.4.2 Informacijsko središče TNP – Dom Trenta

Zgodovina Doma Trenta se je začela že leta 1953, ko je bila na tem mestu odprta etnološka zbirka. Istega leta je Planinska zveza Slovenije v Trenti postavila spomenik dr. Juliusu Kugyju. V obdobju do leta 1980 je Dom Trenta zaradi takrat še močno razvitega izletniškega turizma vsako leto obiskalo tudi 50.000–60.000 obiskovalcev na leto. Turizem v Trenti je začel zamirati po odprtju Alpsko turističnega centra Kanin in izgradnji hotelov

v Bovcu, kamor se je usmeril velik delež delovne sile iz Trente, kar je pomenilo vedno večje razvojne težave za to dolino. Takratna Občina Tolmin je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja pripravila razvojni program, ki bi spodbujal razvoj zapostavljene doline. Postavljeno je bilo informacijsko središče, za katerega se je odločila tudi uprava TNP. Razvojne težave so odločilno vplivale na izbiro lokacije središča, njegova postavitve pa je pomembna predvsem zato, ker skozi dolino poteka najdaljša in najbolj obremenjena prometnica v TNP (državna cesta Kranjska Gora–Bovec) in ker se nahaja prav v središču zavarovanega območja, od koder so številna izhodišča za pohodnike in planince. Kar četrtnina obiskovalcev TNP se namreč v poletnih mesecih vozi skozi dolino Trente.

Dom Trenta je bil uradno odprt leta 1995, z njim upravlja TNP. V središču so urejeni sodobno opremljeni razstavniki prostori s skupno površino 956 m². Dom Trenta je hkrati informacijsko in kulturno središče, saj se tukaj odvijajo številni kulturni dogodki, pomembni tudi za širši prostor, opravlja pa tudi funkcijo osrednjega turističnega informacijskega središča za dolino Trenta. V središču poleg nalog, povezanih z narodnim parkom, izvajajo tudi druge dejavnosti v pomoč lokalni skupnosti. V stavbi so tudi prostori, namenjeni uporabi lokalne skupnosti (krajevna skupnost, turistično društvo, kulturno društvo, aktiv kmečkih žena ...).

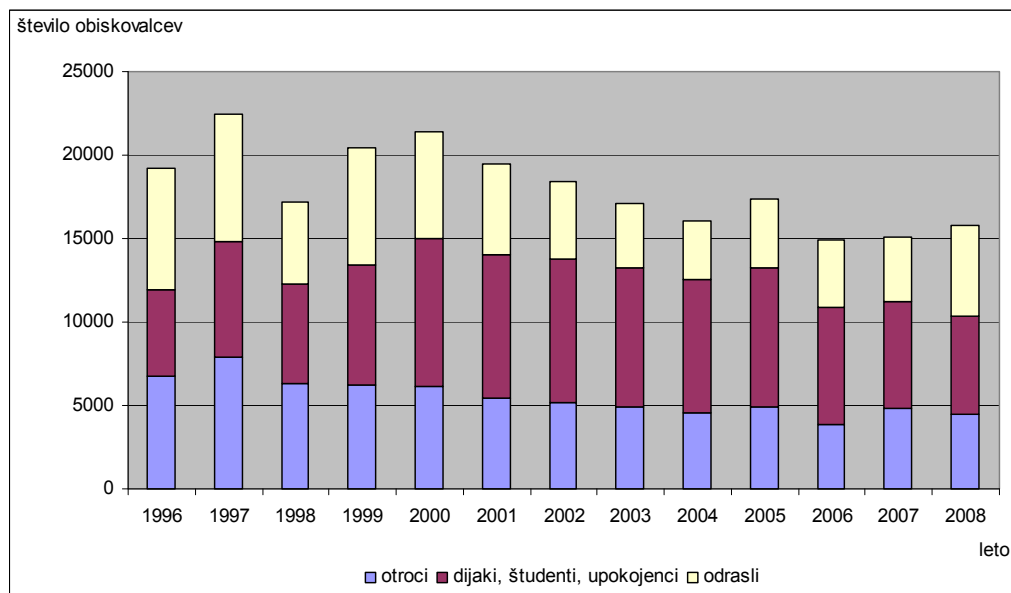
Zaradi pomanjkanja prenočitvenih zmogljivosti v dolini in zaradi lažjega financiranja središča so uredili tudi prenočitvene zmogljivosti s 53 ležišči (Dom Trenta in Hiša Trenta). Prav zaradi možnosti prenočevanja, poleg obiska razstavnih prostorov ponujajo tudi programe za večdnevni obisk zavarovanega območja, ki vključujejo namestitve, gostinske storitve (v bližnji okolici) in vodene dejavnosti. Vodeni programi so usmerjeni v spoznavanje pestrega živalskega sveta in bogate etnološke dediščine doline Trenta (Pretner in Šolar 2006; Pretner 2009). V Trenti so se v nasprotju z Bovcem, ki se razvija v smeri adrenalinskega turizma, odločili za drugačno turistično strategijo. Ustvarjajo celostno podobo v okviru projekta '4-letni počasi', v okviru katerega stavijo na družinski tip turizma, domačnost ...

V Domu Trenta je zaposlenih 8 ljudi, od katerih so vsi domačini, kar predstavlja velik prispevek k zaposlovanju v dolini. Soočajo se s pomanjkanjem dovolj izobraženega kadra in kadra s področja varstva okolja (Pretner 2009).

Letno jih obiše okoli 15.000 obiskovalcev. Največji obisk beležijo predvsem v poletnih mesecih. V strukturi obiskovalcev prevladujejo šolske skupine (približno tretjina), upokojenci in organizirane skupine (približno tretjina).

Iz podatkov o številu obiskovalcev v Domu Trenta (glej Graf 8.1) je razviden trend upadanja, kar je predvsem posledica spremembe strukture obiskovalcev in številnih naravnih nesreč, ki so prizadele Posočje (potresa leta 1998 in 2004, podor Berebica v letih 1998–2001, plaz v Logu pod Mangartom leta 2001). Zaradi omenjenih katastrof in splošnega trenda upadanja števila domačih obiskovalcev, ki ga zaznava celotno turistično gospodarstvo v državi, se je število domačih obiskovalcev precej zmanjšalo. Podobno se je dogajalo z organiziranimi šolskimi skupinami, ki so tovrstne ustanove v Sloveniji obiskovale vedno manj zaradi vse dražjih prevozov in nespodbudnega šolskega sistema za šolske ekskurzije. Povečan obisk organiziranih šolskih skupin so zaznali v letu 2005, ko so uvedli obvezne ekskurzije za novi šolski sistem devetletke. V letu 1997 je Dom Trenta obiskalo 30 % tujih in 70 % domačih gostov, sedaj je delež tujcev nekoliko narasel in predstavlja malo manj kot polovico vseh gostov. Med tujimi gosti prevladujejo Nemci, vendar je narodnostna struktura gostov precej bolj raznolika kot v preteklosti (Pretner in Šolar 2006; Pretner 2009).

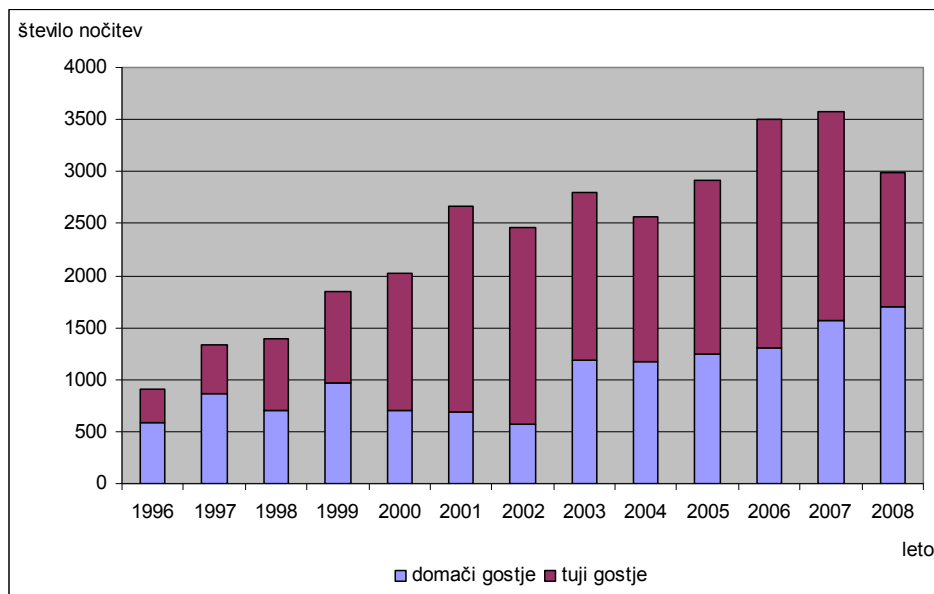
Graf 8.1: Število obiskovalcev v Domu Trenta v letih 1996–2008.

Vir: Pretner (2009).

Število nočitev v prenočitvenih zmogljivostih Doma Trenta in Hiše Trenta je z izjemo zadnjih dveh let precej strmo naraščalo (glej Graf 8.2).

Graf 8.2: Število nočitev v Domu Trenta in Hiši Trenta v letih 1996–2008.

Vir: Pretner (2009).

Do leta 1999 so v strukturi nočitev prevladovali domači gostje, nato se je trend obrnil in v letu 2002 so tako tuji gostje prispevali skoraj 77 % vseh nočitev. Po tem letu se je začelo število nočitev domačih gostov zopet povečevati in leta 2008 so ti spet ustvarili več kot 50 % nočitev. Povprečna doba bivanja je v Domu in Hiši Trenta precej daljša kot v Bovcu.

Sredstva za promocijo Doma Trenta so zelo omejena oz. jih skoraj ni. Po mnenju Pretnerja bi morali zavarovano območje promovirati turistični subjekti in ne TNP. Večina gostov dobi informacije o Domu Trenta preko interneta, kot novost pa so v Trenti za pomoč obiskovalcem postavili obcestne table – kažipote do pomembnih turističnih točk, tudi do Doma Trenta (Pretner in Šolar 2006; Pretner 2009).

Največja ovira za organiziran obisk Doma Trenta je velika oddaljenost od središč in slaba dostopnost za avtobuse (gorska prelaza Vršič in Predel, neprijazna cesta po dolini Soče in Idrijce). Dom Trenta bo tako najverjetneje ostal postajališče za stacionarne goste Posočja in Kranjske Gore ter tranzitne goste, ki uporabljajo cesto Kranjska Gora–Bovec. Zaradi

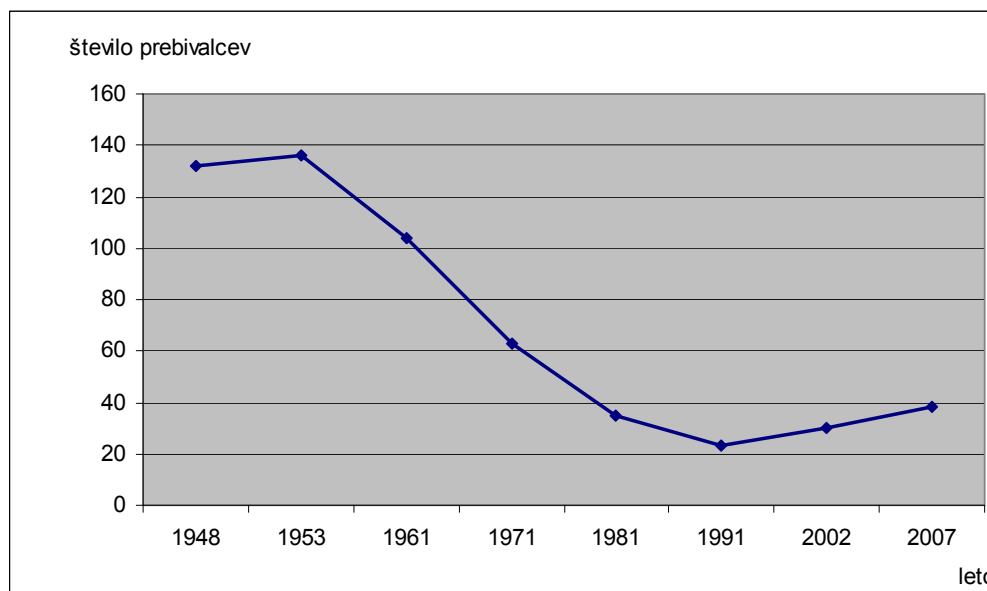
nastanitvenih zmogljivosti bodo še naprej razvijali večdnevne programe za organizirane skupine ter posamezne obiskovalce in družine (Pretner in Šolar 2006).

8.4.3 Ekovas Čadrg

Čadrg je razloženo hribovsko naselje v južnem delu Posoških Julijskih Alp. Leži visoko nad dolino Tolminke. Tukaj se življenje ohranja že več kot 700 let, saj zapisi o vasi segajo v čas oglejskih patriarhov, v tolminskem urbarju je tako vas prvič zapisana v 13. stoletju. Hiše so razložene na nadmorski višini 600 do 700 m. Do Čadrga vodi strma in ozka cesta skozi Tolminska korita mimo vasi Zadlaz - Čadrg. Dolgo časa je bil Čadrg edina vas na Tolminskem, do katere ni bila speljana cesta. Slaba dostopnost je bila eden izmed glavnih razlogov, da se je veliko prebivalcev iz vasi odselilo. Leta 1974 so vaščani sami zgradili cesto, katere zadnji odsek je bil zabetoniran šele leta 1990 (Pipan 2004; Batistuta 2006).

Po podatkih Statističnega urada se je število prebivalcev Čadrga zmanjševalo od leta 1953 (136 prebivalcev) do leta 1991, ko je v vasi živelo le 23 prebivalcev. Po tem letu je število prebivalcev zopet začelo naraščati in leta 2007¹² je tako v Čadrgu živelo 38 prebivalcev (glej Graf 8.3).

Graf 8.3: Spreminjanje števila prebivalstva v Čadrgu (1948–2007).

Vir: SURS (2010).

¹² V nalogi navajam zadnji podatek za leto 2007 (stanje 31. 12.), saj je SURS leta 2008 uvedel spremenjeno statistično definicijo prebivalstva in tako podatki niso neposredno primerljivi s predhodnimi. Po zadnjih podatkih o številu prebivalstva (1. 1. 2010) v Čadrgu živi 40 oseb.

V vasi je 5 kmetij, od katerih so kar 4 ekološke z znamko Biodar (Pri Kumru, Pri Lovrču, Pri Seljanu in Pri Križarju). Njihova ponudba temelji na tolminski sirarski tradiciji, ki je najbolj sklenjena in dolgotrajna tradicija sirarstva pri nas. Njihova skupna vaška sirarna ima več kot stoletno nepretrgano obratovanje. Slednja je v veliki meri odgovorna za to, da je Čadrg danes zelo živa vas. Poleg sira, ki ga izdelujejo iz nepasteriziranega mleka, iz primarne sirotke, ki ostane po izdelavi sira, delajo še sirarsko ali albuminsko skuto. Na voljo sta tudi sirotka in kisava (mlečnokislinsko fermentirana sirotka, ki ima dobre dejene učineke na prebavila, spodbuja razstrupljanje organizma in krepi imunski sistem).

Pobudo za prehod na ekološko kmetovanje je konec 90-ih let prejšnjega stoletja dala uprava Triglavskega narodnega parka. S pomočjo avstrijskih strokovnjakov in Kmetijske svetovalne službe je bila pripravljena študija, ki je pokazala potencialne za razvoj ekološkega kmetijstva. Že leta 1999 so začeli z ekološkim kmetovanjem in leta 2001 pridobili ustrezne certifikate. Takrat so tri kmetije od petih prešle na tovrstno gospodarjenje, kasneje se jim je pridružila še ena, tako da je Čadrg zdaj po načinu kmetovanja skorajda v celoti ekološka vas. V potresu poškodovana skupna vaška sirarna je bila v okviru popotresne obnove obnovljena. Obnovo sirarne je sofinancirala Občina Tolmin in Kmetijska svetovalna služba, del denarja, ki so ga dobili kot nagrado družbe Ford za ohranjanje naravne in kulturne dediščine¹³, pa so prispevali domačini (Batistuta 2006; Cortese 2009; MOP in Cipra 2010).

Prehod s konvencionalnega na ekološko kmetovanje je bil za Čadrg skoraj samoumeven. Vzreja govedi je vedno temeljila na tradicionalnih izkušnjah, kar velja tudi za oskrbo pašnikov in pridelavo krme za živino, nekoliko so morali prilagoditi le hleve in urediti vodenje dokumentacije. Tudi sir in skuto so vedno izdelovali po tradicionalnem postopku. Povpraševanje po siru in skuti je ogromno in skoraj vedno večje od ponudbe. Sir in skuto prodajajo na vseh štirih ekoloških kmetijah v Čadrgu, ob sobotah na tržnici v Tolminu, eno soboto na mesec pa na ekološki tržnici v Ljubljani. Če ne gre drugače, pošljejo sir in skuto celo po pošti. Poleg sira in skute v sezoni ponujajo tudi manjše količine zelenjave in krompir ter žganje iz različnih starih sort hrušk (Batistuta 2006; Cortese 2009; MOP in Cipra 2010).

¹³ Seznam nagrajenih projektov v obdobju 1983–2003 je na voljo v brošuri, ki je dostopna preko: http://media.ford.com/events/2003_grants_album.pdf

Današnja podoba Čadrga je posledica veliko prostovoljnega dela. Pri tem so sodelovali tudi krajani, ki v vasi nimajo stalnega bivališča. Razlik med domačini in 'vikendaši' pravzaprav ni. Čadrg ostaja eno redkih perspektivnih hribovskih naselij na območju tolminske občine. Vas se je ohranila, ker so prebivalci sodelovali med seboj in tako ustvarili uspešno vaško skupnost, v kateri lahko člani svobodno odločajo o njeni prihodnosti in so močno povezani z okoljem. »Rezultat vsega vloženega dela in medsebojnega zaupanja je močna vaška skupnost, kjer vsi člani izkazujejo visoko stopnjo altruizma ali nesebičnosti. Ta je predpogoj za vzdrževanje majhnih naselij pri življenju oziroma za njihovo revitalizacijo.« (Pipan 2004, 27.)

Čadrg, ki ga imenujejo tudi 'najbolj znana slovenska vas' (Hahonina 2005), postaja v zadnjih letih vse bolj prepoznaven in privablja številne, tudi znane goste. Med drugimi so vas obiskali švedski kralj Gustaf in kraljica Silvia, evropska komisarka za kmetijstvo Mariann Fischer Boel in direktor ameriške obveščevalne agencije Porter J. Goss z ženo. Kmetje vasi Čadrg so bili zmagovalci akcije *Zemljo so nam posodili otroci* za leto 2008, ki jo organizirata ARSO in Zveza prijateljev mladine Slovenije, leta 1999 pa so dobili že omenjeno nagrado družbe Ford (Kutin 2005; Pihlar 2007; ARSO 2008).

Čadrg je poseben zaradi idiličnega gorskega okolja Triglavskega narodnega parka in ekološke usmeritve vasi, pa tudi zaradi dejstva, da so domačini na lastno pobudo medse sprejeli don Pierinovo skupnost za zdravljenje zasvojenih z drogami, ki se je marsikje v Sloveniji otepajo. Skupnost srečanje (*Comunita Incontro*) je v Sloveniji začela s programom pomoči zasvojenim in njihovim svojcem leta 1992. Po tem ko so se leta 1994 prebivalci Planine izrekli proti skupnosti v svojem naselju, je takratni predstavnik čadrske vaške skupnosti, Ludvik Janež, začel pobudo o ustanovitvi v Čadrgu, kjer so si že več let prizadevali za oživitev objekta stare, podirajoče se vaške šole, ki se jim je zdela primerna za omenjeno skupnost. Po prvih pomislekih, številnih pogovorih in obiskih drugih tovrstnih skupnosti v Sloveniji so se krajani (tudi vikendaši) soglasno odločili za skupnost. Prva skupina odvisnikov je prispela leta 1999, od takrat je v njej povprečno 6 do 9 posameznikov (večinoma Slovencev). V Čadrgu so tako omogočili odprtje prve don Pierinove skupnosti v posvetnem objektu v Sloveniji (Pipan 2004).

Čadrg je z ustanovitvijo skupnosti ogromno pridobil. Poleg osebnega razvoja posameznikov v vasi zaradi osebnih izkušenj ima korist od nje tudi celotna vas. Zaradi pomanjkanja delovne sile vsaka dodatna pomoč pomeni zelo veliko. Člani vaščanom

pomagajo pri spravilu sena in drv ter pri čiščenju ceste v zimskem času. Sorodniki, ki jih obiskujejo, promovirajo dobro ime vasi daleč naokrog. Na obiske v Čadrg prihajajo tudi bivši člani s svojimi družinami. Naselje je doseglo večjo medijsko odmevnost in prepoznavnost, kar v dobi blagovnih znamk vsekakor ni zanemarljivo. Zaradi obiskovalcev so odprli manjšo vaško okrepčevalnico, močno je narasla prodaja sira v vaški sirarni. Zaradi povpraševanja obiskovalcev po apartmajih in sobah, so se na eni izmed ekoloških kmetij začeli ukvarjati z oddajanjem apartmajev za goste.

»Na nek način je paradoksalno, da nesreča odvisnikov od droge predstavlja priložnost za lokalno skupnost na podeželju, ki don Pierinovo skupnost sprejme med sebe.« (Pipan 2004, 30.)

Don Pierinove skupnosti tako lahko predstavljajo dodatno priložnost za razvoj podeželja in v nasprotju z mnogimi neutemeljenimi strahovi lokalnemu okolju ne predstavljajo nikakršne grožnje. (Pipan 2004).

Kljub vsemu v Čadrgu ni vse popolno. Enega izmed večjih problemov predstavlja že omenjena cesta. Domačin je ob obisku evropske komisarke zapisal: »Kako bodo pomembne osebnosti pripomogle k razvoju in boljšemu dostopu v takšne vasi, če pa jih vedno pripeljejo s helikopterjem?!« (Kutin 2005, 9.)

8.4.4 Planina Sleme

Planina Sleme je ena izmed tolminskih planin, ki se nahajajo v porečju Zadlaščice in Tolminke. Je najvišja ležeča goveja tolminska planina, na nadmorski višini 1.448 metrov. Na planini pasejo kmetje iz vasi Zatoľmin, od katere do planine vodi strm in nevaren kolovoz, dolg okoli 10 kilometrov.

Zgodovina planinskega pašništva na tem območju sega daleč v preteklost. Začetki pašne živinoreje so se pojavili že v prazgodovinski dobi, o čemer pričajo tudi številne arheološke najdbe (Miklavčič Brezigar 1995; Koren 2006). Tolminske planine poleg kobariških in bovških omenjajo zgodovinski viri že v 12. in 13. stoletju (Cevc 1995). Iz pisnih virov je razvidno, da je bilo konec 16. stoletja na Tolminskem že 21 planin (Lipušček Miklavič 1996). Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja je bilo stanje planinskega gospodarstva in naselij na Tolminskem precej slabo. Planinsko pašništvo se je začelo razvijati v drugi polovici 19. stoletja. Zakupne planine so se preoblikovale v skupne – postale so skupna

vaška ali občinska last, kjer so imeli pravico do paše vsi vaščani. Kmetje, ki so pasli na planini, so se združevali v skupnosti ali društva pašnih upravičencev, poimenovanih kompanije. Sirarjenje je bilo še vedno skupno, v skupni sirarni – stanu, hleve – štale za živino pa so gradili večinoma posamezno ali po dva ali trije gospodarji skupaj v urejeni gruči okoli stanu. Prvotna stavbna zasnova se je z leti spremenila in razvila. Planine so bile v prvi svetovni vojni močno poškodovane, saj so bile v najožjem območju bojne fronte (Miklavčič Brezigar 1995). Po prvi svetovni vojni je Tolminska pripadala Italiji, ki je spodbujala obnovo dotrajanih in porušenih planin. V letih 1920 do 1935 so bili tako obnovljeni objekti na vseh večjih planinah. V letih med obema vojnama je močno zrasel ugled tolminskemu siru, veliko se je vlagalo v izobraževanje sirarjev in celotno obnovo planin. Po drugi svetovni vojni so planine sprva dobro zaživele, po letu 1950 pa je vlaganje vanje popolnoma zamrlo in planinsko pašništvo je bilo podvrženo propadanju (Lipušček Miklavič 1996; Lipušček Miklavič 2010a). V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je med drugim zaradi splošnih gospodarskih težav začel spreminjati odnos do kmetijstva. Sprejeti so bili nekateri novi zakoni, predvsem pa se je povečala družbena, strokovna in materialna pomoč pašništvu (Senegačnik 1983).

Planina Sleme sodi v starejši tip planinskega naselja¹⁴. Ta tip naselja je nastal v drugi polovici 19. stol. kot rezultat tehnologije planinske živinoreje tistega časa. Sestavlja ga gruča – vasica majhnih hlevčkov, grajenih v vrstah, kakor v uličicah, ob nekoliko večji stavbi, kjer sta sirarna in klet (Miklavčič Brezigar 1985). Prav sirarna je najpomembnejša stavba na planini. Osrednji prostor sirarne, kuhinja, velja za delovni in družabni prostor na vseh planinah na južni strani Julijskih Alp. Po tej značilnosti se bistveno ločijo kobariško-tolminske in bovške planine od fužinskih in blejskih, kjer individualno planšarsko gospodarstvo prevladuje nad skupnim (Cevc 1985).

Vse stavbe na planini so grajene iz grobo obdelanih kamnov, vezanih z malto, večinoma so neometane, le stan je nekoliko bolje grajen in obdelan z boljšim ometom in tako že po videzu predstavlja najpomembnejšo stavbo v planinskem naselju. Pri obnovi po prvi svetovni vojni so hleve in stan prekrili s pločevinasto, največkrat že zarjavelo streho, prej pa so bile pokrite s slamo (Miklavčič Brezigar 1985). Prevladujoča gradnja stavb v kamnu, skupno gospodarjenje s planinami in skupna sirarna kažejo na povezanost z romansko

¹⁴ Na območju govejih planin Gornjega Posočja sta se oblikovala dva tipa planinskega naselja, ki sta zgodovinsko pogojena.

kulturo zaradi zgodovinske povezanosti tega območja z Oglejem, Benetkami in Furlanijo (Miklavčič Brezigar 1995).

Živina odide na planino iz doline navadno konec maja, najprej na nižje ležečo planino Medrje in nato na Sleme, jeseni pa v obratni smeri nazaj v dolino, kamor se navadno vrne konec septembra. Pašna sezona torej traja okoli 4 mesece. Na planini se v povprečju pase okoli 40 krav. Glede na število krav in trajanje pašne sezone izračunajo število pašnih dni na posamezno kravo, iz česar se določi trajanje odpaševanja za posameznega lastnika krav. Poleg odpaševanja je vsak lastnik dolžan za vsako svojo kravo opraviti dodatnih 12 ur t. i. 'delovne rabote', kamor sodijo različna popravila na planini ipd. Vsako leto eden izmed lastnikov, ki pasejo na planini, prevzame vlogo gospodarja, ki je odgovoren za skrb za planino (nabava potrebnega materiala ipd.). Potek dela na planini je tradicionalen in se skozi leta praktično ni spremenil ter poteka zelo utečeno. Praktično nespremenjen je ostal tudi postopek pridelave sira Tolminca, spremenila se je le tehnologija. Moderniziran je proces molže, saj tudi na planini uporabljajo molzne stroje. V novem molzišču je lahko več krav naenkrat, tehnologija pa zagotavlja popolno sterilnost mleka, saj črpalka vleče mleko v hladilnik oz. kotel v sirarni, s tem pa je odpadlo tudi nekdanje najtežje delo – nošnja mleka v sirarno (tudi 800 litrov na dan). Nova tehnologija omogoča tudi izvedbo celotnega procesa z manjšim številom ljudi (Batistuta 2006; Alpski val 2007; Lipušček-Miklavčič 2010, 2010a; TV PIKA 2008).

Letno pridelajo okoli 6,5 ton sira in približno pol manj skute. Količina sira se deli glede na količino mleka krav posameznih lastnikov. Planinski sir je zelo kvaliteten in to odjemalci znajo ceniti, saj ga večino do septembra že prodajo. Prevladujejo stalne stranke, nekaj pa ga prodajo tudi planincem in naključnim obiskovalcem. Slednji kažejo zelo veliko zanimanje za planino in sam postopek pridelave sira. Tudi zaradi tega so se na planini Sleme odločili za ureditev dveh apartmajev za turiste (Lipušček Miklavčič 2010; TV PIKA 2008).

Apartmenta so uredili v okviru popotresne obnove, saj je planino močno prizadel potres leta 1998. Zgradbe so najprej za silo popravili sami, nato pa so leta 2006 začeli z celovito prenovo, ki jo je izvajal njihov sovaščan. Obnova je bila dokončana leta 2007, ko so otvorili prenovljen stan in novo molzišče. V pritličju stanu je sodobna sirarna, v nadstropju pa prostori za mlekarje in pastirje. Namesto obnovi namenjenega hleva, so popolnoma na

novo zgradili stavbo s sodobnim molziščem, v mansardi pa sta urejena že omenjena turistična apartmaja, ki predstavljata veliko novost na planinah. Obnova planine je bila zelo zahtevna, saj je bilo treba po kolovozu pripeljati skoraj 900 ton gradbenega materiala, v celoti obnovljena planina pa je sedaj sodobno urejena. Statična sanacija planine, ki je bila financirana preko Državne tehnične pisarne, je stala 292.000 evrov, 61.000 evrov za opremo prostorov in tehnologijo pa so prispevali Zatoľminci. Del denarja so dobili v obliki nepovratnih sredstev Agencije RS za kmetijske trge in razvoj podeželja, polovico pa so prispevali lastniki (Alpski val 2007; Lipušček Miklavič 2010).

9 PRESOJA TRAJNOSTI PRIMEROV DOBRIH RAZVOJNIH PRAKS

V tretjem poglavju so bile navedene številne metode za presojanje trajnosti. V okviru naše naloge bomo za presojanje trajnosti uporabili drugačen pristop, saj za znanstveno utemeljeno metodo potrebujemo kvantitativne podatke daljše časovne serije, ki jih v našem primeru na ravni posamezne dejavnosti ne moremo pridobiti.

Naš namen je presoja trajnosti pobude dejavnosti, izbranih za naš primer, ali je torej dejavnost (v tem trenutku) trajnostna ali ne. Za slednje je zelo pomemben dobro definiran koncept trajnosti, saj ta temelji na podlagi načel. Pri tej presoji tako izhajamo iz koncepta močne trajnosti, pri katerem se ohranjanje in izboljševanje okolja, izboljševanje socialnih razmer in družbene enakosti ter gospodarski razvoj razvijajo istočasno in v medsebojni odvisnosti.

9.1 Metodologija presoje

Pri vrednotenju trajnosti posameznih primerov dobrih praks bomo deloma uporabili ocenjevalno shemo, ki je bila razvita v okviru projekta *cc.alps*, ki ga izvaja CIPRA in je financiran s strani fundacije MAVA (*MAVA Foundation for Nature*). Cilj projekta je spodbujati ukrepe za prilagajanje na posledice podnebnih sprememb, ki so v skladu z načeli trajnostnega razvoja (CIPRA 2010).

V okviru projekta je potekal tudi razpis za podnebju prijazno podjetje/organizacijo. Za potrebe tega razpisa so razvili poseben ocenjevalni sistem, ki ga predstavljamo v nadaljevanju (Abegg 2008). Po njihovo naj bi bila ocenjevalna shema:

- preprosta, vendar znanstveno ustrezna,
- uporabna za informacije, pridobljene v razpisu oz. raziskavah,
- primerna za ocenjevanje kvalitativnih in kvantitativnih podatkov,
- primerna za primerjavo različnih pogledov ('primerjava jabolk in hrušk').

Glavni namen razpisa je bil najti podnebno ustrezne projekte, ki so v skladu s principi trajnostnega razvoja. Del ocenjevalne sheme je bilo tako tudi 'ocenjevanje' trajnosti posameznih dejavnosti/projektov – vpliv na okolje, družbo in gospodarstvo. Njihov namen

ni bil podati končne ocene, ali je neka dejavnost trajnostna ali ne, ampak razlikovati med bolj in manj trajnostnimi ukrepi.

Trajnost so ocenjevali glede na vpliv dejavnosti/projekta na posamezne komponente trajnostnega razvoja:

1. Vpliv na okolje (pozitiven, nevtralen ali negativen):

- (po)krajina: npr. izboljšanje ali degradacija (naravna in kulturna krajina), spremembe rabe tal, multifunkcionalnost, raznolikost, spremembe videza pokrajine;
- alpski ekosistem/biotska raznovrstnost: npr. izboljšanje ali degradacija, multifunkcionalnost (npr. zaščitna funkcija);
- voda, prst in zrak: npr. izboljšanje ali degradacija;
- ostalo: produkcija in poraba naravnih virov.

2. Vpliv na družbo (pozitiven, nevtralen ali negativen):

- socialna pravičnost: npr. enake možnosti za vse posameznike, enakost spolov, promocija vzajemnega razumevanja in sodelovanja med različnimi populacijami, kvaliteta življenja;
- sodelovanje: npr. pristop od spodaj navzgor, pooblašcanje, subsidiarnost, transparentnost;
- lokalna/kulturna identiteta: npr. krepitev lokalne kohezije.

3. Vpliv na gospodarstvo (pozitiven, nevtralen ali negativen):

- zaposlovanje: npr. ustvarjanje (kvalificiranih) lokalnih delovnih mest;
- dodana vrednost/prihodek: npr. lokalni prihodek, krepitev lokalnega gospodarstva, multiplikacijski učinek;
- znanje, izkušnje in konkurenčnost: npr. spodbujanje izobraževanja in usposabljanja, razširjanje znanja in inovacij, vpeljevanje modernih tehnologij, bodoči gospodarski potencial ustrezne inovacije/tehnologije.

Dodatno so dejavnosti/projekte vrednotili tudi glede na izvajanje obveščanja in osveščanja javnosti in prenosljivost dejavnosti/projekta.

Dejavnosti/projekte so ocenjevali na naslednji način:

- ++ dejavnost ima zelo pozitiven vpliv,
- + dejavnost ima pozitiven vpliv,
- 0 dejavnost ima nevtralen vpliv oz. ga nima,
- – dejavnost ima negativen vpliv,
- – – dejavnost ima zelo negativen vpliv.

9.2 Presoja trajnosti izbranih dejavnosti v TNP

V skladu s predhodno opisano metodologijo in definicijami ter usmeritvami trajnostnega turizma, kmetijstva in podjetništva smo presojali trajnost štirih izbranih dejavnosti: kampa, informacijskega središča, ekokmetij (vasi) in planine (glej Tabela 9.1). Upoštevali smo doseganje treh ključnih ciljev trajnostnega razvoja: okoljski, družbeni in gospodarski napredek.

Tabela 9.2: Ocenjevalna shema trajnostni primerov dobrih praks.

DEJAVNOST	VPLIV NA OKOLJE			VPLIV NA DRUŽBO			VPLIV NA GOSPODARSTVO		
	pozitiven	nevtralen	negativen	pozitiven	nevtralen	negativen	pozitiven	nevtralen	negativen
EKO KAMP KORITA		0		+			+		
DOM TRENTA		0		++			+		
EKO KMETIJE – EKO VAS ČADRG	+			++			+		
PLANINA SLEME	+			++			+		

9.3 Kratka utemeljitev presoje

- KAMP IN EKO KAMP KORITA

- Vpliv na okolje:

Kamp ima nedvomno določen neposreden vpliv na lokalno okolje, saj se je s samo ureditvijo kampa spremenilo naravno okolje, ki se sedaj uporablja za omenjeno dejavnost. Z ureditvijo novega dela so to območje iztrgali zaraščanju in sanirali lokalno odlagališče odpadkov, zato lahko deloma govorimo celo o izboljšanju kakovosti pokrajine. Ker ima kamp omejen obseg in strogo določene površine za posamezne dejavnosti, ne posega bistveno v alpski ekosistem. Nekoliko bolj problematičen je le pas ob Soči, kjer pa so dejavnosti zelo omejene. Kamp nima večjih vplivov na vode, prst ali zrak. Upravljavci in uporabniki se z različnimi ukrepi (uporaba naravnih materialov, varčevanje z energijo in pitno vodo, ločevanje odpadkov ipd.) trudijo, da sta vpliv na okolje in poraba naravnih virov čim manjša oz. minimalna, zato lahko kljub določenim vplivom na okolje sklepamo, da vpliv kampa na okolje ni bistven oz. je nevtralen.

- Vpliv na družbo:

Kamp predstavlja primer uspešnega sodelovanja med različnimi populacijami – domačini in tujci. Še posebej je pomembna krepitev sodelovanja med samimi domačini, saj le njihova močna povezanost vodi k dobrim rezultatom. Predvsem zaradi pozitivnega vpliva na lokalno kohezijo lahko zaključimo, da ima kamp pozitiven vpliv na družbo.

- Vpliv na gospodarstvo:

Kamp trenutno omogoča zaposlitev enemu domačinu, medtem, ko 'eko' del kampa upravljajo ljudje, ki živijo drugje. Kljub temu kamp zagotavlja krepitev lokalnega gospodarstva in povečan dohodek domačinom (nakup hrane, sodelovanje z drugimi organizacijami ipd.). Kamp ponuja nov, drugačen koncept dejavnosti, ki predstavlja zgled ostalim in potencialnim turističnim ponudnikom ter tako na nek način širi znanje in izkušnje. Zaradi svoje drugačnosti in inovativnosti kamp pridobiva zelo široko prepoznavnost, kar nedvomno pozitivno vpliva tudi na prepoznavnost širšega območja. Zaključimo lahko, da ima kamp pozitiven vpliv na gospodarstvo.

- DOM TRENTA

- Vpliv na okolje:

Dom Trenta in z njim povezane dejavnosti nimajo bistvenega neposrednega vpliva na okolje. Dejavnosti, ki potekajo v samem domu, in spremljajoče dejavnosti se namreč izvajajo v obsegu, ki pretirano ne obremenjuje alpskega ekosistema. Zaradi omenjenih dejavnosti se tudi bistveno ne spreminjata naravna in kulturna krajina, prav tako nista povečani produkcija in poraba naravnih virov ter niso spremenjene kakovosti voda, prsti in zraka.

- Vpliv na družbo:

Dom Trenta predstavlja primer uspešnega sodelovanja med upravo parka, domačini in njihovimi organizacijami. Dom Trenta aktivno podpira pobude za družbeni in infrastrukturni razvoj skupnosti in s tem predstavlja podporo in gibalno razvoja lokalne skupnosti. Dom prispeva k varstvu in ohranjanju lokalno (in širše) pomembnega kulturnega, zgodovinskega, arheološkega in duhovno pomembnega imetja in s tem krepi lokalno in kulturno identiteto. Je tudi pomembno prireditveno središče. Dom ima torej zelo pozitiven vpliv na družbo.

- Vpliv na gospodarstvo:

Dom Trenta trenutno omogoča zaposlitev 8 domačinom in za lokalne razmere predstavlja pomembnega delodajalca. Kljub temu da Dom Trenta prvenstveno ni namenjen pridobitni dejavnosti, ima vsekakor pozitiven vpliv na gospodarstvo.

- EKOVAS ČADRG

- Vpliv na okolje:

Vas Čadrg s svojo ekološko usmeritvijo minimalno obremenjuje okolje. Zaradi ohranjanja kmetijstva in poselitve so pašniki in travniki vzdrževani, s čimer se preprečuje zaraščanje in ohranja kulturna krajina alpskega sveta ter tudi nekatere rastlinske vrste. Zaradi že omenjene usmeritve, vaške dejavnosti ne predstavljajo grožnje za degradacijo prsti, vode in zraka. Predvsem zaradi ohranjanja kulturne krajine in specifičnih habitatov ocenjujemo, da ima vas Čadrg pozitiven vpliv na okolje.

- Vpliv na družbo:

Vas predstavlja odličen primer vzajemnega razumevanja in sodelovanja med domačini in med domačini in ostalimi (tudi t. i. vikendaši, ki na številnih območjih povzročajo spore). Za razvoj skupnosti je bilo odločilno, da so se domačini sami odločili o svoji prihodnosti, pri tem pa jim je pomagal tudi TNP. Poleg sodelovanja s TNP je zelo pomembno sodelovanje z don Pierinovo skupnostjo. Prav slednja je imela zelo velik vpliv na skupnost, saj je, poleg pomoči zasvojenim, pripomogla k večji tolerantnosti ljudi in boljšemu razumevanju problematike zasvojenosti. V vasi delujejo kulturno zelo aktivni posamezniki, ki ohranjajo lokalno kulturno izročilo in identiteto. Delovanje v vasi predstavlja zelo pozitiven vpliv na družbo.

- Vpliv na gospodarstvo:

Ekološka usmeritev kmetij in povečana proizvodnja sira in skute omogočata zaposlitev in dohodek domačinom, ki sta še dopolnjena z razvojem ostalih dopolnitvenih dejavnosti, predvsem turizmom na kmetiji in prodajo domačih pridelkov in izdelkov. Vas nima posebne inovativne metode, kljub vsemu pa lahko predstavlja vzor delovanja v harmoniji (delitev dela, stroškov in prihodkov). Vaščani so izkoristili tudi tuje izkušnje, sedaj pa lahko le-te delijo z ostalimi zainteresiranimi. Način dela – skupno odločanje, pravična delitev dela in vztrajnost – je tako najpomembnejše, kar lahko vaščani širijo v druga območja in sektorje. Delovanje v vasi ima vsekakor pozitiven učinek na gospodarstvo.

▪ PLANINA SLEME

- Vpliv na okolje:

Planina Sleme predstavlja pozitiven vpliv na pokrajino, saj se z ohranjanjem pašništva preprečuje zaraščanje in ohranja kulturna krajina ter specifični habitati. Planina nima bistvenega vpliva na alpski ekosistem, ker dejavnost ni intenzivna in ne predstavlja velikega pritiska na okolje. Stalno prisotnih voda na tem območju ni, vplivov na prst in zrak pa praktično ni. Poraba naravnih virov je majhna, prav tako planina s svojo dejavnostjo bistveno ne obremenjuje okolja. Vpliv planine na okolje je torej nevtralen, z upoštevanjem zaščitne funkcije specifične krajine pa lahko rečemo, da je celo pozitiven.

- Vpliv na družbo:

Uspešno gospodarjenje na planini Sleme je lep primer vzajemnega razumevanja in sodelovanja. Vaščani kljub občasnim nesoglasjem uspevajo ohranjati tradicionalen način delitve dela, samega dela in drugih dejavnosti na planini. Volja in zagrizenost domačinov, ki sta se pokazali tudi pri obnovi planine, tako ohranjata planino in njeno izročilo živo. Slednje je zelo pomembno pri ohranjanju lokalne in kulturne identitete. Delo na planini pastirjem in drugim na planini omogoča kvalitetno preživljanje časa v miru in stiku z naravo. Planina Sleme ima torej zelo pozitiven vpliv na družbo.

- Vpliv na gospodarstvo:

Gospodarjenje na planini sicer ne ustvarja novih lokalnih delovnih mest, predstavlja pa dodaten zaslužek vaščanom. Z ohranjanjem tradicionalne dejavnosti, ob hkratni (okolju in prostoru prilagojeni) modernizaciji lahko predstavljajo zgled drugim območjem, s katerimi lahko delijo tudi svoje bogate izkušnje. Z uvajanjem turistične dejavnosti na planino pa predstavljajo inovacijo na svojem področju. Vpliv planine na gospodarstvo je torej vsekakor pozitiven.

Izbrane dejavnosti vsaka na svoj način prispevajo k trajnostnem razvoju območja, pri čemer so nekatere manj, druge bolj uspešne. Njihov obstoj in usmeritve so pomembne, saj predstavljajo zgled za ostale dejavnosti v parku in izven. Vse dejavnosti (oz. njihovi koncepti) so namreč prenosljive tudi v druga okolja. Zelo pomembna je njihova osveščevalna in izobraževalna vloga. Pri tem vsekakor prednjači Dom Trenta, saj je ena izmed njegovih osnovnih funkcij prav informacijsko-izobraževalna. Dom Trenta tako širi znanje o parku in hkrati spodbuja splošno okoljsko osveščenost. Svojevrstno izobraževalno funkcijo imajo tudi ostale tri dejavnosti. Vse predstavljajo okolju bolj prijazne, sonaravne načine dejavnosti, ki zaradi tega na drugih področjih (družba, gospodarstvo) niso za nič prikrajšane oz. so kvečjemu obogatene. Vas Čadrg zaradi svoje uspešnosti in prepoznavnosti predstavlja promocijo za ekološko kmetijstvo in ekološko pridelano hrano. Vse štiri dejavnosti so močno vpete v okolje in z njim uravnotežene.

10 SKLEP – RAZVOJ IN/ALI VAROVANJE?

Osnovni koncept varstva narave v zavarovanih območjih se je skozi čas spreminjal. Razdelimo ga lahko v naslednja obdobja:

- ohranjanje lepote narave, naravnih pejzažev,
- zaščita vrst,
- zaščita biotopov,
- integracija zaščite narave in gospodarskega razvoja (Job in drugi v Plut 2006, 9).

Tudi v okviru zavarovanih območij se vedno bolj posveča razvoju, ki omogoča življenje lokalnemu prebivalstvu in s tem ohranja poseljenost območja. Tudi ohranitev nekaterih naravovarstveno pomembnih območij brez človeka ni možna. Opuščanje kmetijstva lahko vodi v izgubo nekaterih tipov mokrišč in suhih travnišč, s čimer se zmanjša tudi biotska raznovrstnost. Domačini so lahko tudi varuhi območja pred nezaželenimi pojavi, saj jih v svojem okolju zelo hitro opazijo in lahko nanje opozorijo.

Že dolgo je znano, da je (kjerkoli na svetu) edini primeren gospodarski razvoj tisti, ki ne presega nosilnih zmogljivosti okolja ob hkratnem upoštevanju družbeno-socialnih vidikov, tj. trajnostni razvoj. Upoštevanje načel trajnostnega razvoja je še toliko bolj pomembno na zavarovanih območjih, ki so navadno zavarovana tudi zaradi svojih izjemnih naravnih vrednot ter bogate biotske raznovrstnosti. Narodni parki se ustanavljajo z namenom ohranjanja ekosistemov in za rekreacijo, v robnih predelih pa tudi za zaščito tradicionalnih človekovih dejavnosti, ki omogočajo preživetje lokalnemu prebivalstvu, ohranjajo kulturno krajino in so v skladu z naravo. Reguliranje in usmerjevanje razvoja ter omejevanje rabe naravnih virov je na takšnih območjih še bolj pomembno kot drugod. Tudi za TNP kot narodni park s svojimi specifičnimi značilnostmi je edini sprejemljiv koncept razvoja trajnostni (sonaravni) razvoj, s čimer lahko potrdimo v uvodu zastavljeno hipotezo: *»Temeljno vodilo pri načrtovanju razvoja mora biti koncept trajnostnega (sonaravnega) razvoja.«* Spodbujanje trajnostnega razvoja in ohranjanje poselitve sta kot namen parka sedaj zapisana tudi v 2. členu novega Zakona o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1 2010). Stari zakon o TNP je kot namen ustanavljanja parka omenjal tudi gospodarski razvoj, vendar konkretnih zakonskih določil glede nalog in nosilcev razvoja ni bilo.

V poglavju o omejitvah TNP smo razdelali veliko problemov s katerimi se park sooča. Veliko problemov izhaja prav iz neustreznega zakona, saj razmerja med naravovarstvom in razvojem niso bila urejena. Medtem ko so bile naravovarstvene zahteve relativno dobro zastavljene (a pogosto neučinkovite), so bile razvojne naloge parka povsem zanemarjene. Manjkale so ustrezne razvojne usmeritve, inštrumenti in financiranje. Na tem mestu lahko z gotovostjo potrdimo hipotezo: *»V TNP se pojavljajo nasprotja med razvojem in varovanjem, med drugim tudi zaradi neustreznega zakona.«* Razmere še slabša odsotnost upravljalvskega načrta.

Na območju, kjer se križajo številni interesi, takšno stanje neizogibno vodi v številna nesoglasja in konflikte, kjer si velikokrat nasproti stojita prav varstvo narave in težnje po razvoju. V parku živi preko 2.000 prebivalcev, tukaj se izvajajo številne turistične in rekreacijske dejavnosti, park predstavlja pribežališče številnim vikendašem. Vsak izmed akterjev ima svoje potrebe, želje in predstave, v kakšno smer in kako naj bi razvoj v TNP potekal. Vprašanje *Varovanje in/ali razvoj?* praktično sploh ni več na mestu. Ostaja nam vprašanje *Kakšen razvoj, kje in za kakšno ceno?*. Obiskovalci si razvoja (v klasičnem pomenu besede) največkrat sploh ne želijo. Zanje je park pribežališče, oaza miru, kjer se napolnijo z energijo in kamor 'razvoju' lahko pobegnejo. Na drugi strani turistična industrija hlepi za čim večjimi dobički in čim večjim številom obiskovalcev. Domačini si, po lastnih besedah, največkrat želijo le dostojno (pre)živeti. Njihovi pogledi na park so seveda različni. Doživljanje TNP s strani domačinov je zelo kompleksno in zapleteno ter včasih težko razumljivo zunanjemu opazovalcu ali kakor je Vranješ (2008) povedal domačin: *»Lahko bi živu (Vranješ op. a.) še pet let tle v Trenti, pa še zmerom ne bi razumu dovolj dobro, za kaj se gre.«* (Vranješ 2008, 122.) Večina domačinov sicer vidi tako pozitivne kot negativne vidike življenja v parku, splošna mnenja pa so deljena in v glavnem odvisna od osebnih izkušenj in interesov ter pogledov na potencialni razvoj doline v prihodnosti. Med domačini so takšni, ki parkovno ureditev podpirajo, in drugi, ki v tem vidijo samo prepreke in ovire. O enotnem oz. prevladujočem mnenju med domačini tako praktično ne moremo govoriti. Vzroki za nezaupanje do države (oz. TNP kot njene institucije) se predvsem pri starejših velikokrat kažejo kot posledica (po mnenju domačinov) neprimerne odnosa in intervencij države v preteklosti (npr. prepoved paše koz iz leta 1952, prepoved novogradenj v okviru nekdanje občine Tolmin, pomanjkanje spodbud za ohranjanje kmetijstva ipd.). Nezaupanje se kaže tudi kot reakcija na konkretne regulacije in omejitve rabe in upravljanja s prostorom. Domačini pogosto sklepajo, da

različni akterji, ki sprejemajo za to območje pomembne odločitve, nimajo ustrezne predstave o življenjskih pogojih lokalnega prebivalstva (Vranješ 2008). Domačini si želijo razvoja v smislu omogočanja normalnega standarda bivanja, saj kot pravi domačin: »/.../ jst ne morem živeti kot en Indijanc tle« (Vranješ 2008, 190). Prav tako si želijo upravičenosti do (relativnega) upravljanja s prostorom, v katerem živijo. Večina sicer priznava, da je park potreben, vendar hkrati ugotavljajo, da TNP v sedanjih obliki, obsegu ter s sedanjimi omejitvami ni primeren oz. da bolj zavira kot spodbuja razvoj območja. Pogrešajo razvojno naravnost in menijo, da bi morala država takšno okolje razvojno spodbujati in mu pomagati in ga ne le omejevati. Ali varovanje območja pomeni potencial ali oviro za razvoj, je bilo tudi osrednje vprašanje te naloge.

Že sam status zavarovanega področja prinaša nekatere prednosti. Država podpira parke predvsem na področju kmetijstva (višja sredstva v okviru kmetijsko okoljskih programov) in lokalne komunalne infrastrukture (prednost na javnih razpisih). Posredna podpora se izvaja preko razpisov ministrstev in različnih mednarodnih programov. Kmetijstvu pomagajo tudi uprave parkov. V TNP so tako leta 2000 delno nadomestili stroške, ki nastanejo pri preusmeritvi v ekološko kmetovanje v prvem letu vstopa. Finančna sredstva namenjajo tudi za urejanje in posodobitev planinskih naselij ipd. Poleg finančne pomoči nudijo tudi svetovanje in pomoč pri organiziranju ter tržijo znamko zavarovanega območja TNP. Parki imajo tudi dobre možnosti za turistični razvoj. Že sam naziv 'park' zagotavlja neokrnjeno naravo in mir in marsikdo se odloči za obisk nekega kraja zgolj zato, ker je ta v parku. Obiskovalci parkov imajo običajno drugačne potrebe in zahteve kot turisti na drugih območjih in npr. raje kot v hotelih bivajo na turističnih kmetijah, kar je priložnost predvsem za domačine. Zelo obiskani so tudi kampi. V parkih imajo veliko priložnosti tudi vodiči, izposojevalci športne opreme, pridelovalci domačih pridelkov, izdelovalci spominkov in drugi. Pomembni obiskovalci parkov so otroci (v okviru šol), zato zanje organizirajo različne delavnice, ekskurzije, nagradne natečaje ... Parki izvajajo različna izobraževanja tudi za učitelje, pa tudi domačine (npr. o ekološkem kmetovanju). V okviru parka se razvija tudi infrastruktura, ki ni namenjena le obiskovalcem, temveč prinaša koristi tudi domačinom. Informacijski centri lahko med drugim postanejo tudi pomembna središča kulture. Parki skupaj z občinami urejajo tudi promet. Aktivno spodbujajo promocijo, kar pripomore k promociji celotnega območja in lažjemu trženju lokalnih dejavnosti. Nenazadnje parki nudijo zaposlitev domačinom, navadno tudi visoko

izobraženim, ki bi drugače na tem območju težko (ali sploh ne) našli ustrezno zaposlitev (MOP).

Tudi pri iskanju in obravnavi primerov dobrih praks se je izkazalo, da je varovanje območja lahko potencial in ne ovira, odvisno je le, ali ga ljudje znajo ceniti in izkoristiti. Tako lahko tudi na podlagi primerov dobrih praks in pogovorov z domačini potrdimo hipotezo: *»Varovanje območja pomeni potencial in ne ovire za razvoj TNP.«* Pričujoči štiri primeri kažejo, da se tudi znotraj narodnega parka (z vsemi pripadajočimi omejitvami) da izvajati dejavnosti, ki so v skladu z naravo in hkrati prinašajo dohodek. Že park sam po sebi prinaša večjo prepoznavnost, ki se jo poleg neokrnjene narave in drugih danosti lahko uspešno izkorišča. Kot najbolj trajnostne so se izkazale dejavnosti, ki poleg naravnih danosti ohranjajo tudi tradicijo in s tem krepijo lokalno ter kulturno identiteto. Pomembna je medsebojna povezanost in razumevanje ter pristop od spodaj navzgor. Le dejavnosti, za katere pobuda pride od domačinov, so lahko dolgoročno uspešne. Na tem mestu lahko potrdimo tudi zadnjo hipotezo: *»Za uravnotežen sonaravni razvoj TNP je potrebno sodelovanje vseh vpletenih akterjev (država, uprava TNP, lokalne skupnosti, lokalno prebivalstvo, stroka, nevladne organizacije, turist i...), pri čemer je še posebej pomembna vloga lokalnega prebivalstva kot vzdrževalca pokrajine in nosilca razvoja.«* Brez domačinov parka takšnega, kakršen je danes, seveda ne bi bilo in le njihov obstoj in delovanje lahko park tudi ohranita takšnega, kakršen je. Domačini se svoje vloge večinoma tudi zavedajo in se pogosto dojemajo kot skrbniki in varuhi tega prostora. Prav njihova volja in povezanost sta lahko temelj razvoja. Seveda pri tem potrebujejo pomoč tako uprave parka, lokalnih skupnosti, države kot strokovnjakov in drugih, vendar so oni temelj, ki drži park pokonci. Tega se številni tudi dobro zavedajo. Zadnji dokaz, da ljudje v parku vidijo tudi priložnost, je nedavna vključitev tolminske vasice Kneške Ravne v TNP, kar se je zgodilo s sprejetjem novega zakona. Pobuda je prišla s strani domačinov samih, ki si od vstopa v park obetajo rešitev nekaterih težav in boljše življenje.

Dilemo med razvojem in varovanjem naj bi reševal prav novi zakon o TNP, o katerem so mnenja zelo deljena. Koalicija nevladnih organizacij za ohranitev Triglavskega narodnega parka novega zakona ne podpira. Zaskrbljeni so predvsem zaradi zmanjšanja površine osrednjega dela ter zaradi bolj ohlapnih naravovarstvenih ukrepov in omejitev. Menijo, da bo zakon privedel do degradacije in razvrednotenja naravne, kulturne in duhovne dediščine Julijskih Alp (Zveza ekoloških gibanj Slovenije 2010). Na drugi strani, po mnenju predlagatelja, zakon predstavlja *»/.../ strokovno še sprejemljiv kompromis med*

varstvenimi zahtevami po ohranitvi narave v narodnem parku in zahtevami občin ter lokalnih prebivalcev po dopuščenem trajnostnem razvoju» (Žarnić 2010). Da zakon predstavlja dober kompromis med varstvom narave in pričakovanji lokalnih prebivalcev, meni tudi direktor TNP, Martin Šolar, kar utemeljuje tudi s tem, da z njim ni popolnoma zadovoljna nobena stran (Leskovar 2010). Vprašanje, ali je nov zakon dober ali ne in ali so z njim postavljeni pogoji za trajnostni sonaravni razvoj parka, vsekakor presega namen in obseg te naloge. Predstavljene dejavnosti so dokaz, da je uspeh možen, odvisno je le, kako si ta uspeh predstavljamo.

11 LITERATURA

- Abegg, Bruno. 2008. *cc.alps: Developing evaluation scheme – working paper*. Dostopno prek: <http://www.cipra.org/de/cc.alps/ergebnisse/090519eEvalSystemOnlineBa.pdf> (26. april 2010).
- *Adrenalinčkov Eko kamp Korita*. Dostopno prek: <http://btpsinsejalec.blogspot.com/2007/05/adrenalinčkov-eko-kamp-korita.html> (3. marec 2010).
- Alpski val. 2007. *Obnovljena planina Sleme*. 22. junij.
- AJPES. *Poslovni register Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.ajpes.si/prs/> (2. maj 2010).
- ALPARC. 2008. *Alpska zavarovana območja v številkah*. Dostopno prek: <http://si.alparc.org/index.php/zavarovana-obmocja/azo-v-stevilkah> (5. avgust 2010).
- ARSO. 2008. *Zemljo so nam posodili otroci*. Dostopno prek: www.arso.gov.si/novice/datoteke/022489-zemlja%2008%20obrazlo%C5%BEitev%20nominirancev.doc (10. junij 2010).
- ---. 2009. *Karta zavarovanih območij*. Dostopno prek: <http://www.arso.gov.si/narava/zavarovana%20obmo%C4%8Dja/karta/> (6. december 2009).
- ---. 2009a. *Zavarovana območja*. Dostopno prek: <http://www.arso.gov.si/narava/zavarovana%20obmo%C4%8Dja/> (6. december 2009).
- ---. 2009b. *Naravne vrednote v številkah*. Dostopno prek: <http://www.arso.gov.si/narava/naravne%20vrednote/v%20%C5%A1tevilkah/> (22. januar 2009).
- Bajde, Mojca in drugi. 2007. *Razvojni potenciali izbranih zavarovanih območij v luči zaznavanja njihovih domačinov in obiskovalcev: strokovna ekspertiza: usmeritveni predmet II – Varstvo geografskega okolja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Barbič, Ana. 2003. V slovenskih Alpah od mladosti do starosti. V *Slovenski alpski svet in alpska konvencija*, ur. Avguštin Lah, 90–95. Ljubljana: Svet za varstvo okolja RS.
- ---. 2005. *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Batistuta, Miloš. 2006. Planina Sleme ti jemlje dih. *Večer*, 38. (2. avgust).

- ---. 2007. *Ekološke kmetije in okolje. Čadrg – ekološka vas*: DVD. Tolmin: Občina Tolmin.
- *BellagioSTAMP*. Dostopno prek: <http://www.iisd.org/measure/> (28. julij 2010).
- Berginc, Mladen, Jelka Kremesec Javnešak in Jana Vidic. 2007. *Sistem varstva narave v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.
- Bizjak, Janez. 1992. Triglavski narodni park – Konflikti med varstvom in rabo prostora: gospodarjenje in razvoj v zavarovani naravi. V *Gorski svet – varstvo in razvoj*, 69–80. Bled: Zveza društev inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije in Društvo inženirjev in tehnikov gozdarstva Bled.
- ---. 1995. Varovanje in obnova pastirskih stavb v Triglavskem narodnem parku. V *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*, 177–185. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.
- ---. 2006. *Razprave in raziskave 12: Spreminjanje kulturne krajine in stavbne dediščine v Triglavskem narodnem parku zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti: zbornik mednarodnega posveta*. Bled: Triglavski narodni park.
- Bizjak, Janez in drugi 1992. *Razprave in raziskave 1: Varstvo naravne in kulturne krajine v triglavskem narodnem parku*. Bled: Triglavski narodni park.
- Bole, Jože in Ivan Fabjan. 1985. Živalstvo. V *Triglavski narodni park – vodnik*, ur. Ivan Fabjan, 87–106. Bled: Triglavski narodni park.
- Bonin, Flavio in Andrej Sovinc. 2005. Krajinski park Sečoveljske soline – primer dobre prakse. V *Življenje v zavarovanih območjih: zbornik prispevkov s posveta v Državnem svetu Republike Slovenije decembra 2004*, ur. Barbara Skaberne, 52–55. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.
- Bosshard, Andreas. 2000. A methodology and terminology of sustainability assessment and its perspectives for rural planning. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 77 (1–2): 29–41. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/journal/01678809> (6. julij 2010).
- *Camp Korita*. Dostopno prek: <http://www.camp-korita.com/default.asp> (3. marec 2010).
- Cevc, Tone. 1985. Ljudsko arhitekturno izročilo na ozemlju TNP. V *Triglavski narodni park – vodnik*, 139–146. Bled: Triglavski narodni park.
- ---. 1995. Tipologija tradicionalnih pastirskih in planšarskih stavb v Slovenskih Alpah. V *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*, 50–65. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.

- Cigale, Dejan in drugi 2007. *Trajnostni razvoj varovanih območij – celostni pristop in aktivna vloga države : trajnostno gospodarjenje v varovanih območjih z vidika doseganja skladnejšega regionalnega razvoja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- CIPRA. *Projekt cc.alps*. Dostopno prek: <http://www.cipra.org/sl/cc.alps> (26. april 2010).
- Cortese, Dario. 2004. Planine – preteklost ali prihodnost? *Planinski vestnik* 109 (10): 7–11. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
- ---. 2009. *Čadrg – ekološka vas nad sotesko Tolminke*. Dostopno prek: <http://www.gore-ljudje.net/novosti/46927/> (10. junij 2010).
- Cunder, Tomaž. 1999. Zaraščanje kmetijskih zemljišč v slovenskem alpskem svetu. V *Dela 13: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu*, 165–175. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Della Bianca, Peter. 2009. Intervju z avtorjem. Soča, 12. september.
- *Eko kamp Korita*. Dostopno prek: http://www.adrenalincek.org/eko_kamp_korita.php (3. marec 2010).
- EUROPARC in IUCN. 2000. *Guidelines for Protected Area Management Categories – Interpretation and Application of the Protected Area Management Categories in Europe*. Grafenau: EUROPARC in WCPA. Dostopno prek: http://iucn.org/about/union/commissions/wcpa/wcpa_puball/wcpa_pubsubject/wcpa_categoriespub/?2055/Guidelines-for-protected-area-management-categories-interpretation-and-application-of-the-protected-area-management-categories-in-Europe (18. januar 2010).
- Fele, Gašer. 2009. Intervju z avtorjem. Soča, 12. september.
- Frantar, Peter in drugi 2003. Nekdanje in sodobne dejavnosti v Triglavskem narodnem parku. V *Triglavski narodni park? Znanstveni in strokovni posvet. Ljubljana, 13. november 2003*. Dostopno prek: <http://www.zrc-sazu.si/ungegn/tnp/> (22. januar 2009).
- Hanonina, Ksenija. 2005. Vsi slabo, vsi dobro. *Spletna Mladina*, 22. marec. Dostopno prek: http://www.mladina.si/dnevnik/22-07-2005-vsi_slabo__vsi_dobro/ (10. junij 2010).
- Hrustel-Majcen, Marta, Sonja Jurcan in Kristjan Vrečko. 2006. *Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- *ICPVO*. Dostopno prek: <http://web.bf.uni-lj.si/icpvo/> (22. april 2009).
- *IISD*. Dostopno prek: <http://www.iisd.org/> (28. julij 2010).

- *Informacije o popotresni obnovi za prebivalce Posočja*. Dostopno prek: <http://www.mop.gov.si/si/publikacije/bilteni/> (23. januar 2010).
- Jungmeier, Michl in drugi 2006. *Protected Areas. Can large protected areas be instruments of sustainable development and at the same time suitable instruments for protecting natural diversity?* Chambery, Klagenfurt, München: Cipra. Dostopno prek: http://alpsknowhow.cipra.org/main_topics/protected_areas/PDFs/Jungmeier%20et%20al.%20060627eReportQ3Final.pdf (8. december 2009).
- Keršič-Svetel, Marjeta. 2003. *Naravne, kulturne in duhovne vrednote Julijskih Alp in dileme njihovega ohranjanja*. Dostopno prek: <http://www.zrc-sazu.si/tnp> (23. januar 2010).
- Koren, Davorin. 2006. *Razprave in raziskave 13: Mlečne planine v Zgornjem Posočju*. Bled: Triglavski narodni park.
- Kos, Drago. 2004. Tri ravni trajnostnega razvoja. V *Teorija in praksa* 41(1–2), 332–339. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Koščak, Marko. 2003. Ekoturizem in možnosti njegovega udejanjanja v Sloveniji. V *Razvoj ekoturizma v Sloveniji: prispevki posvetovanja*, 36–51. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije.
- Križnar, Naško. 1985. Uvod v etnologijo planinskega pašništva. V *Triglavski narodni park – vodnik*, ur. Ivan Fabjan, 138–146. Bled: Triglavski narodni park.
- Kunaver, Jurij. 1985. Relief. V *Triglavski narodni park – vodnik*, ur. Ivan Fabjan, 29–56. Bled: Triglavski narodni park.
- Kutin, Gorazd. 2005. Komisarka za kmetijstvo Evropske unije obiskala vas Čadrg. V *Svet pod Triglavom* 4, 9. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park.
- Lah, Avguštin. 2002. *Okoljski pojavi in pojmi*. Ljubljana: Svet za varstvo okolja Republike Slovenije.
- Lampič, Barbara. 2005. Kmetijstvo kot priložnost sonaravnega razvoja podeželja v Sloveniji. V *Dela 23: Geografski pogledi na regionalni razvoj*, 167–219. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Leskovar, Anja. 2010. *Intervju z mag. Martinom Šolarjem*. GEA. Dostopno prek: <http://www.gea-on.net/clanek.asp?ID=1443> (11. avgust 2010).
- Lipušček-Miklavič, Anka. 1996. Planine na Tolminskem. *Rjavo govedo – list zveze rejcev goved rjave pasme* 3, 21–22. Ljubljana: Kmetijska založba.
- ---. 2010. Intervju z avtorjem. Zatoľmin, 28. avgust.
- ---. 2010a. Vodenje po zgodovinsko etnološki zbirki – Od planine do Planike. Kobarid, 29. avgust.

- Lovrenčak, Franc. 1998. Pedogeografske in vegetacijskogeografske značilnosti Julijskih Alp. V *Dela 13: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu*, 77–87. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- *LTO Sotočje*. Dostopno prek: <http://www.dolina-soce.com/home-sl.html> (28. april 2010).
- Lukšič, Andrej in Maja Bahor. 2007. Trajnostni razvoj v luči Lizbonske strategije in njene revizije. V *Slovenija v evropski družbi znanja in razvoja*, 39–53. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- ---. 2009. Konceptualna refleksija strategije razvoja Slovenije. V *Razvojni izzivi Slovenije*, 61–69. Ljubljana: Založba ZRC.
- Marušič, Janez. 1998. *Krajine alpske regije. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad RS za prostorsko planiranje.
- ---. 1998a. *Metodološke osnove. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad RS za prostorsko planiranje.
- ---. 1998b. Urejanje krajine v slovenskem alpskem prostoru. V *Alpska konvencija v Sloveniji*, 52–55. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS.
- Meadows, Donella H. 1974. *Meje rasti: poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MG. 2006. *Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007–2011*. Dostopno prek: http://www.mg.gov.si/si/delovna_podrocja/turizem/ (22. februar 2010).
- Mihalič, Tanja. 2006. *Trajnostni turizem*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Miklavčič-Brezigar, Inga. 1985. Goveje planine na Tolminskem. V *Triglavski narodni park – vodnik*, 177–181. Bled: Triglavski narodni park.
- ---. 1995. Tipi planinskih naselij v gornjem Posočju. V *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*, 94–110. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.
- MKGP. *Ekološko kmetovanje*. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/si/o_ministrstvu/direktorati/direktorat_za_kmetijstvo/stara_sektor_za_sonaravno_kmetijstvo/oddelek_za_kmetijstvo_in_okolje/kmetijsko_oko_ljska_placila/ekolosko_kmetovanje/ (16. januar 2010).
- Mlekuž, Žarko A. 1999. Trajnostni razvoj in podjetništvo v Triglavskem narodnem parku. V *Dela 13: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu*, 177–187. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- MOP. *Park kot razvojna priložnost, park za domačine*. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_okolje/sektor_za_ohranj

anje_narave/projekt_matra/park_kot_razvojna_priloznost_park_za_domacine/ (13. avgust 2010).

- MOP in CIPRA. 2010. *Alpska konvencija na lokalni ravni. Primeri dobrih praks v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/prostor/pdf/alpska_konvencija/alpska_izvajanje_lokalni_ravni_primeri_dobrih_praks.pdf (10. junij 2010).
- Ness, Barry, Evelin Urbel-Piirsalu, Stefan Anderberg in Lennart Olsson. 2007. Categorising tools for sustainability assessment. *Ecological economics* 60 (3): 498–508. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/journal/09218009> (4. julij 2010).
- Ogrin, Darko in Brancelj Anton. 2002. Klimatske in dendroklimatske značilnosti vzhodnega dela Julijskih Alp. V *Visokogorska jezera v vzhodnem delu Julijskih Alp*, ur. Anton Brancelj, 21–36. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Okolje in kmetijstvo. V *Izobraževalni pripomoček za mlade kmete v novih članicah EU – YOUTH-FARM*. Dostopno prek: http://www.itr.si/javno/youth_farm/sl/agriculture.html (25. april 2010).
- Perpar, Anton in Andrej Udovč. 2007. Rural tourism and protected areas – factors to increase resilience of rural areas. V *Acta agriculturae* 89 (1), 115–128 Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- Phillis, Yannis A., Luc A. Andriantiatsaholiniaina. 2001. Sustainability: an ill-defined concept and its assessment using fuzzy logic. *Ecological Economics* 37 (3): 435–456. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/journal/09218009> (27. julij 2010).
- Pihlar, Tatjana. 2007. Švedska kraljica je prišla na tolminca. *Dnevnikov objektiv, Dnevnik*, 12. maj 2007. Dostopno prek: http://cm.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/245143 (7. maj 2010).
- Pipan, Primož. 2004. Čadrg. *Geografski obzornik* 51 (4), 25–30, Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije.
- Pirnat, Janez in Boštjan Anko. 2001. *Znanost o okolju*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta.
- Plut, Dušan. 1999. Pokrajinski vidiki sonaravnega razvoja zavarovanih območij slovenskih Alp. V *Dela 13: Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu*, 103–113. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- ---, 2005. Teoretična in vsebinska zasnova trajnostno sonaravnega napredka. V *Dela 23: Geografski pogledi na regionalni razvoj*, 59–113. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.

- ---, 2006. Zavarovana območja in turistični napredek Slovenije. V *Turizem v zavarovanih območjih*, 9–16. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije.
- Pogačnik, Erika. 2009. *Svetlobno onesnaževanje v Triglavskem narodnem parku: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Pope, Jenny, David Annandale in Angus Morrison-Saunders. 2004. Conceptualizing sustainability assessment. *Environmental Impact Assessment Review* 24 (6): 595–616. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/journal/01959255> (2. julij 2010).
- Potočnik Slavič, Irma. 2002. Iskanje dodatnih virov zaslužka na podeželju: primer dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v Sloveniji. V *Dela 17: Podeželje na prelomu tisočletja*, 100–122. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- *Predlog zakona o TNP*. 2009. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&sm=k&q=zakon+o+triglavskem+narodnem+parku&mandate=-1&unid=PZ|FDD0E7E1CCB098CFC125768C0042E75A&showdoc=1> (30. maj 2010).
- Pretner, Marko. 2003. Razvoj dodatne turistične ponudbe. V *Občina Bovec in slovenski zamejci v Italiji*, 69–74. Bovec: Občina Bovec.
- ---. 2009. Intervju z avtorjem. Soča, 12. september.
- Pretner, Marko in Martin Šolar. 2006. *Mreža informacijskih mest v TNP – strategija*. Bled: Triglavski narodni park.
- Pretner, Stanka. 2003. Uvajanje ekološkega kmetovanja in razvoj dopolnilnih dejavnosti na kmetijah. V *Občina Bovec in slovenski zamejci v Italiji*, 75–80. Bovec: Občina Bovec.
- *Priprava novega zakona o TNP*. Dostopno prek: <http://www.tnp.mop.gov.si> (22. januar 2009).
- *Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013*. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/si/o_ministrstvu/direktorati/direktorat_za_kmetijstvo/sector_za_sonaravno_kmetijstvo/oddelek_za_program_razvoja_podezelja/ (23. januar 2010).
- Ramovš, Anton. 1985. Iz geološke zgodovine. V *Triglavski narodni park – vodnik*, ur. Ivan Fabjan, 15–28. Bled: Triglavski narodni park.
- *Razvojni program podeželja za severozahodni višinski del severne Primorske*. Dostopno prek: <http://www.pososki-rc.si> (23. januar 2010).
- Rejec Brancelj, Irena in Smrekar Aleš A. 2000. Gorska ranljiva območja – primer Triglavskega narodnega parka. *Geographica Slovenica* 33 (1), 47–69. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

- Senegačnik, Jurij. 1983. Nekatere značilnosti najnovejšega razvoja planinskega gospodarstva. V Usmerjanje regionalnega razvoja Slovenije, Slovenske Alpe, Severovzhodna Slovenija, Bela krajina. *Geographica Slovenica* 14, 38–43. Ljubljana: Inštitut za geografijo univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- ---. 1989. Osnovne smernice za geografsko proučevanje pastirskega gospodarstva v slovenskih Alpah. V Navodila za geografsko raziskovalno delo mladih. *Geografski obzornik* 36 (3/4), 65–68. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije.
- Skoberne, Peter. 2004. *Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/mednarodne_organizacije.pdf (10. december 2009).
- STO. 2009. *Sejalec*. Dostopno prek: http://www.slovenia.info/?ps_priznanje_sto=0&title=sejalec,+priznanje+sto (3. marec 2010).
- ---. 2009a. *Zeleni zgledi slovenskega turizma*. Dostopno prek: http://www.slovenia.info/si/Nate%C4%8Daj-ZELENI-ZGLEDI-SLOVENSKEGA-TURIZMA.htm?ps_natecaj_zeleni_zgledi=0&lng=1 (3. marec 2010).
- ---. 2010. *Raziskava med managerji v slovenskih turističnih podjetjih in tujimi turisti v Sloveniji o odnosu do podnebnih sprememb in zelenega turizma*. Ljubljana: STO. Dostopno prek: http://www.slovenia.info/pictures/category/attachments_1/2010/Microsoft_Word_-_Managerji,_tuji_turisti_-_za_objavo_9248.pdf.pdf (22. februar 2010).
- ---. 2010a. *Zeleni turizem*. Dostopno prek: http://www.slovenia.info/si/Zeleni-turizem.htm?ps_eko_turizem=0&lng=1 (22. februar 2010).
- SURS. *Si-Stat podatkovni portal*. Dostopno prek: http://www.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (28. april 2010).
- Šolar, Martin. 2001. Pregled nastajanja Triglavskega narodnega parka. V *Dvajset let pozneje: 1981-2001: 20 let zakona o Triglavskem narodnem parku*, ur. Janez Bizjak in Martin Šolar, 105–106. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park.
- *Triglavski narodni park*. Dostopno prek: <http://www.tnp.si> (22. januar 2009).
- *Turistično društvo Soča – Trenta*. Dostopno prek: <http://www.soca-trenta.si/SI/default.asp> (28. april 2010).
- TV PIKA. 2008. *Gorske sledi*. Ljubljana, 19. september.
- UMAR. 2005. *Strategija razvoja Slovenije*. Dostopno prek: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (25. april 2010).

- UN. 2007. *Indicators of Sustainable Development. Guidelines and Methodologies. Third Edition*. New York: United Nations. Dostopno prek: http://www.un.org/esa/dsd/resources/res_publstdt_ind.shtml (27. julij 2010).
- UNCSD. 2009. *Indicators of Sustainable Development*. Dostopno prek: http://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_ind/ind_index.shtml (5. julij 2010).
- UNEP. 2005. *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation*. United Nations Environment programme, Division of technology, industry and economics. Dostopno prek: <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (10. februar 2010).
- UNEP in WTO. 2002. *Quebec declaration on ecotourism*. Dostopno prek: <http://www.world-tourism.org/sustainable/IYE/quebec/anglais/quebec-eng.pdf> (25. april 2010).
- ---. 2005. *Making tourism more sustainable*. United Nations Environment programme in World Tourism Organisation. Dostopno prek: <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPA-TourismPolicyEN.pdf> (10. februar 2010).
- UNWTO. *Sustainable development of tourism*. Dostopno prek: http://www.world-tourism.org/frameset/frame_sustainable.html (10. februar 2010).
- *Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji*. Ur.l. RS št. 61/2005 (30. junij 2005). Spremembe: Ur.l. RS št. 45/2008-ZKme-1.
- Vičar, Alma. 2005. Povezovanje naravne in kulturne dediščine ter urejanje prostora v zavarovanih območjih. V *Življenje v zavarovanih območjih: zbornik prispevkov s posveta v Državnem svetu Republike Slovenije decembra 2004*, ur. Barbara Skaberne, 52–55. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.
- Vojvoda, Peter. 2003. Vzdrževanje kulturne pokrajine na obrobju Triglavskega narodnega parka v Bohinju. *Triglavski narodni park? Znanstveni in strokovni posvet*. Ljubljana, 13. november 2003. Dostopno prek: <http://www.zrc-sazu.si/uneggn/tnp/> (22. januar, 2009).
- Vovk Korže, Ana. 2008. Pogled na indikatorje – kazalce za merjenje trajnostnega razvoja. V *Dela 29: Vrednotenje okolja in prostora*, 103–118. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Vranješ, Matej. 2008. *Prostor, teritorij, kraj. Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- World Commission on Environment and Development. 1987. *Our common future*. Oxford, New York: Oxford University Press.

- Wraber Tone. 1985. Rastlinstvo. V *Triglavski narodni park – vodnik*, ur. Ivan Fabjan, 63–86. Bled: Triglavski narodni park.
- *Zakon o ohranjanju narave (ZON)*. Ur.l. RS št. 56/1999 (13. julij 1999). (31/2000 popr.). Spremembe Ur.l. RS, št. 110/2002-ZGO-1, 119/2002, 22/2003-UPB1, 41/2004, 96/2004-UPB2, 61/2006-ZDru-1, 63/2007 Odl.US: Up-395/06-24, U-I-64/07-13, 117/2007 Odl.US: U-I-76/07-9, 32/2008 Odl.US: U-I-386/06-32, 8/2010-ZSKZ-B.
- *Zakon o spodbujanju razvoja turizma (ZSRT)*. Ur.l. RS št. 2/2004 (15. januar 2004).
- *Zakon o Triglavskem narodnem parku (ZTNP)*. Ur.l. SRS št. 17/1981. (18/1981 popr.) Spremembe Ur.l. SRS, št. 42/1986, RS, št. 8/1990, 35/2001, 110/2002-ZGO-1, 52/2010-ZTNP-1.
- *Zakon o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1)*. Ur.l. RS št. 52/2010 (30. junij 2010). Spremembe Ur.l. RS, št. 7/2010.
- *Zakon o varstvu okolja (ZVO-1)*. Ur.l. RS št. 41/2004 (22. april 2004). Spremembe Ur.l. RS, št. 17/2006, 20/2006, 28/2006 Skl.US: U-I-51/06-5, 39/2006-UPB1, 49/2006-ZMetD, 66/2006 Odl.US: U-I-51/06-10, 112/2006 Odl.US: U-I-40/06-10, 33/2007-ZPNačrt, 57/2008-ZFO-1A, 70/2008, 108/2009.
- Zveza ekoloških gibanj Slovenije. 2010. *Stališče Koalicije nevladnih organizacij za ohranitev Triglavskega narodnega parka do Predloga zakona o TNP*. Dostopno prek: <http://www.zveza-zeg.si/?id=4&lang=sl&page=2&record=166> (10. avgust 2010).
- Žarnić, Roko. 2010. *Obrazložitev predloga zakona o TNP – druga obravnava predloga zakona o Triglavskem narodnem parku v okviru rednega postopka 15.6.2010*. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&cs=1&st=m&sb=0&sd=1&fts=Triglavski+narodni+park&showdoc=1&unid=SZAC3D2F63151039081C125775400347F11> (10. avgust 2010).
- Žemva, Katja. 2007. *Okoljevarstveni problemi in sonaravni razvoj turizma na Pokljuki: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.